

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

122721

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE BALAN (GÜNDOĞDU)

122721

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DANIŞMAN

YARD. DOÇ. DR. SALİH KARACABEY

BURSA-2002

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	IV

GİRİŞ

I. KÜLTÜR VE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ.....	1
A. KÜLTÜRÜN TANIMI	1
B. DEĞİŞİM.....	1
C. KÜLTÜR DEĞİŞMELERİNİN NEDENLERİ.....	2
D. KÜLTÜR VE MEDENİYET.....	3
II. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ARAPLAR.....	6
A. ARAPLARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA.....	6
B. ARABİSTAN VE ÇEVRESİNDE KURULMUŞ DEVLETLER.....	7
1. MEZOPOTAMYA ÇEVRESİ VE KÜLTÜRÜ.....	7
2. SURİYE ÇEVRESİ VE KÜLTÜRÜ.....	10
3. YEMEN ÇEVRESİ VE KÜLTÜRÜ.....	12
C. HZ.PEYGAMBER ÖNCESİ ARAPLARIN YAKIN TARİHİ.....	13
1. HZ.PEYGAMBER'DEN ÖNCE YEMEN-HABEŞİSTAN BÖLGESİ.....	14
2. HZ.PEYGAMBER'DEN ÖNCE SURİYE-İRAN BÖLGESİ.....	15
3. HZ.PEYGAMBER'DEN ÖNCE MEKKE VE YESRİB.....	15
D. ARAPLARIN SOY.....	17
III. DEĞİŞİMİN KAYNAĞI: VAHİY VE SÜNNET.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM DİNİ DÜŞÜNCE VE İNANÇLARDA DEĞİŞİM

I.İNANÇLAR.....	21
A.İSLAM ÖNCESİ ARAPLARDA DİNLER.....	21
1. HANİFLİK.....	21
2. PUTPERESTLİK.....	25
3. SABİİLİK.....	30
4. DİĞER DİNLER.....	31
B.İSLAM'IN GETİRDİĞİ İNANÇ DEĞERLERİ.....	31
1. ALLAH İNANCI.....	32
2. AHİRET İNANCI.....	33
3. MELEKLER HAKKINDAKİ İNANÇ.....	36
II.İBADETLER.....	37
1. NAMAZ.....	37
2. HAC.....	38

3. ORUÇ.....	41
4. KURBAN.....	42
5. ZEKAT.....	43
III. AHLÂKÎ DEĞİŞİM.....	44
İKİNCİ BÖLÜM	
SOSYAL HAYATTA DEĞİŞİM	
I. İNSANA BAKIŞ.....	50
A. KADIN VE ERKEĞİN TOPLUMSAL KONUMU.....	50
B. KÖLELİK.....	52
II. AİLE HAYATINDA DEĞİŞİM.....	55
A. EVLİLİK.....	55
B. BOŞANMA.....	58
III. KURUMSAL YAPIDA DEĞİŞİM.....	60
A. SİYASİ YAPIDA DEĞİŞİM.....	60
1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE SİYASİ YAPI.....	60
a. GENEL SİYASİ YAPI.....	60
b. MEKKE'NİN İDARİ YAPISI.....	60
2. İSLAMÎ DÖNEMDE SİYASİ YAPI.....	62
a. MEDİNE VESİKASI VE İSLAM DEVLETİNİN OLUŞUMU.....	63
b. DEVLET BAŞKANLIĞI.....	66
B. HUKUKİ YAPIDA DEĞİŞİM.....	67
1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE HUKUKİ YAPI.....	67
2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HUKUKİ YAPI.....	69
a. HUKUKİ YAPIDA YENİLİKLER.....	69
b. HZ. PEYGAMBER'İN KADI TAYİN ETMESİ.....	71
C. İKTİSADİ YAPIDA DEĞİŞİM.....	73
1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE İKTİSADİ DURUM.....	73
2. İSLAMÎ DÖNEMDE İKTİSADİ HAYAT.....	75
a. FAİZİN YASAKLANMASI.....	76
b. HZ. PEYGAMBER'İN İHTİKÂRİ YASAKLAMASI.....	77
c. ŞEHİRLİNİN KÖYLÜ ADINA SATIŞININ YASAKLANMASI.....	78
d. SELEM AKDİNİN DÜZENLENMESİ.....	78
e. HZ. PEYGAMBER'İN NECES'İ YASAKLAMASI.....	79
f. HARAM KILINAN MALLARIN SATIŞININ YASAKLANMASI.....	79
SONUÇ.....	80
BİBLİYOGRAFYA.....	82

ÖNSÖZ

“Hz.Peygamber Döneminde Kültür Değişmeleri” isimli tezimiz konu itibariyle geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu konu, sosyolojiyi ilgilendirdiği kadar tarihi, hadis ve tefsir sahalarını da içine alan bir genişliktedir. Bundan dolayı tezimizde, konuları uygun tercihlerle seçerek vermeye çalıştık.

Tezin Giriş bölümünde, kısaca, kültür, kültür değişimleri ve Cahiliye dönemi Arapları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Hz. Peygamber (sav)’den önceki devrin yaşayışı ve zihniyeti ele alınmış, değişimin ana kaynakları olan vahiy ve sünnet işlenmiştir.

Birinci bölümde, dini düşünce ve inançlarda meydana gelen değişimi, -inanç, ibadet ve ahlâk olmak üzere- üç kısma ayırarak göstermeye çalıştık. Bunu yaparken de önce Cahiliye uygulamalarını verip sonra Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu yenilikleri açıkladık. Bazı faziletler gibi aynı şekilde devam etmesine izin verilen veya ıslah edilerek düzenlenen unsurları da ayrıca belirttik.

İkinci bölümde ise Hz. Peygamber’in getirdiği yeni hayat tarzının en çok somutlaştığı alanlar, ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm insan, aile ve kurumsal yapılar olmak üzere üçe ayrılarak işlenmiştir. Bu kısımlarda da Cahiliye döneminden İslami döneme geçişin örnekleri verilmiş, karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bu çalışmamda, başta danışman hocam Yard. Doç. Dr. Salih Karacabey olmak üzere, bana yardımcı olan değerli hocalarım, Prof.Dr. İzzet Er, Prof.Dr. Mehmet Ali Sönmez ve Yard.Doç.Dr. Akif Köten’e teşekkür etmeyi zevkli bir borç bilirim.

KISALTMALAR

Üni.	: Üniversite
Fk.	: Fakülte
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
vd	: Ve devamı
Çev.	: Çeviren
b.	: Bin (oğlu anlamında)
a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
tahk.	: Tahkik
sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
M.	: Miladi
MÖ.	: Milattan önce
Vs.	: Ve saire
Y.	: Yayınevi

GİRİŞ

I. KÜLTÜR VE KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

A. KÜLTÜRÜN TANIMI

Sosyoloji, sosyal antropoloji, kültür tarihi ve diğer bazı ilimlerin ortak konusu içine giren kültür (culture), Latince “cultura” kökünden türetilmiş Fransızca bir kelimedir. Kültür, ekin ekme, ekin yetiştirmek için toprağı hazırlama, yetiştirme ve terbiye etme anlamlarına gelir.¹ Ziya Gökalp aynı manaların karşılığı olarak “hars” kelimesini kullanır. Cemil Meriç ise hars kelimesinin uygun bir karşılık olmadığını belirterek “ırfan”ı tercih eder.²

Kültür kelimesi bugünkü teknik ve antropolojik anlamıyla İngilizce’ye Tylor tarafından 1871’de yerleştirilmiştir. Bununla beraber İngiliz ve Amerikan sözlüklerine ancak elli yıl sonra girebilmiştir. Tylor medeniyet kelimesinden hoşlanmadığı için Almanca’dan bazı tereddütlerden sonra kültür kelimesini aldı. O günden bugüne bir çok bilim dalında seksen civarında kültür tanımı yapıldı. Bunlar içinden biz şu tanımı daha kapsayıcı buluyoruz: “Kültür, bir çok insanın öğrendiğı ve bölüştüğü, az veya çok kalıplaşan düşünüş, duyuş ve davranış tarzları bütünüdür.” Böylece kültür, belli kişileri hem objektif hem de sembolik olarak başkalarından ayrı bir topluluk haline getirmektedir. Fikri, hissi ve dinamik her türlü insan faaliyetini kucaklayan kültür her şeyden önce yaşanılan bir eylemdir.³

B. DEĞİŞİM

Değişim veya değişme, tüm nesne ve olayların en genel varolma biçimidir. Hareket değişiminin ta kendisidir. Evrende her şey, doğaya ait olanlar, toplumsal ve bilinçsel tüm süreçler hareket halindedir; bundan dolayı da değişkendir.⁴

Toplumsal değişimlere neden olan belki de en büyük etken dindir. Özellikle hayatın tamamını içine alan başlı başına bir hayat nizamı getirmiş dinler, hem fert hem de cemiyet hayatının

1 Er, İzzet, Din Sosyolojisi, Ankara, 1998, s. 246.

2 Meriç, Cemil, Kültürden İrfana, İstanbul, 1986, s. 13-17.

3 Meriç, Cemil, a.g.e., s. 24-44.

4 Hançerlioğlu, Orhan, Toplum Bilim Sözlüğü, İstanbul, 1993, s. 86.

en ince noktalarına kadar sirayet etmiş, spesifik yapısıyla cemiyetin bütün kültür sahaları üzerinde tesirden geri kalmamışlardır.⁵

Kültürel bir unsur kabul edilen ahlâkın cemiyete sunmuş olduğu tercih hükümleri ve değerler de temelini dinde bulurlar. Din bu hususta, sosyal bakımdan önemli fonksiyonlar icra eder. Çünkü insanları bir arada tutan, bazı kaidelere mesela bunlardan biri olan ahlâkın değişmez esaslarına müştereken inanmalarıdır. Bu manevi inançlar olmadan cemiyet hayatı düşünülemez. Halbuki ahlâk kaideleri elle tutulup gözle görülmeyen, sadece inanılan şeylerdir. Bu yönüyle ahlâk kaidelerinin en büyük kaynağı da dindir.⁶

İnsanın sosyal hayatta değer verdiği şeylerin temelinde de yine dine tesadüf edilir. Nitekim insanın sosyal hayatında değerli olan şeyleri fiziksel bir temele oturtmak hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Muhtaçlara yardım etmenin, büyükleri saymanın, küçükleri sevmenin, fedakârlık yapmanın ve savaşmanın ya da ölmenin anlamı dini kaynaklarda tezahür eder.⁷

C. KÜLTÜR DEĞİŞMELERİNİN NEDENLERİ

Kültür değişmelerini etkileyecek üç genel faktörden bahsedilir: **1)** Toplumun işgal ettiği ekolojik alanda değişiklik (gerek tabiattaki değişiklik, gerek toplumun başka bir bölgeye göçmesiyle ortaya çıkan değişiklik gibi). **2)** Değişik kültür örneklerine sahip toplumlar arasındaki temaslar. **3)** Gelişim yolu ile bir toplum içinde meydana gelen değişmeler.⁸

Seküler bakış açısına sahip bu ayrımın yanına, Yaratıcı'nın insanlara bir yol gösterici olarak gönderdiği elçilerin gerçekleştirdiği değişimleri de eklemek gerekecektir. Nitekim bizim de ortaya koymaya çalışacağımız tez, bu değişimin kaynakları ve niteliği üzerinde yoğunlaşan bir çabadan ibaret olacaktır.

Ancak Allah Elçilerinin varlığının amacının, bir toplumun kültürünü bütünüyle değiştirmek ve geçmişten bağımsız, yepyeni bir kültür oluşturmak olmadığını ayırt etmemiz gerekir. Çünkü toplumlar bir dünya coğrafyası içinde kültürlerini oluştururlar; az ya da çok her kültürden etkilenmeler olur ve bu durum, tarihi alanda bir süreklilik arz eder. Oysa Allah Elçilerinin

5 Freyer, Hans, Din Sosyolojisi, Çev., Turgut Kalpsüz, Ankara, 1974, s. 77-78; aktaran Er. İzzet, a.g.e., s. 262.

6 Güngör, Erol, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1977, s. 177.

7 Er. İzzet, a.g.e., s. 266.

8 Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji, İstanbul, 1990, s. 121.

daha spesifik ve nihaî amaçları vardır. Kültürel değişimin de geçmişin etkileriyle çok yönlü gerçekleştiğini belirtmemiz gerekir.

Yine kültürel değişimin bir defada ve tarihsel süreci bölen bir çizgi halinde ortaya çıkması da mümkün olmaz. Değişim, zaman içerisinde ve yeni ile eskinin karşılıklı etkileşimleriyle tezahür eder. Ancak bir toplum şümüllü bir kültür değişmesiyle karşılaştığı zaman sahip olduğu her şeyi, düzenini, örf ve adetlerini, bilgisini, zihniyetini, tutum ve davranışlarını değiştirmek zorunda kalabilir.⁹

D. KÜLTÜR VE MEDENİYET

Kültür ve medeniyet doğada insanın fiillerinden önce var olan olgular değildir. Onların meydana gelişi, insanda doğuştan var olan kapasitelerin genetik kurgu ile otomatik olarak ortaya çıkan sonuçları olarak da görülemez. Şu halde kültür ve medeniyet doğada kendiliğinden yoktur; insan ürünüdür. İnsan bu ürünleri, bir imkanlar alanı içinde kendi tercihleriyle oluşturur. Bu noktadan hareketle aktaracağımız bu teori, refleksler ve içgüdüsel davranışlar dışında insanın yaptığı gözlenebilir her fiili ve meydana getirdiği her şeyi kültür kavramı içinde görür. Çünkü bu fiiller ve şeyler, insanın kendi seçimiyle oluşturduğu ve doğaya eklediği ürünlerdir. Bu bakımdan ister "medeni" diye nitelensin ister "ilkel" diye nitelensin bütün insan toplumlarının kültürü vardır. İşte bu fiiller ve nesnelere alternatifleri olabilecek davranış biçimleri olarak ortaya çıkarlar. Bu seçilen ve geliştirilen davranış biçimlerinin hem kendileri hem de o davranışlar aracılığıyla meydana getirilen somut cisimler, yani alet ve eşyalar kültür unsurlarıdır. Kültüre dahil olmak için bir cismin mutlaka insan tarafından imal edilmiş olması gerekmez. Doğada var olan bir cisme tahayyül ve tasarım gücü ile insan zihninin bir işlev yüklemesi, o cisme bir kullanım tarzı bulması da kültüre girer.

Kültür unsurları aslında cisimlerin kendileri değildir. Kültür, insan zihninin görüş, bakış, tasarım, tahayyül, duygulanma, anlayış ve değerlendirme tarzı ile ilgilidir. Somut olarak algılanabilir cisimler halinde ortaya çıkan ürünleri o şekle getiren, o cisimlere gördükleri işlevi yükleyen insan zihnidir. Maddi kültür ve manevi kültür ayrımı yapmak yersizdir; çünkü bütünüyle kültürün özü manevidir, zihnidir. Bir edebiyat eseri, bir masal, bir destan, bir bilimsel teori, örf ve adetler, her türlü teknik yöntemler, psikolojik ve sosyal tutumlar, musiki, mimari, resim, hat gibi sanat eserleri, bunların hepsi kültür unsurlarıdır. Hepsinin arkasında onların ortaya çıkışına sebep olan bir görüş, bir duyuş, bir düşünüş tarzı vardır. Bu kültür unsurlarının manevi özünü kolayca

⁹ Turhan, Mümtaz, Kültür Değişimleri, İstanbul, 1972, s. 379.

görebiliyoruz. Fakat somut ve pratik alet ve eşyanın şekillendirilmesi ve onlara işlev kazandırılması da aynen az önce sayılan kültür unsurları gibi öz bakımından manevi bir fiildir. Onların oluşumuna sebep olan psikolojik nitelik düzeyi, aynı zihin düzeyidir. Bu bakımdan şimdiye kadar maddi ve manevi diye arasında ayırım yapılan kültür unsurlarını gerçekte birbirinden ayıran maddilik ve manevilik değil, onların görüntülerindeki somutluk ve soyutluk, pratik olarak işe yarama ve pratik ihtiyaçlardan uzak olma farkıdır.

Kültür ile zaman zaman tanımları çakışan medeniyet kavramı da yeterli bir açıklığa sahip değildir. Tarihçilerin, antropologların ve sosyologların medeniyetle ilgili malzemeleri incelendiği zaman bir takım ortak noktalar görülür: 1) Belirli sınırları olan teşkilatlı devlet, 2) Sosyal sınıfların belirmesi, tarım, ticaret ve üretim gibi ayrı iş alanlarında çalışanların ortaya çıkması, 3) Yazının kullanılması ve fikir eserlerinin meydana gelmesi. Fakat bütün bu medeniyetlerde çeşitli derecelerde görülen bu ortak bulguların peş peşe sıralanması, yine de bir medeniyetin nasıl olup da doğduğu meselesini aydınlatmaz. Bu bulgular çeşitli derecelerde bütün medeniyetlerde varsa, o medeniyetlere ayrı kimliklerini veren şey nedir? O halde medeniyetlerin ayrı kimliklerinin oluşumunu da açıklayacak bir kavramlaştırma yapılması gerekiyor.

Mesele ayrı kimlikteki medeniyetlerin her birinin doğuş sürecinin başlangıcını tasarımlama meselesidir. Her toplumun kültürü vardır. Ama medeniyete vücut veren şey, kendi zihninin başlı başına bir imkan kaynağı olduğunu, insanın fark etmesidir. Kendi zihninin adeta dışına çıkarak kendi varlığını ve zihnini tasarımıyabilen, hayatına anlam vermeye çalışan, kendi varlığına ve hayatına ilişkin rasyonel düzeyde yorum yaparak hayatının gayesini belirleyen insan topluluklarında medeniyet ortaya çıkıyor. Böylece "medeniyet", insanın biyolojik zorunlulukla şu ya da bu şekilde yaptığı fiillerin üstüne yükselerek, kendi zihninde belirlediği bilinçli bir ruhi istikamete göre fiillerini üretmesidir. Medeniyet, doğaya reaksiyon yapmak değil, insanın kendi zihin gerçeğinin bilincine vararak, kendi varlığını, kendi zihnini, doğayı, kendinin doğayla ilişkisini ve hayatının gayesini belirlemesi ve fiillerini bilinçli olarak üretme konumuna gelmesidir. Şu halde medeniyet rasyonel bir ruhi yükselişin bilincidir; o yükselişin içerdiği inançtır. Bu inanç belli bir istikamette fiilleri üretmesi bakımından bir ahlâk nizamıdır. Doğaya doğrudan reaksiyonun biyolojik ihtiyaçlar düzeyinde kalmasına ve duygu yüklü olmasına karşılık kendi zihin gerçeğinin bilincine vararak fiiller üretme, biyolojik ihtiyaçların üstünde bağımsız bir rasyonel düzeyde cereyan eder. Biyolojik ihtiyaçların doğrudan güdümüne bağlı kalmadan ve doğaya doğrudan reaksiyon gösterme düzeyini aşarak rasyonel planda problemler görmek, bilinçli tasarımlar yapmak, fiillerini o tasarımlarla tutarlı olarak kararlaştırmak, böylece biyolojik ihtiyaçlar dışında yeni fiil alanları meydana getirmek, medeniyetin psikolojik kaynağıdır. Büyük kültür eserlerini doğuran bu

kaynaktır. Bütün medeniyetlerde bilinçli ve rasyonel düzeyde muhasebesi yapılan bir inanç vardır. Bu nitelikte bir inanca bağlı bir ahlâk nizamı toplumu yapılandırır. Bağlandıkları inancın ve ahlak nizamının bilinçli ve rasyonel düzeyde muhasebesini yapan insanların topluluğu, o inanç ve ahlâk nizamına sahip olmanın güvenini duyar. Medeniyetin ruhi temeli bir inanç; toplumsal temeli o inanca bağlı olan ahlâk nizamıdır. Bu temeller üzerinde birleşmenin bilincini ve güvenini duyan insanlar, o inancı ve ahlak nizamını yaşatacak devlet teşkilatını ve iktisadi yapıyı kurarak büyük kültür eserleri meydana getirir.

Önerilen teori inancın, medeniyet kaynağı olması bakımından, bilinçli, soyut ve rasyonel bir zihin düzeyinde olmasını, insanın bütün ruhunu kavramasını, insanın doğa, hayat ve hayat ötesi ile ilişkilerini aydınlatmasını ve bir ahlâk nizamı getirmesini öngörüyor. İnancın medeniyet kaynağı olması bakımından onun içeriği, yani fiilen ne dediği üzerinde durmayan teori inancın doğurduğu ahlâk nizamının içeriğinin ne olduğu üzerinde de durmuyor. Teori açısından ahlâk nizamının toplumun benimsediği ve uyduğu kurallar içermesi yeterlidir. Yani inanç ve ahlâk nizamı içeriğine göre değil, gördüğü işleve göre kavramlaştırılıyor. Ahlâk nizamlarını bu kavramsal bakış açısından birleştiren ortak ve zorunlu işlev, onların hepsinin yaşayış kuralları getirmesidir. Etkisini bir inançtan alarak hayata nizam veren kurallar ahlâkı oluşturur. İnanç ve ahlâk nizamı, ruhları derinden etkilediği ve içten benimsediği için ferdi fiillerin ve toplum faaliyetlerinin azim ve irade kaynağıdır; o fiillerin ve faaliyetlerin enerjisini inanç ve ahlâk nizamı verir.

Kendinde sembolik düşünme kapasitesi olan insan, doğada olmayan eserleri ve genetik programında hazır olmayan fiilleri tasarımlar. Tasarımlarını fiilen yapma planına dönüştürür; sonra bu icra planını, gözlenebilir fiiller ve onların sonuçları olan eserler halinde kendi dışına çıkarır. İşte fiiller ve eserler halinde insanın doğaya eklediği her şey kültürdür. Kültür unsurları rasgele meydana gelmez. Toplum yapısının temelindeki inanç ve ahlâk nizamı kültür unsurlarını seçtirir, şekillendirir, yönlendirir, sınırlar ve unsurların ilhamını verir. Kısacası kültür unsurlarını belli bir manevi çerçeve içinde doğurtan inanç ve ahlâk nizamı medeniyettir. Toplum üyeleri medeniyetin ruhunu benimser; o ruhun verdiği bilinç, azim ve coşku ile toplum yapısındaki yerini alır ve gözlenebilir kültür unsurlarının meydana gelişine katkıda bulunur.

Sonuçta medeniyet ve kültürü bu şekilde kavramladıktan sonra, teori kısa, açık ve formel olarak şöyle ifade edilebilir: Rasyonelleşmiş bir inancı ve o inançtan kaynaklanan bir ahlâk nizamını benimseyen insanların ruhi yükselişi, onların, o inanç ve ahlâk nizamına göre yaşamasını sağlayacak bilinçli bir teşkilatlanmaya yol açar. İnsanlar üzerinde böyle bir etkisi görülen bir inanç ve ahlâk nizamı "medeniyet"tir. Medeniyet, toplum çapında bir ruh enerjisi sağlar ve kendini ifade

eden, kendiyle bağdaşan, kendinden ilham alan eserlerin meydana getirilmesini teşvik eder. Doğa ve toplum hayatı içinde meydana getirilen her türlü eser "kültür"dür. Kültür eserleri bir taraftan hayatın gereklerini yerine getirirken bir taraftan da içinde meydana geldiği medeniyetin inanç ve ahlâk nizamını yansıtır. Görülüyor ki bu teoride medeniyet, kültür eserlerini doğurtan, onların hedefini, istikametini, niteliklerini belirleyen seçici, sınırlandırıcı, değerlendirici, kuşatıcı bir inanç ve ahlâk nizamıdır. Teorideki kavramlaştırmaya göre kültür ve medeniyet, aynı mantıksal konumdaki olaylar değildir. Kültür, eserler ve ürünlerdir; medeniyet, onların arkasındaki inanç ve ahlâk nizamıdır. Teoriye göre, ister doğa üzerindeki işlemler tarzında olsun ister toplumdaki ilişkiler tarzında olsun ister insan ruhunun ferdi fiillere yansımaları tarzında olsun, insan ürünü her türlü oluşum kültürdür.¹⁰

Bu yaklaşım, tutarlı ve sayısız kültür ve medeniyet tarifleri arasından seçilebilecek yeterli bir ölçüt kabul edilebilir. Medeniyetin zihinsel bir gerçeklik olduğunu başka bir deyişle maddi değil manevi nitelikte olduğunu başka yazarlar da ifade etmiştir.¹¹

II. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ARAPLAR

Arapların tarihi, Sami ve civar milletleri saymazsak Hz.İsmail (as)'dan Hz.Muhammed (sav)'e kadar iki bin yıldan fazla bir zamana kadar uzanmaktadır. Bu uzun tarih diğer toplumların edebiyatları arasında benzeri olmayan edebi bir miras bırakmış ve zengin bir folklor üretmiştir. İşte o, bu zaman diliminde Cahiliye toplumunun tarihsel bilançosudur.¹²

A. ARAPLARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA

Arabistan Yarımadası, Arapların çoğunlukla yaşadığı bir bölge olduğundan bu adı almıştır. Oysa bu yarımada'nın çevresinde de yaşayan Araplar vardı.¹³

Yarımada, batıda Kızıldeniz, güneyde Hint Okyanusu, doğuda Umman ve Basra Körfezi ile sınırlıdır. Kuzeyinde ise Şam Vahası bulunur.¹⁴ Başlıca üç çöle sahiptir: Hammad, Nüfud ve Dehna Çölleri.¹⁵ Hammad Çölü, El-Harrat adı ile de anılır ki Havra'nın doğusundan başlayıp yayılarak Medine'ye kadar uzanır. Nüfud ya da diğer adı ile Semave Çölü yarımada'nın kuzeyinde

¹⁰ Özakpınar, Yılmaz, Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi. İstanbul, 1999. s. 36-60.

¹¹ Şeriatî. Ali. Medeniyet Tarihi, Çev., İbrahim Keskin, Ankara, 1987, s. 54.

¹² Malik b. Nebi. Kültür Sorunu Ve Bir Toplumun Doğuşu, Çev. Salih Özer, Ankara, 2000. s. 130.

¹³ Emin. Ahmed. Fecru'l-İslam, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Ankara, 1976. s. 27.

¹⁴ Yıldız. Hakkı Dursun, Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1992. c. I. s. 105.

¹⁵ Hitti. Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980. c. I. s. 33 vd.

olup kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 231 kilometredir. Dehna çölü ise yarımada'nın güneyindedir.¹⁶

Arabistan Yarımadasının batı tarafı iki parçaya ayrılmıştır: kuzeyde Hicaz ve güneyde Yemen. Hicaz, Eyle (Akabe)'den Yemen'e kadar uzanır. Hicaz fakir bir ülke olup vadileri çoktur. Taif gibi bazı yerlerinin iklimi mutedil olmasına rağmen diğer bölgeleri oldukça sıcaktır. Halkının çoğunu da göçebeler (bedeviler) oluşturur.¹⁷ Hicaz'ın önemi Yemen'i kuzeye bağlayan ticaret yolunun üzerinde bulunmasından gelmektedir. İslam'dan önce Yahudiler buraya göç etmişler. Hayber ve Medine başta olmak üzere değişik yerlerde koloniler kurmuşlardır.¹⁸ Hz. Peygamber (sav)'in doğduğu günlerde daha geniş ölçekte, Hint Okyanusu ile Akdeniz Havzası arasındaki transit ticaret yollarının çoğu Arabistan Yarımadası üzerinden geçiyordu. Bunun nedeni kısmen, Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında uzun yıllar süren savaşlardı.¹⁹

B. ARABİSTAN VE ÇEVRESİNDE KURULMUŞ DEVLETLER

Arabistan Yarımadasını çevre bölgeleri de içine alarak genişlettiğimizde Bereketli Hilâl olarak isimlendirilen coğrafyaya ulaşmış oluruz.²⁰ Nil ve Fırat-Dicle nehirleri ile çevrelenen ve hilâle benzeyen bölge içerisinde kalan Bereketli Hilâl, Kuran'da sözü geçen bir çok eski topluluğun yerleşim yeri olmuştur. Fırat ve Dicle arasındaki bölge olan Mezopotamya ise bilinen ilk medeniyetlerden birine ev sahipliği yapmıştır. Biz bununla birlikte Arapların "Cahiliye" olarak isimlendirdiğimiz dönemde sahip oldukları kültür ve zihniyetlerinin oluşmasında az ya da çok etkisi olmuş unsurların kökenlerini ortaya koymak amacıyla daha geniş bir perspektifle bölge coğrafyasının tarihini ana hatlarıyla vermek istiyoruz.

1. MEZOPOTAMYA ÇEVRESİ VE KÜLTÜRÜ

Tarihçiler tarımın MÖ 7000 yıllarında başladığını yazarlar. Şehirlerin ise bundan üç bin yıl kadar sonra Mezopotamya'da, kadim Sümer'de teşekkül etmeye başladığını görüyoruz (MÖ 4000).²¹ Sümerler Mezopotamya'nın güneyinde müstakil şehir devletleri kurmuşlardı. Yine de nüfusun % 90'ı tarımla uğraşıyordu. Şehirlerde oturan bu çiftçilerin yakın arazilerde tarlaları bulunuyordu. Buralarda çok geçmeden siyasi teşkilatlanma ve üretim faaliyetlerinde uzmanlaşma

16 Emin, a.g.e., s. 28.

17 Emin, a.g.e., s. 29.

18 Emin, a.g.e., s. 29.

19 Hodgson, Marshall G.S., İslam'ın Sertüveni, Çev. İhsan Durdu, İstanbul, 1995, s. 91.

20 Hodgson benzer kültür öğeleri nedeniyle Nil ile Amuderya arasındaki coğrafyayı da sıkça kullanır, bkz. s. 35 vd.

21 Hodgson, a.g.e., s. 39.

görüldü. Bir şehrin ahalisi bugünkü vatandaşlık bilincine benzer bir duyguyla şehre bağlıydı. Mezopotamya'da doğa şartları medeniyetin kolayca kurulmasına müsait değildi. Kontrol altında olmayan doğa olayları karşısında gösterilen cesaret ve duyulan korku toplumun teşkilatını da belirleyen bir inanç çerçevesinde dengelendi: şehri bir tanrının yönettiği tasarlandı. Bir tanrının şehrin ve içindeki insanların sahibi olduğuna inanıldı. Şehir tanrının mülküydü ve toplum tanrının hizmetinde çalışıyordu. Bir tanrı şehrin sahibi olmakla birlikte, çeşitli işleri etkileyen ikinci derecede tanrılar da vardı. Tanrının evi denilen bir mabet yapıldı. Düz arazide yapay bir tepe üzerine kurulan mabet, doğaüstü güçlerle temas kurmak istercesine göğe yükseltilmiş bir yapıydı. Mabet yalnız tanrıların yüceliğini temsil etmekle kalmıyor, onu yapmayı başaran toplumun gücünü de temsil ediyordu. Tanrının şehri korumasını güvence altına almak için yapılan mabet, tanrıya bağlılık kadar şehir vatandaşlığından duyulan gururun da simgesiydi. Mabet şehrin siyasi birliğini kuvvetlendiriyordu. Şehri kuran insanlar, iki nehir arasındaki topraklarda tutunmak için her türlü meşakkate katlanma gücünü, tanrının desteğine duydukları inançtan alıyordu.²²

Sümerlerin inancı kişisel din niteliğinde değildi; bireysel dua ve kurtuluş kavramları içermiyordu. Sümer tanrıları toplumların, şehirlerin tanrılarıydı. Sümer toplumundaki inanca göre insan, varoluşunun gayesini ancak tanrılara hizmet etmekle yerine getirebilirdi. Ölümünden sonra hayat tasavvuru yoktu. Çetin doğa şartlarıyla başa çıkmaya çalışan insanlar tanrılardan korkuyor, onları yüceltiyor, onların öfkesini yatıştırmak ve desteğini sağlamak için hayat boyu çalışıyordu. Mabet toplumun iktisadi ve sosyal hayatını düzenleyen dini bir kurum idi. İktisadi ve sosyal olan yön ile dini olan yönü kavramsal olarak ayırmak mümkün ise de, mabedi kuran toplumun ruhiyatında ve yaşayışında bu iki yön özdeş ve ayrılmaz bir bütün idi. Yazıyı icat eden Sümerlerin, mabede gelen ve mabetten dağıtılan ürünleri kategoriler, miktar, zaman, şahıs, amaç bakımından ayrıntılı olarak kayda geçirmeleri bilinçli ve rasyonel bir organizasyonun kanıtıdır.²³

MÖ 2000 civarında Mezopotamya'da, Eski Babil Çağı başladı. Hamurabi bütün Sümer ülkesini fethetti ve Suriye'ye kadar topraklarını genişletti. Sami dilinin yaygınlaştığı bu dönemde Sümer dili rahiplerin öğrendiği ve muhafaza ettiği kutsal bir dil oldu. Sümerlerin bilgi birikimi, sanatı, efsaneleri kültürün temelini oluşturdu. Hamurabi kendi adıyla anılan kanunları yaptı. Hamurabi kanunları, "kanun önünde eşitlik" prensibine dayanmaz. Sümerlerin eşitlikçi toplum yönelişinden eşitsizliğin kanuna bağlandığı bir noktaya gelinmiştir. Cezaların şiddetli olması ve kasıt olup olmadığı araştırılmaksızın "göze göz, dişe diş" ilkesine göre çabucak ceza verilmesi, caydırıcılığı ön plana çıkartsa da adaletsizliği de yaygınlaştırmıştır. Alışverişte "alıcı kendini

22 Özakpınar, a.g.e., s. 64-65.

23 Özakpınar, a.g.e., s. 65-66.

korusun" anlayışına dayanan yasal düzenleme anlaşmazlıkları ve kavgaları önlemeye yönelik getirilmiş; böylece alıcı dikkat edeceği ve hiçbir hak talep edemeyeceğini bileceğinden, problemlerin çıkmayacağına inanılmıştır. Bu hukuki gelişmelere paralel bu devirde Sümerlerden farklı olarak haksızlıklar karşısında her insanın sığınacağı kişisel bir tanrısının olabileceği inancı gelişmiş ve din kişisel bir boyut kazanmıştır. Fakat ölümden sonra hayat fikri Babillilerde pek bir şey ifade etmiyordu. Din, yeryüzüne pratik biçimde bağlıydı. Duada gökyüzündeki mükafat değil, yeryüzündeki nimetler isteniyordu.²⁴ İbrahim (as)'ın Babillilere peygamber olarak geldiğini hatırlarsak ona gelen Sahifelerin²⁵ toplum üzerindeki etkisini göz önüne almak gerekir.²⁶

Babillilerde ticaret matematiğe yol açmış ve matematik dinle birleşerek astronomiyi doğurmuştur. Yalnızca yargıç, bürokrat, tarımcı, imalat girişimcisi olarak değil yıldızları incelemede hünerli kahin olarak da faaliyet gösteren rahipler, Mezopotamya'da daha sonra Yunanlıların elinde yeni bir hız kazanacak olan bilim düşüncesinin temelini attılar.²⁷

Babilliler MÖ 1595'e kadar hüküm sürdüler. Bu tarihte Hititler ve Kassitler'in istilası Hamurabi sülalesinin egemenliğini sona erdirdi. Ancak Hititlerin yüzünü Mezopotamya'ya değil de Anadolu'ya çevirmesi bu topraklarda bir yönetim boşluğu doğurdu. Yine bu yıllarda Suriye'de Fenikeliler siyasi bir varlık olarak kendilerini gösterdiler. MÖ 1300'e gelindiğinde Asurlar Mezopotamya'yı da içine alan kuvvetli bir imparatorluk kurdular ve tarihe kan dökmeyi seven bir millet olarak geçtiler.²⁸

MÖ 700'den sonra Asur kralı Sennaşerib, yukarı Dicle kıyısında Nineveh'i kurdu ve başkent yaptı. Sennaşerib'in sarayındaki kütüphanede pratik bilgileri ve din inanışlarını içeren tabletler vardı. Bu bilgiler Güney Mezopotamya'dan gelme idi. Asurların zihin hayatı tamamen Sümer-Babil kültürüne dayanıyordu. Baştakiler yönetim ve ticaret hayatını yürütebilmek için her türlü bilgiyi kullanma gayretini gösterdi ve eski Babil tanrılarına tapmaya razı oldu. Yönetici sınıfı yalnızca güce ve teknolojiye önem vermekle kalmadı; zihinsel gelişmeye de önem verdi. Asur dininin esas işlevi, yetişmekte olan vatandaşı vatanseverce bir uysallığa hazırlamak ve ona büyü ve kurban ile tanruların teveccühünü kazanma sanatını öğretmektir. Asurların kültüre katkıları, derledikleri ve muhafaza ettikleri kütüphanelerden gelir. Asurbanipal'ın kütüphanesinde tasnif edilerek kataloglanmış, her biri belirleyici bir etiket taşıyan 30 bin tablet vardı. Güney Mezopotamyalılar Medlerle birleşerek iki yıl süren savaştan sonra Asur boyunduruğundan

24 Özakpınar, a.g.e., s. 73.

25 Bkz. A'la 87/19.

26 Dilipak. Abdurrahman. İnsanlığın Tarihi. İstanbul, 1990, s. 29.

27 Özakpınar, a.g.e., s. 74.

28 Özakpınar, a.g.e., s. 75.

kurtuldular (MÖ 614). Medler Anadolu'ya geçtiler. Böylece Kaldeliler Mezopotamya'da hakim oldular. Babil'i başkent seçtikleri için Yeni Babilliler diye anılırlar. Meşhur hükümdarları Nebuşadnezzar MÖ 604-562 arasında 42 yıl hüküm sürmüş ve dünyanın yedi harikasından biri sayılan "Asma Bahçeleri"ni yaptırmıştır.²⁹

MÖ 539'da Sirus disiplinli Pers ordusuyla Mezopotamya'yı ele geçirdi ve iki yüz yıl yönetti. Perslerden sonra bölgeyi, İskender egemenliğine dahil etti.³⁰ MÖ 44 yılında Sezar öldüğünde bölge Suriye ve Mısır Roma İmparatorluğu'na bağlı idi.³¹ MS 226'da Pers İmparatorluğu'nun yerine Sasaniler geçti ve M. 651 yılına kadar Persleri yönettiler.³²

2. SURIYE ÇEVRESİ VE KÜLTÜRÜ

Bu bölge ile ilgili ilk ciddi kayda MÖ 13. yüzyılda rastlıyoruz. Suriye'nin yönetimi ile ilgili olarak Mısırlılarla Hititler arasında çıkan ve 7 yıl süren savaşlar sonunda, ilk yazılı anlaşma olarak bilinen Kadeş Barış Anlaşması, Mısır Firavunu 2. Ramses ile Hitit Kralı 3.Hattışil tarafından MÖ 1286'da imzalandı. MÖ 1200 civarında ise İsrailoğulları, Fenike ve Filistin topraklarını alarak İbrani devletini kurdular. MÖ 1000 yılında da Davut (as) Kudüs'ü aldı.³³

Arabistan'ın kuzeyinde Suriye çölünde, Asur kralı üçüncü Tiglatpileser (MÖ 745-728) devrinden itibaren, merkezi Cuf olup kraliçeler tarafından idare edilen ve Assarhaddon (MÖ 681-669) zamanına kadar Asurluların vassal devletleri arasında büyük bir Aribi krallığı bulunuyordu. Babil kralı Nabuned (MÖ 556-539), bir müddet Teyma vahasında oturmuş ve oradan batıya doğru seferler yapmıştı. Orada bulunmuş olan bir Aramca kitabe Persler devrinin din adamlarından ve mabetlere ait mallarla şehir kültü teşkilatından bahsediyor.³⁴

Aynı çevrede tarih sahnesine çıkan Nabatlılar, bugün Doğu Ürdün diye bilinen yerden başlayıp Suriye'nin güneyine kadar uzanan ve Gazze-Akabe arasını içine alan bölgede hüküm sürmüşlerdi. Bedevi asıllıdılar.³⁵ Helenistik devrin Güney Arabistan'dan Medine'ye giden ticaretine hakim olmuş olan Nabatlılar, son Ahamenidler zamanında dahi çok müreffeh bir devletti. Büyük İskender'in Arabistan'ı doğudan, batıdan ve aynı zamanda denizden fethetmek hususundaki

29 Özakpınar, a.g.e., s. 77.

30 Özakpınar, a.g.e., s. 79.

31 Özakpınar, a.g.e., s. 79.

32 Emin, a.g.e., s. 166.

33 Dilipak, a.g.e., s. 36-39.

34 Brockelmann, C., İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi. Çev. Neşet Çağatay. Ankara. 1964. s. 5-6.

35 Yıldız, a.g.e., c. I, s. 120.

son planı, halefleri tarafından yeniden ele alınmadığı için bunlar istiklallerini muhafaza ettiler. Nabatlıların merkezi Petra idi; burası Ölü Deniz ile Arap Körfezi (Akabe Körfezi) arasında aşağı yukarı yarı yolda bulunan kayalıklar üzerinde bir şatoymdu. Burada Nabatlılar, daha Ahamenidler zamanında saray lisanı haline gelmiş bulunan Arami dilini kullanıyorlardı. Hükümdarlarının ve memurlarının unvanlarını helenist komşularından iktibas etmişlerdi. Romalılar, Trayan zamanına kadar, müttefik olarak onların istiklallerine dokunmadılar; fakat Titüs devrindeki Yahudi isyanı sırasında iki yüzlü bir tavır takındıklarından M.106 tarihinde imparatorluğa ilhak edilip Arabistan eyaletini oluşturdular. Petra'nın ticaretini önce Bostra şehri kendine çekti; bu ticaret mallarını kervanlar Bostra'dan Lübnan dağları eteğinde bulunan Halkis'e, oradan da Humus, Urfa ve Hatra üzerinden kuzeye ve doğuya doğru sevk ediyorlardı.³⁶

Nabatlıların, Palmyre'de –asıl halk iyice greklileştirilmiş Aramlılardan müteşekkil olmakla beraber– kendileri gibi Arap hükümdarların başa geçtiği çok mes'ud bir varisleri yetiştirdi. Palmyre, Romalılarla Persler arasındaki harplerde akıllıca bir tarafsızlık güderek kuvvetlendi ve daha August zamanında ticari münasebetlerini Roma, Daçya, Galya ve İspanya'ya kadar genişletebildi. Bu münasebetlerde daha sonra aslen yarı Sami Sever'ler sülalesi zamanında (zira bu sülale karısı Suriyeli olan bir Afrikalı tarafından kurulmuştu) himaye gördü. İmparator Aleksandr Sever zamanında, Julii Aurelii Septimi hükümdar sülalesi burada yüksek bir nüfuz elde etti. M.260'dan itibaren Kral Udiat, İranlılara karşı yapılan mes'ud muharebelerde hakimiyetini bütün Suriye'ye yaydı; o derecede ki zayıf Roma İmparatoru Galien doğuda onu ortağı olarak bile tanıdı. M.268'de bunun ölümünden sonra karısı Zenobia daha bir müddet, Aurelien'in 273'de Palmyre'i tahrip etmesine kadar, onun kudretini devam ettirdi. İslamiyet'in ilk asırlarında hala, tarihi hakikatle zayıf bir ilgisi bulunan Zenobia yahut Zeyneb'den bahseden bir efsane naklediliyordu.³⁷

O zamandan beri kuzeyde müstakil hiçbir Arap devleti mevcut olmamıştır. Romalılar ve onların halefleri Bizanslılar, çöl hududunda Arap krallarını vassallar olarak elde etmeği ve onlar vasıtasıyla göçebelerin, kültür memleketine hücumlarını önlemeği bildiler. Altıncı asırda doğu Ürdün'e sahip olan Şam'ın Gassaniler sülalesini bu durumda görüyoruz. Bu sülalenin en meşhur şahsiyeti beşinci el-Haris'e, Jüstinyen tarafından M.529 senesinde patrik ve filark unvanları verildi ve bütün kuzey Suriye Arapları üzerine başkumandan tayin edildi. Bunun ölümünden sonra onun elinde birleşmiş olan iktidar tali prensliklere ayrıldı ve Doğu Roma imparatorları, Sasanilere karşı

36 Brockelmann, a.g.e., s. 6.

37 Brockelmann, a.g.e., s. 6.

zafer kazandıktan sonra memleketi kendi memurlarıyla idare ettiler. Suriye'nin bütün Arapları üzerine başkumandan olan bir Gassani'ye ancak Müslümanların gelişinden sonra rastlıyoruz.³⁸

Araplara karşı İranlılar da, ezeli düşmanları olan Romalıların güttüğü siyasetin aynısını tatbik ettiler. Daha birinci Şapur (M.241-272), Lahmiler sülalesinden Amr b. Adiyi'yi Babilonya Arapları kralı olarak tayin etmiş görünüyor; fakat 328 tarihinde, Amr'ın oğlu İmru'l-Kays, Şam'ın güneydoğusundaki Nemara'da bulunmuş olan bir mezar taşında Romalıların vassalymış gibi gösterilmiştir. Onun halefleri İran valileri olarak, Babilon harabelerinin güneyinde yaklaşık on mil mesafede bulunan Hire'de oturdular. Çoğu kral Münzür'ün 575'e doğru hükümet merkezini zapt ve tahrip ettiği Sasanilere karşı yapılan muharebede öldüler. Bunların kendileri putperest kalmakla beraber, halkları uzun zamandan beri Nasturi Hıristiyanlığına girmişlerdi. Sülalelerinden yalnız sonuncusu üçüncü Numan (M.560-610) zahiren de olsa Hıristiyanlığa döndü. İranlılara karşı çok defa itaatsiz görüldüğünden ikinci Hüsrev onu, merkezi Ktesiphon'a getirtti ve ortadan kaldırttı. Bu hadisenin neticeleri zuhur etmekte gecikmedi. 610 tarihinde üç yüz Arap, Fırat nehrine hücum etti ve Zukar'da İranlıları müthiş bir mağlubiyete uğrattı.³⁹

Medine yöresinin bilinen ilk kavmi ise Amalika idi. Onların dağılıp ortadan kaybolmalarından sonra, MÖ 605-562 yılları arasında Babil Kralı olan 2.Nabukudurur Kudüs'ü işgal edip oradaki Yahudileri Babil'e götürdü. Babil esaretinden kaçan Yahudiler güneye, Hicaz'a gelerek Hayber, Vadül-Kura ve Fedek bölgelerini yurt edindiler. Romalılar devrinde ve bilhassa Hıristiyanlığın Suriye'de iyice yayılmasından sonra Suriye ve Filistin'deki Yahudiler şiddetli takibat ve baskılarla karşılaşınca bunlardan bir kısmı Hicaz'da ki dindaşlarının yanına geldiler. Hz. Peygamber döneminde Medine'de bulunan Evs ve Hazreçlilerin ise ancak Miladi 2-3. yüzyıllarda buraya geldikleri sanılmaktadır.⁴⁰

3. YEMEN ÇEVRESİ VE KÜLTÜRÜ

Arabistan'ın güneyinde daha milattan önce ikinci binde Mineliler, verimli topraklar üzerinde ziraatla uğraşır ve ticaret kolonilerini kuzeye doğru ilerletiyorlardı.⁴¹

Yemen'de MÖ 1200 yıllarında Main Devletini görüyoruz. Belki de bu Brockelmann'ın haber verdiği Minelilerin devamı idi. Main Devleti, Sebalılara kadar devam etti. Sebalılar.⁴²

38 Th. Nöldeke, Die Ghassanischen Fürsten aus dem Hause Gafnas. abh. der Akademie der Wissenschaften. Berlin. 1887; aktaran, Brockelmann, a.g.e., s. 6-7.

39 Brockelmann, a.g.e., s. 7.

40 Çağatay, Neşet, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1971, s. 95.

41 Brockelmann, a.g.e., s. 3.

Babil'den gelen göçmenlerdi. Seba Devleti genişledikçe Main Devleti küçüldü.⁴³ Sebalılar nüfuzlu asil aileler tarafından temsil edilen ve hiçbir kuvvetli merkezi idarenin zuhuruna meydan vermeyen bir krallık kurdular.⁴⁴ Başkentleri Ma'rib idi. Süleyman (as) ile Seba Melikesinin karşılaşması Kuran'da anlatılır.⁴⁵ Yapılan kazı ve araştırmalarda bulunan taş üzerine yazılmış kitabeler, Main ve Seba toplumlarında yazılı kanunların çıkarıldığını ve bunların taş kitabeler dikmek yoluyla ilan edildiğini bize göstermektedir.⁴⁶ Main Devletinin çağdaşı Kataban ise Babü'l-Mendeb'e yakın bir bölgede bulunuyordu. Kataban hakkında yeterli bilgiden yoksunuz.⁴⁷

MÖ 115 yılında Yemen'de Seba Devleti yıkılınca Himyeri melikleri hakimiyetlerini kuvvetlendirdiler. Himyeriler, Sebalıların yaptığı Ma'rib barajını koruyamayınca baraj yıkıldı⁴⁸ ve güney toprakları sular altında kaldı.⁴⁹ Kuzey toprakları ise susuz kalarak büyük bir kayıp yaşandı. Bu nedenle Yemen halkı kuzeye, Hicaz'a göç etmek zorunda kaldı.⁵⁰

Kuraklık hemen her zaman kuzey Arabistan için de geçerliydi. MÖ 3. yüzyıldan beri bölge halkının bir çoğu daha kuzeye göç etmiş ve Mezopotamya ile tanışmışlardır.⁵¹

Arap yarımadasının ortalarında kabile otoritesi çerçevesinde kurulmuş tek devlet olan Kinde Devleti, 480-529 yılları arasında sadece 49 yıl hüküm sürmüştür. Yemen krallarından biri, yarımadanın ortalarındaki bazı kabilelere boyun eğdirip, Akilü'l-Mürar diye anılan Hucr'u buraya melik tayin etti. Hucr'un torunu Haris, Hire'yi istila etti ve Anbar'ı başkent yaptı. Fakat Kinde kralları Hire'de hükümran olan Lahmilerin saldırısı karşısında hemen hezimete uğradılar. Muallaka şairlerinden İmru'l-Kays'ın, Kinde krallarının soyundan geldiği rivayet edilir. İmru'l-Kays atalarının şanını geri getirmeye çok çabalamış ancak çabası başarı ile sonuçlanmamıştır.⁵²

C. HZ. PEYGAMBER ÖNCESİ ARAPLARIN YAKIN TARİHİ

Miladi 6. yüzyılın başlarında, devamlı birbiriyle rekabet ve savaş halinde bulunan Bizans ve İran ya da Hıristiyanlık ve Mecusilik, kendilerine bağlı ve egemenliklerine boyun eğen Lahmiler

42 Seba halkı için bkz. Mevdudi, Ebu'l-Ala, Hz. Peygamber, Çev. N.Ahmed Asrar, Pınar Y., Ankara, 1983, c. I, s. 440-446.

43 Yıldız, a.g.e., c. I, s. 115.

44 Brockelmann, a.g.e., s. 3.

45 Bkz. Neml 27/22-44.

46 Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, Çev.Salih Tuğ, İstanbul, 1993, c. II, s. 759.

47 Yıldız, a.g.e., c. I, s. 115.

48 Kuran'da bu olay Sebe Suresi 16. ayette anlatılmaktadır.

49 Heykel, M.Hüseyn, Hz.Muhammed'in Hayatı, Çev.Vahdettin İnce, İstanbul, 2000, s. 127-128.

50 Yıldız, a.g.e., c. I, s. 116-117.

51 Brockelmann, a.g.e., s. 2.

52 Yıldız, a.g.e., c. I, s. 113.

ve Gassaniler gibi küçük devletlerle birlikte Arap yarımadasını kuşatmış bulunuyordu.⁵³ Güneyde ise Yemen-Habeşistan bölgesinde, Yahudi ve Hıristiyan etkileri görülüyordu.

1. HZ.PEYGAMBER'DEN ÖNCE YEMEN-HABEŞİSTAN BÖLGESİ

İslam'ın zuhurundan kısa bir süre öncesine kadar ileri bir uygarlığın var olduğu Güney Arabistan'da, Hıristiyanlar ve Yahudilerden oluşan bir nüfus yaşamaktaydı. Persler Yahudileri, Bizanslılar ise Habeşliler vasıtasıyla Hıristiyanları destekliyorlardı. Hıristiyanlık Habeşistan'da daha dördüncü yüzyılda, hakimiyeti elde etmişti.⁵⁴ Hıristiyanlar Güney Arabistan dışında da yaşıyorlardı. Ayrıca Hıristiyanlık (Beni Tağlib gibi) bazı bedevi Arap kabileleri arasında da yayılmıştı.⁵⁵

Yahüdi ve Hıristiyanlar arasındaki çekişmenin bir neticesi olarak, M.523'de Yahudiler, dinlerini değiştirmedikleri için Necran Hıristiyanlarını kılıçtan geçirdiler.⁵⁶ Bu, Yahudiliği kabul etmiş olan hükümdar Zu Nuvas'ın, krallığına karşı gelişen Habeş tehlikesini bertaraf etmesi demektir. Bütün Arabistan'da büyük etki yapmış olan bu hadiseden Kuran⁵⁷ da bahsetmiştir. Bu olayın arkasından Roma kralı Justinian, Habeşliler aracılığıyla Zu Nuvas'a karşı savaş açtı.⁵⁸

Habeşistan, sahip olduğu eski medeniyet sayesinde kuvvet yoluna başvurarak bereketli topraklardaki Yemen'i, Arapların elinden koparıp almıştı. Hıristiyan olan Habeş valisi Ebrehe M.530 yılında, İran'ı güneyde de takip etmek isteyen Bizans'ın da desteğiyle, Güney Arabistan'ın tamamını zaptetmişti. Kuzeye doğru Mekke'ye kadar Arap topraklarını ele geçirmişlerdi.⁵⁹ Hatta İran'a da hücum kalktıysa da Mekke'den öteye geçemedi.⁶⁰

Ebrehe, Hz Muhammed (sav) doğmadan kısa bir süre önce Mekke'yi kuşatmıştı. Kuran'ın Fil suresinde⁶¹ anlattığı olay Mekkelilerin gözleri önünde cereyan etti ve Ebrehe adamlarıyla birlikte büyük bir bozgun yaşadı.⁶² Kısa bir süre sonra da Ebrehe'nin oğlu ve ikinci

53 Heykel, a.g.e., s. 117.

54 Brockelmann, a.g.e., s. 3.

55 Fazlur Rahman, Encyclopedia of Britannica, ed. Philip W.Goetz, Chicago, 1974, s. 912; aktaran. Çiftçi, Adil, Fazlur Rahman İle İslam'ı Yeniden Düşünmek, Ankara, 2000, s. 146.

56 Heykel, a.g.e., s. 122-123.

57 Bkz. Buruç 85/4-8.

58 Heykel, a.g.e., s. 124.

59 Hamidullah, a.g.e., c. I, s. 16.

60 Brockelmann, a.g.e., s. 3.

61 Fil 105/1-5.

62 Çiftçi, a.g.e., s. 146.

halefi, Sasani hükümdarı Husrev I Anuşirevan'ın bir komutanının eline geçen memleketi kaybetti. böylece Güney Arabistan, İslam'a kadar bir İran eyaleti olarak kaldı.⁶³

Mekke'de önemli sayıda Yahudi ve Hıristiyan bulunduğuna dair sağlam tarihsel bulgular olmamakla birlikte, Arabistan yarımadasındaki mevcudiyetleri dolayısıyla Yahudi-Hıristiyan fikirlerin mekan dışı ve belli belirsiz bir nüfuzu söz konusuydu.⁶⁴ Bundan dolayı Mekkeliler Musevi-Hıristiyan geleneği ile aşina haline gelmişlerdi.⁶⁵

2. HZ.PEYGAMBER'DEN ÖNCE SURİYE-İRAN BÖLGESİ

"Rum" kelimesi o günün Arapçasında kullanılmakla beraber, İslam'ın ortaya çıktığı bu sırada asıl Roma imparatorluğu artık yaşamıyordu. Daha sonra Bizans adıyla anılacak olan, imparatorluğun sadece doğu kanadı hayatta kalmıştı. Bizans İmparatorluğu asırlardan beri bir yandan İran'a karşı, diğer taraftan batıdan gelen barbarlara ve bu arada Slavlara karşı şiddetli ve daimi bir mücadelenin içindeydi. Muhammed (sav)'in tebliğ vazifesine başladığı sıralarda İran, savaşa başvurmak suretiyle Suriye ve Mısır'ı da içine alan en iyi, en güzide eyaletleri koparıp almıştı. Mekkelilerin bunlara yapacak bir şeyleri yoktu. Onlar Bizans ve Sasani İran imparatorluklarının her ikisi ile de ticari münasebetlere sahiptiler. Bununla birlikte milletlerin daha o devirde birbirleri arasındaki bağılıklar Kuran'ın Mekki ayetlerinde şaşılacak telmihlerle bize hatırlatılmaktadır.⁶⁶

Araplara komşu olan İran'da, Resulullah'ın doğumu sıralarında Mazdek dini resmi din olmuştu. Bu dinin kurucusu Mazdek büyük bir rahatlık içinde imparator ve imparatoriçeye hitaben onların sadece birbirlerine ait olmadıklarını, aksine kim olursa olsun bir erkeğin, imparatoriçe de olsa her hangi bir kadın ile temas kurmaya hakkı olduğunu söyleyebiliyordu.⁶⁷

3. HZ.PEYGAMBER'DEN ÖNCE MEKKE VE YESRİB

Hindistan-Bizans kervan güzergahında yer alan Mekke zengin bir ticaret şehriydi. Şehre hükmeden büyük ve güçlü Kureyş kabilesi, çöl kabileleri üzerinde de hatırı sayılır bir etkiye sahipti. Bu kabile, ticaretin yanı sıra bütün Arabistan'ın yıllık haccını gerçekleştirdiği kutsal mekan olan

63 Brockelmann, a.g.e., s. 3.

64 Çiftçi, a.g.e., s. 146.

65 Bkz. Enam 6/92.

66 Bkz. Rum 30/2-4.

67 Hamidullah, a.g.e., c. I, s. 15.

Kâbe'den ve hac süresince kurulan özel ticaret fuarlarından da gelir elde ediyordu. Mekke döneminin en zengin ve müreffeh şehirlerinden birisiydi.⁶⁸

Mekke şehri özel durumu sebebiyle Hz Muhammed (sav)'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay'dan itibaren, onun koyduğu bazı kaideler (Haciplik, Sikaye, Rifade ve Nedve gibi) ve Kâbe ile onu ziyaret ve hac için gelen hacularla ilgili ödevler ile bir şehir cumhuriyeti durumunu ve çehresini almıştı. Şehir ve Kâbe işleri ile ilgili görevler, Kureyş kabileleri arasında taksim edilmişti. Hz.Peygamber (sav)'in doğumu sırasında şehirde en nüfuzlu kimse muhakkak ki dedesi Abdülmuttalib idi. Abdülmuttalib Zemzem kuyusunun yerini bulup onu tekrar kullanılır bir hale getirmek ve Kâbe hizmetlerinde büyük rol oynamak suretiyle bu itibarı ve saygıyı hem fiilen kazanmış hem de atalarından miras olarak almış bulunuyordu.⁶⁹

Abdülmuttalib'in ölümünden sonra ise Velid b. Muğire, Safvan b. Ümeyye, Abbas b. Abdülmuttalib, Ebu Cehil, Ebu Süfyan b. Harp, Ebu Leheb b. Abdülmuttalib, Ebu Bekir b. Ebi Kuhafe, Osman, Ömer b. Hattab ve Süheyl b. Amr Mekke'nin nüfuzlu kimselerini teşkil ediyorlardı.⁷⁰

Yesrib'de ise Evs ve Hazreç'ten önce Yahudiler'in varlığını görüyoruz. Onlar, Babil'den kaçarak Yesrib'e gelip yerleşmişlerdi. Daha sonra M.70 yılında, Filistin'deki Yahudiler, Romalılarla yaptıkları savaştan sonra yenildiler ve Filistin topraklarından ayrılarak, dünyanın değişik yerlerine dağıldılar.⁷¹ Bir kısmı da Yesrib'deki dindaşlarının yanına geldi. Yahudiler zamanla, çok gelişkin olan Kuzey Arabistan ticaretini ellerine alarak zenginleştiler. Yesrib ve civarı Kureyza, Nadir ve Kaynuka Yahudi kabilelerinin merkezi oldu. Bu üç kabilenin erkekleri iki binden fazlaydı. Bu Yahudiler ziraatla, kuyumculukla, demircilik ve silah yapıcılığıyla meşgul idiler.⁷² Bunlar kültürel açıdan Araplaşmışlardı ve aralarında mükemmel Arapça şiir yazarlar vardı.⁷³

Evs ve Hazreç kabilelerinin MS 2-3. yüzyıllarda Medine'ye geldiklerinin tahmin edildiğini belirtmiştik.⁷⁴ Ezd kabilesi Salebe b. Amr başkanlığında Yemen'den çıkıp Suriye'ye gelerek Gassan bölgesine yerleşmişti;⁷⁵ fakat Salebe'nin ölümünden sonra başkanlık meselesinden gücenen Salebe oğlu Harise, diğerlerinden ayrılarak kendine taraftar olan kabile ile birlikte Hayber

68 Çiftçi. a.g.e.. s. 148.

69 Çağatay, a.g.e.. s. 102.

70 Çağatay, a.g.e., s. 102.

71 Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali el-Hasan, es-Siretü'n-Nebeviyye. Çev.Osman Keskioglu, İstanbul, 1981, s. 119.

72 Çağatay, a.g.e., s. 95.

73 Çiftçi. a.g.e.. s. 146.

74 Çağatay, a.g.e.. s. 95.

75 Nedvi, a.g.e.. s. 123.

bölgesine gelmişti. Harise'den sonra Evs ve Hazreç adlarıyla ikiye ayrılan bu kabile daha sonra Yesrib'e gelmiş ve Yahudilerin baskısı altında burada yaşamağa başlamıştı. Hatta Yahudilerin başkanı Fayton, evlenen Arap kızlarının ilk geceyi kendisiyle geçirmelerini isteyecek kadar ileri gitmişti. Bunun üzerine Evs ve Hazreç kabileleri akrabaları olan Gassaniler'den yardım istediler. Gassaniler yardım etmek üzere Yesrib üzerine yürüyüp Yahudi başkanını öldürdüler. Bu zamandan itibaren Yahudiler eski kuvvetlerini kaybettiklerinden Yesrib'de üstünlük Evs kabilesine geçti.⁷⁶

D. ARAPLARIN SOYU

Araplar Sami ırkına mensuptular.⁷⁷ Müslümanlar arasındaki yaygın hadislerdeki bilgilere göre, Mekke şehrini tesis eden İbrahim Peygamber'dir. İbrahim (as)'ın da Babil'de doğduğunu biliyoruz. O, ayrılmak durumunda kaldığı eşlerinden Hacer'i⁷⁸ ve yeni doğmuş olan yavrusu İsmail'i, o sırada kimsenin yaşamadığı bir yer olan, bugünkü Kâbe'nin yakınında bir yere bıraktı. Onları tamamen terk etmiş de değildi. Suriye'den çok defa ziyaretlerine gelmişti. Başlangıçta Hacer ve İsmail, bu vadide yaşayan yegane kimselerdi. Az zaman sonra su aramak için dolaşan keşifçiler buradan geçerlerken burayı fark ettiler. Amalika kabileler topluluğundan Curhum'un bir kolu olan kendi kabileleri için Hacer'den, Zemzem suyu kaynağının yakınına yerleşme müsaadesi istediler. Bu insanlar, o sırada Mekke ile Filistin arasında uzanan bölgenin tamamını işgalleri altında bulunduran Amalikalılardan bir bölümü teşkil ediyorlardı.⁷⁹

İsmail (as) Curhum'lu bir hanım ile evlenmiş ve dünyaya gelen oğlu onun yerine başkanlık etmiştir. İbn Hişam'a göre Mekke'ye gelen ilk Arap aileleri Curhum ve Katura yakın akraba idiler. Curhumluların başkanı daha sonra kızını İsmail'e vermiştir. İsmail'in oğlu Nabit'ten sonra Mudad b. Amr başkan oldu. Yemen'den gelen Huzaalılar buraya yerleşmek istedi. Curhumlular bunu kabul etmeyince savaş çıktı ve Huzaalılar galip geldiler. Curhumluları Mekke'den sürdüler,⁸⁰ ancak tarafsız kalan İsmail oğullarına bir şey yapmadılar. Huzaalıların hakimiyeti uzun süre devam etti. Sonra İsmail'in soyundan gelen Kusayy, Kâbe'nin başkanı⁸¹ olmuştur. Kusayy, Resulullah'ın beşinci dedesidir.⁸²

76 Çağatay, a.g.e., s. 95.

77 Hasan, İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Çev. İsmail Yiğit, İstanbul, tarihsiz, s. 86.

78 Hacer Mısırlı bir kadındı.

79 İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 1981, c. I, s. 171.

80 İbn Kelbi, Putlar Kitabı, Çev. Beyza Düşüngen, Ankara, 1969, s. 27.

81 İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, Beyrut, tarihsiz, c. XI, s. 129.

82 Hamidullah, a.g.e., c. II, s. 837-842; Emin, a.g.e., s. 32-36.

III. DEĞİŞİMİN KAYNAĞI: VAHİY VE SÜNNET

Hz. Peygamber (sav) M. 610 yılında vahye muhatap olmuştur. O, vahyin kendisine gelişi hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Vahiy değişik tarzlarda gelir. Bazen Cebrail insan şekline girer ve benimle bir insanın konuştuğu gibi konuşur. Bazen kendi suretinde görünür ve bana dediklerinin tümünü, aklımda tutarım. Bazen de kulaklarımda bir çingirak sesi gibi bir şey duyarım –işte en zoru budur- ve bu kendinden geçme durumu biter bitmez belleğime çakılmış gibi her şeyi eksiksiz bir biçimde hatırlarım." Sahabileri de bu konuda şunu aktarırlar: "Hz. Peygamber'e vahiy geldiği zaman en soğuk günlerde bile terlerdi."⁸³ Bir başka sahabi der ki: "Hz. Peygamber öyle ağırlaşır ki, eğer vahyin gelişi, deveye bindiği bir ana rastlamışsa, manevi ağırlığa dayanamayan deve çökmeyi yeğlerdi. Eğer kendini ayakta kalmaya zorlarsa, bacakları bükülür ve neredeyse kırılacağından endişe edilirdi."⁸⁴

Hz. Peygamber'e vahiy peyder pey indiriliyordu. O Allah'tan aldığı vahyi önce yakınlarına daha sonra güvendiği insanlara tebliğ ediyordu. Kendisine iman edenler de yeni dinin ortaya koyduğu prensipler çerçevesinde cahil düşünce ve davranışlardan yavaş yavaş temizleniyorlardı.

Vahiy üslup ve içerik olarak, indirildiği toplumu ve o toplumun kültürünü dikkate alarak onlara hitap etmiştir. Vahiy üslubu en genel ayrımıyla Mekki ve Medeni olarak ikiye ayrılır. Mekki ayetlerin indiği dönemde Allah Resulü'nün tebliği daha çok inanç ve ahlak sahasına yönelmiştir. Zaten ibadet ve hukuki münasebetler bu iki temel üzerine oturmaktadır. Bu dönemde inen ayetler, daha sonra hükme bağlanacak konuların bir hazırlık dönemi niteliğindedir. Medine döneminde ise ferdî ve içtimaî hayatı düzene sokan ibadetlerin açıklanması ile beraber cihad, aile, miras, ceza ve muhakeme usulü, muamelat ve devlet yönetimine ait çeşitli prensipler ortaya çıkmıştır.

Kuran'ın teşriinde tedricilik ve hükümlerinin uygulanmasında kolaylık belirgin unsurlardır.⁸⁵ "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez"⁸⁶ ayeti bunun açık bir ifadesidir. Yine bir başka Kuran ayetinde bu konu şöyle dile getirilir: "(Allah) dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi."⁸⁷ Allah Resulü de iki iş arasında muhayyer olduğunda, günah olmadığı sürece her

83 Buhari. Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, Mektebetü'l-İslami, İstanbul, 1979. Bedü'l-Vahy. 1.

84 İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, et-Tabakatü'l-Kübra, Daru's-Sadıq, Beyrut. 1957, c. I, s. 131.

85 Hudari. Muhammed, İslam Hukuku Tarihi, Çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul. 1974. s. 18.

86 Bakara 2/189.

87 Bkz. Hac 22/78, Nisa 4/28, Maide 5/6.

zaman kolay olanını tercih ederdi.⁸⁸ Ayrıca Hz. Peygamber (sav) “kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin” buyurmuşlardır.⁸⁹

Kuranın inişinde olduğu gibi sünnetin de vazedilmesinde tedricilik 23 yıllık bir zamanı içine almaktadır. İslam’ın binası adım adım tamamlanırken insanların onu daha kolay ve daha iyi anlamaları sağlanmıştır. Mükellefiyetler bir anda gelmediği gibi gelenler de zamanla tekamül etmiş, istidat kazanıldıkça tamamlanmıştır. Mesela namaz önce sabah ve akşam iki vakit olarak kılınıyorken daha sonra beş vakte çıkarılmıştır. Yine zekatın miktarı baştan sınırlandırılmayıp herkesin istek ve gücüne bırakılmış; sonra miktarlar sabit ve mecburi hale getirilmiştir.

Araplar arasında kökleşmiş alışkanlıklardan olan içki ve faizin yasaklanmasında da tedrice riayet edilmiştir. İçkinin kesin olarak yasaklanması üç aşamada gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde gelen ayetler bu üç aşamayı gözler önüne sermektedir.”Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki:”Onların her ikisinde de hem büyük bir günah hem de insanlar için bazı faydalar vardır; ancak günahları faydalarından daha büyüktür.”⁹⁰ “Ey inananlar, sarhoş iken namaza yaklaşmayın, ne dediğinizi bilinceye kadar (bekleyin)”⁹¹ “Ey inananlar, sarhoşluk veren şeyler, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir. Şeytan şarap ve kumar ile aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak istiyor. O halde artık vazgeçmeyecek misiniz?”⁹² Görüldüğü gibi ilk ayette içkinin, faydası olmasına rağmen sebep olduğu kötülükler sebebiyle günahının çok olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu ifade bile ciddi bir caydırıcılık unsuru taşımaktadır. Böylelikle zihinler bu hakikati kavramış ve içki ile kumara bakış değişmiştir. Ancak henüz kesin bir yasak söz konusu değildir. İkinci aşama içkinin namazdan uzaklaştırılmasıdır ve bunun için çok haklı bir neden de dile getirilmektedir. İnsan sarhoşken ne dediğini bilmez. Böylece günde beş defa kılınan namazla içkinin içilebileceği alan oldukça sınırlandırılmıştır. Son ayette ise şarap kesin olarak yasaklanmıştır.

Vahiy ve sünnet hitap ettiği toplumun şartlarını göz önüne alarak onlara hitap etmiş ve mevcut şartları, ancak mümkün olabilecek bir hızda değiştirmeyi istemiştir. Bunun için değişimin gerekli olduğu toplumsal unsurları tek tek ele almış, onların hakikatini ortaya koymuş ve değişimi geniş bir zamana yaymıştır. Peygamber (sav)’in bu konudaki hassasiyetini gösteren şu olay önemlidir:”Hz. Aişe’ye Peygamber (sav) ‘görmedin mi ey Aişe, senin kavmin Kâbe’yi bina ettiler, İbrahim’in temellerinden kısalttılar’ dediğinde o ‘Kâbe’yi İbrahim’in temelleri üzerine döndürmez

88 Buhari, Edeb, 8.

89 Buhari, İlim, 12.

90 Bakara 2/219.

91 Nisa 4/43.

92 Maide 5/90-91.

misin?’ deyince Hz. Peygamber ‘senin kavmin küfür zamanına (Cahiliye dönemine) yakın olmasaydı (yapardım)’ demiştir.”⁹³ Resulullah burada Cahiliye’den yeni çıkmış bir topluluğa yapılacak uygulamada tedbirli davranmıştır. Bu konudaki bir müdahale için onların hazır olmadıklarını belirtmiştir.

Yine Hz. Peygamber (sav) Muaz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken ondan Yemen halkını önce şhadete, bunu kabul ederlerse beş vakit namaza, bunu da kabul ederlerse zekat vermeye davet etmesini istemiştir.⁹⁴ Burada en mühimden başlamak üzere tedrici bir sıralama vardır. Hepsi birden insana yüklenmemiş, böylece daha başlangıçta teklifleri çok görerek imandan kaçınmaları önlenmiştir.

93 Müslim, İbn Haccac el-Kuşeyri, el-Camiu’s-Sahih, tahk. M. Fuad Abdülbaki, Beyrut, 1955, Hac. 403; Ebu Davud. Süleyman b. Eşas es-Sicistani, es-Sünen, Mısır, 1952, Menasik, 96; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa. el-Camiu’s-Sahih. tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, tarihsiz, Hac. 48; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Beyrut, tarihsiz. 6/113; Buhari. Hac. 42 ve Enbiya, 10.

94 İbn Mace. Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, es-Sünen. tahk. M. Fuad Abdülbaki. Mısır. 1952. Zekat. 1: Müslim. İman. 29.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ DÜŞÜNCE VE İNANÇLARDA DEĞİŞİM

I. İNANÇLAR

A. İSLAM ÖNCESİ ARAPLARDA DİNLER

İslam öncesi Araplar arasında Mezopotamya mirası dini uygulamalar biçiminde desteklenip paylaşılmıyordu ama onların dil ve şiirlerinde bu kültür hala korunuyordu. Arap dili ve şiiri bu mirasın korunup nesilden nesle intikalinde büyük rol oynuyordu.

İslam öncesi devirde Araplar arasında, Yahudilik, Hıristiyanlık, Zerdüştlük ve yaygın halde putperestlik mevcuttu.⁹⁵ Rebi'a, Gassan ve Kudaalıların bir kısmı arasında Hıristiyanlık; Himyeri, Kinane, Kinde ve Haris b. Ka'b kabileleri arasında Yahudilik; Temim kabilesinde ise Mecusilik görülür.⁹⁶ Bunların yanı sıra Araplar içinde Allah'a inanan, yeniden dirilmeyi ve hesap gününü kabul eden muvahhidler de vardı.⁹⁷

1. HANİFLİK

"Hanif" kelimesi, "dosdoğru olan kimse" demektir. Dilciler, Allah'a inkıyad etmiş ve hiçbir hususta Ondan inhıraf etmemiş olan kimseye Hanif demişlerdir.⁹⁸ Hanif lugatlarda delaletten doğruluğa yönelen ve şirkten uzaklaşan kimse anlamına gelmektedir.⁹⁹ Hanif kelimesi, Kuran'da çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Kuran'da on iki yerde geçen bu kelime; sekiz yerde müşriklığe

95 Hamidullah, a.g.e., c. II, s. 759.

96 İbn Kuteybe, el-Maarif, tahk. Servet Ukkâş, Mısır, 1969, s. 621.

97 Uğur, Mücteba, Hicri 1. Asırda İslam Toplumu, Çağrı Y., İstanbul, 1980, s. 8.

98 Razi, Fahrüddin, Tefsir-i Kebir, Çev. Suat Yıldırım, Ankara, 1988, c. III, s. 501.

99 İbn Manzûr, a.g.e., c. I, s. 739.

karşı Hz.İbrahim'in dini,¹⁰⁰ bir yerde mutlak tevhid¹⁰¹ ve üç ayrı yerde de dinde samimiyet ve doğruluk¹⁰² anlamında zikredilmiştir.

Hanif tabiri ile Mekke toplumunun putperest eğiliminden uzak kalarak, Hz.İbrahim'den kalma bir takım inançlara bağlı olan kimseler anlaşılır. Nitekim İbn Abbas, Mücahid ve Hasan Basri, Hanifliği, Kâbe'yi ziyaret etmek olarak tanımlamışlardır. Yine Haniflik **a)** Hakka uymak, **b)** İslam kanunları olan şeriatta Hz.İbrahim'e uymak, **c)** Amelde ihlaslı olmak şeklinde de ifade edilmiştir.¹⁰³

Kâbe, Allah'ın Evi ve haccın yapıldığı mekan olarak, Hz.Adem (as)'a kadar eskiye giden bir geçmişe sahiptir.¹⁰⁴ Allah, Hz.Adem'i cennetten çıkardıktan sonra Hz.Adem uzun bir süre ağladı ve Allah'a tevbe etti. Allah onun tevbesini kabul edince o, kendi manevi vazifesini düşünmeye başladı ve Allah'a şöyle yalvardı: "Ey Allah'ım, ben cennette iken meleklerin ibadet olarak senin arşının etrafında döndüklerini görmüştüm. Burada ise ben bundan mahrumum". Aslında Hz.Adem de o zaman böyle ibadet ediyordu ancak bir mekana sahip değildi. Arş yerine arşın altında olan bir camiden de bahsedilir. İşte Hz.Adem'e Allah, bu arştaki caminin benzerini yeryüzünde yapmasını melekleri aracılığıyla ilettiler. Meleklerin yardımıyla Adem Kâbe'yi, bu arştaki caminin tam altına inşa etti.¹⁰⁵ Yine anlatılır ki, Hz.Adem cennetten gelirken yanında iki şey getirmiştir: bir asa ile bir taş.¹⁰⁶ Asayı daha sonra Musa (as)'ın bulduğu söylenir. Taşı ise Hz.Adem, cennetin bir hatırası olarak Kâbe'nin duvarına koymuştur. Böylece ibadetini Kâbe'yi tavaf ederek sürdürmüştür. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz.Adem, yeryüzünde ilk ev olan¹⁰⁷ Kâbe'yi yapmış ve orada ibadet etmişti. Ne ilginçtir ki Allah, son peygamberini de oradan seçmiş ve orada ibadeti (haccı), beş temel esastan biri saymıştır.

Allah Teala daha sonra Hz.İbrahim'e, yeri kaybolan Kâbe'yi yeniden yapmasını vahiyle bildirdi. O, Kâbe'nin yerinin nerede olduğunu bilmediğini söyledi. Allah ona "önünde hareket halinde olan şu bulutu takip et, o nerede durursa, gölgesinin düştüğü yere, Kâbe'yi yeniden inşa et" dedi. Böylece Hz.İbrahim, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'nin duvarlarını yükseltti.¹⁰⁸

100 Bkz. Bakara 2/135, Ali İmran 3/67-69, Nisa 4/125, Enam 6/79, Nahl 16/120 ve 123.

101 Bkz. Hac 22/31.

102 Bkz. Yunus 10/105, Rum 30/30, Beyyine 98/5.

103 Razi, a.g.e., c. III, s. 501.

104 Sırma, İ. Süreyya, Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu: Akyüz. Vecdi. Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam. Beyan Y., İstanbul, 1994, c. I, s. 99.

105 Bkz. Ali İmran 3/96.

106 Tirmizi, Hac, 40.

107 Buhari, Enbiya, 8.

108 Ezraki, Ebu'l-Velid Muhammed, Kâbe ve Mekke Tarihi, Çev. Yunus V. Yavuz, Çağrı Y., İstanbul, 1980, s. 32-34.

Kuran'a göre,¹⁰⁹ Kâbe'nin erkan-ı diniyyesi, İbrahim (as) tarafından kurulmuştur. Buna hacıların Mekke yakınında toplanmaları; etinin fakirler ile kurban eden kimse arasında taksim edildiği hayvanları kurban etmeleri; Kâbe'yi ziyaret ve bunun etrafında yedi defa dini heyecanla dönmeleri ve nihayet bu "zühd ile takva hareket ve amelleri"ni tamamlamaları gerekirdi. Hz.Peygamber "her peygamberin peygamberlerden dostları vardır; benim dostum, ceddim ve Rabbimin halili olan İbrahim'dir" demişti.¹¹⁰

İşte Mekke'de İbrahim (as)'dan kalma bir anlayışla, doğrudan onun getirdiği dine yönelen Hanifler vardı. Ancak bunların tek bildiği şey belki de, sadece şirk koşmadan Allah'a inanmaktan ibaretti. İbn Hişam Hanifler hakkında bilgi verirken bir olay nakleder: Mekkeli putperestler yılın belli günlerinde putlardan birinin etrafında toplanarak, ona tazim kastıyla kurban kesip çevresinde tavaf ederlerdi. Yine böyle bir günde Haniflerden Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Hüveyris ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl çevresindekilerin düştüğü bu durumu eleştirmişler; cansız, dilsiz, sağır ve hiçbir şeye gücü yetmeyen bu putlar karşısında eğilmeyi reddederek zillet olarak gördüklerini söylemişler ve İbrahim'in dinini aramak üzere başka ülkelere gitmeye karar vermişlerdi. Bu amaçla her biri çeşitli ülkelere giderek din adamlarıyla görüşmüşler; bu görüşme sonrasında kimileri Hıristiyanlığı kabul etmiş, kimileri de tatmin edici bulmadığı için eski inançlarında sebat etmişlerdi.¹¹¹

Mekke'deki Haniflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Adiy boyundandır. Hz.Peygamber tarafından cennetle müjdelenen on kişiden biri olan ve Hz.Ömer'in kız kardeşi Fatıma'nın eşi olan Said'in babasıdır. Zeyd, Hz.Peygamber'in gençliğinde hayattaydı ve Resulullah onunla konuşmaktan çok hoşlanırdı. Zeyd, Allah'a şirk koşmaktan çekinen ve Tevhid dinini arayanlardandı. Bu amaçla Yahudilik ve Hıristiyanlığı incelemiş ancak onlardan hiç birine bağlanmamıştı. Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etinden yemez, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten nefret eder ve kendisinin İbrahim'in dini üzerine olduğunu söylerdi.¹¹² Zeyd b. Amr Kâbe önüne gidip secde ediyor ve Allah'a şöyle dua ediyordu:“Allah'ım, ben sana nasıl ibadet edileceğini bilmiyorum; Senin hoşuna ne şekildeki ibadetin gideceğini bilseydim öyle ibadet ederdim. Fakat bunu bilmediğim için başımı önüme koyup, secde ediyorum.” Zeyd'in tek tanrı görüşü, Mekkeliler tarafından tepki görmesine neden oldu. Onlar Kureyş'ten daha başka kimseleri puta tapmaktan vazgeçirir endişesiyle onu Mekke dışına çıkarmışlardı. Zeyd ise, her fırsatta Mekke'ye dönerdi. Zeyd diğer arkadaşları gibi Hz.İbrahim'in dinini aramak üzere, Musul ve Cezire

109 Bkz. Hac 22/27-30.

110 Tirmizi, Tefsir, Ali İmran. Peygamber (sav) daha sonra Ali İmran Suresinin 68. ayetini okudu.

111 İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 237-238.

112 İbn Hacer, el-Askalani Ahmed b. Ali, el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe, İhyau Turasi'l-Arabi. Beyrut. 1367. c. II. s. 613-615; İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 247; Buhari, Menakıbü'l-Ensar, 24.

bölgelerine, Suriye'ye gitti. Hıristiyan ve Yahudi alimlerle görüştü.¹¹³ Dönüşte Belka yakınlarında bi'setten beş yıl önce öldürüldü.¹¹⁴

Diğer bir Hanif olan Varaka b. Nevel'in künyesi Kusayy oğlu Abdüluzza oğlu Esed oğlu Nevel oğlu Varaka'dır. Hz. Hatice'nin amcasının oğludur.¹¹⁵ Varaka putlara tapmayı reddederek, İbrahim'in dinini aramak üzere Şam'a kadar gitmiş; bu esnada Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını okuma fırsatı bularak Hıristiyanlığı kabul etmişti. Verilen bilgilere göre o, bu yolculuğunda bir rahiple karşılaşmış ve ondan İncil'de geleceği müjdelenen Peygamberin vasıflarını öğrenmişti. Hz. Aişe'den gelen bir rivayette de Varaka'nın İbranice bildiği ve İncil'in İbranice nüshasından bazı şeyler yazdığı haber verilmektedir.¹¹⁶

Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde çok müşkül bir durumda kalmıştı. Hz. Hatice onu rahatlatır düşüncesiyle, amcası Varaka'ya götürmüştü. Peygamber (sav) başından geçenleri ona anlatınca Varaka şöyle demişti: "Bu gelen, Allah'ın Musa'ya gönderdiği Namus-u Ekber, yani Cebrail'dir. Keşke senin davet günlerine yetişsem de, kavminin seni (Mekke'den) çıkaracakları günde sana yardım edebilsem." Hz. Peygamber'in "onlar beni çıkaracaklar mı ki?" diye sorması üzerine; Varaka "Evet, çünkü senin gibi vahye mazhar olmuş kimse yoktur ki kendisine düşmanlık edilmiş olmasın" dedi. Varaka bu olayın üzerinden çok geçmeden vefat etmişti.¹¹⁷

Bir diğer Hanif de Osman b. Hüveyris b. Esed b. Abdüluzza b. Kusayy'dır. Bu da Hatice'nin amcasının oğludur. Osman da, İbrahim'in dinini aramak üzere seyahate çıkmış, Bizans İmparatorunun yanına varıp orada Hıristiyanlığı kabul etmişti. Hıristiyanlığı kabulüne makam ve mevki arzusu sebep olarak gösterilir. Bizans'ın desteğini alarak Mekke'ye idareci olmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Fakat buna muvaffak olamamış; 605'te vefat etmiştir.¹¹⁸

Ubeydullah b. Cahş, Hz. Peygamber'in halası Umeyme'nin oğludur. Hz. İbrahim'in dinini bulmaya karar verdikten sonra bir çok memleket gezip görmüş, oralarda din adamlarıyla konuşmuş, sağlam bir sonuç elde edememişti. Sonra Hicaz'ın kuzeyindeki Necran bölgesinde yaygın bulunan Hıristiyan dinine girdi. Hz. Muhammed (sav), peygamber olarak gönderildiğinde Ubeydullah da İslam'a girdi. Mekkeli müşriklerin işkencelerinden kurtulmak için, Habeşistan'a hicret etti. Karısı

113 Buhari, Menakıbü'l-Ensar, 24.

114 İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 247.

115 Çağatay, a.g.e., s. 160.

116 Buhari, Bed'ül-Vahy, 3.

117 İbn Hanbel, I, 312; Buhari, Bed'ül-Vahy, 3 ve Enbiya, 23.

118 İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 239.

Ümmü Habibe ile gittiği bu ülkede tekrar Hıristiyan olmuş, çok geçmeden bu hal üzere vefat etmişti.¹¹⁹

Kuss b. Saide el-Iyadî, Maad kabilesinin bir kolu olan Iyad boyunun ileri gelenlerindendi. Şair ve güçlü bir hatipti. Cahiliye devri Arapları arasında Tanrının birliğine, öldükten sonra dirilmeye ve hesap ile cezaya inanırdı.¹²⁰ Kuss, kavmini putları terke ve Allah'ın birliğine davet ederdi. Onun Ukaz panayırında deve üzerinde yaptığı hutbe meşhurdur: "Yemin ederim ki, Allah katında şu anda mensup olduğunuz dinden daha hayırlı bir din ve pek yakında aramıza gelecek bir peygamber vardır. Ne mutlu o kimseye ki, ona uyar da doğru yolu bulur." Kuss'un, bi'setten önce, M.600 yılında öldüğü bildirilmektedir.¹²¹

Ümeyye b. Ebi Salt aslen Mekkeli ise de Sakif kabilesinin yerleştiği Taif'te doğmuştu. Kuss b. Saide ile aynı kabiledendir. Cahiliye döneminde kutsal kitapları okumuş ve Hz.İbrahim'den kalmış geleneklere tabi olmuştur. Ümeyye okuduğu kutsal kitaplardan, bir peygamberin geleceğini biliyor ve o beklenen peygamberin kendisi olabileceğini düşünüyordu. Ümeyye ibadetle şöhret kazanmış, zinayı haram bilmiş, puta tapmayı reddetmiş ince ruhlu bir şairdi.¹²² Şiirlerinde tek Tanrı inancından bahseder; tabiattaki varlıklardan Tanrının birliğine deliller getirir; ahiretten, cennet ve cehennem durumlarından anlatırdı.¹²³ Hz.Peygamber (sav) Ümeyye'nin şiirlerini güzel, kalbini çirkin bulurdu; onun için "Ümeyye müslüman olmaya yaklaşmıştı" buyurmuştur.¹²⁴ Ümeyye putperestliğe karşı çıkmakla beraber İslam'ı da kabul etmedi. Bedir savaşında öldürülen müşriklere mersiyeler yazmıştı.¹²⁵ Hicri 9.yıl da Taif'te ölmüştür.¹²⁶

2. PUTPERESTLİK

Araplar zamanla ataları İbrahim'in dininden uzaklaşmışlar, onda olmayan inanç ve uygulamalarla hanif dini bozmuşlardı. Ancak gördüğümüz gibi genel inançları içerisinde bu dinin bazı unsurlarını da muhafaza etmişlerdi. Cahiliye çağı Arap putçuluğu yabancı tesirlere, bilhassa güney Arabistan tesirlerine dayanan yıldızlara ve kahramanlara tapmanın bir takım izlerini taşır.

119 İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 238.

120 Hanna, el-Fahurî, el-Cami fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabî, Beyrut, 1986, s. 125.

121 Ebu's-Şehbe, Muhammed b. Muhammed, es-Siretü'n-Nebeviyye fi Da'vi'l-Kuran ve's-Sünne. Dimeşk. 1988. s. 80; İbn Hacer, a.g.e., c. V, s. 551-553.

122 İbn Hacer, a.g.e., c. I, s. 249-251.

123 Esad, Mahmud, Tarih-i Din-i İslam, Çev. Ahmet Lütfi Kazancı, İstanbul, 1982, s. 306.

124 Müslim, Şiir, I.

125 Çağatay, a.g.e., s. 168.

126 İbn Hacer, a.g.e., c. I, s. 249; Esad, a.g.e., s. 305-306.

Fakat onda en çok ilahlara ve cinlere saygı ile birlikte bir taş a veya ağaca tapma göze çarpar.¹²⁷

Kuran ayetleri bize öğretmiştir ki, Cahiliye Araplarının şefa at hakkında inançları vardı ve bu inançları, onların büyük çoğunluğunun şirke yaklaşmasına neden olmuştu. Onlar Allah'ın en büyük ilah olduğunu kabul ediyorlardı.¹²⁸ Bununla beraber Allah yanında şefa at etmelerini istemek amacıyla putlara ibadet, yönelim ve duada bulunuyorlardı.¹²⁹ Ayetler Allah'ın kızları olmaları ve Onun huzurunda bulunmalarını kabul etmeleri sebebiyle, bu şefa atçilerin ilk önce melekler olduğunu göstermektedir. Bu belki de zihinlerinde Allah'ı, dünyaların kralları, oğul ve saltanat sahipleriyle mukayese etmelerinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki bu kimselerin çaba ve çıkarları, bunlar ve ihtiyaç sahipleri arasında engel olmuş, onlar da bu kimselere ulaştırarak aracıl arın zorunlu olduğu kanaatine varmışlardır.¹³⁰

Mekke'ye ilk putu getiren Huzaalılardan Amr b. Luhay'dır. O, Mekke'nin idaresini ele aldıktan sonra ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Suriye'de Belka taraflarına gitmesi tavsiye edildi. Oraya gidip, sıcak pınarlardan çıkan su ile yıkanıp iyileşti. Orada halkın putlara taptığını görünce, bunun sebebini sordu. Onlar "biz bu putlar aracılığıyla yağmurun yağdırılmasını isteriz, düşmana galip gelmemizi talep ederiz" dediler. Bunun üzerine onlardan bir put aldı ve getirip Kâbe'nin yakınına dikti. Bu, Hübel putuydu. Kırmızı akik taşından yapılmış, bir insan suretindeydi.¹³¹ Amr b. Luhay halka puta tapmalarını emretti. Yapacakları işlerin iyi olup olmadığını öğrenmek için bu putun görüşüne başvurdular. Bir çocuğu sünnet ettirmek, bir delikanlıyı evlendirmek, bir ölüyü gömmek istediklerinde veya birisinin nesebi hakkında şüpheye düştükleri zaman Hübel'in yanına gelirler ve yüz dirhem gümüş para ile bir koyunu da beraberlerinde getirirlerdi. Bunları falı çeken ok memuruna verirlerdi. Hübel'in kurbanı yüz deveydi. Abdülmuttalib de oğlunu kurban etmek istediğinde Hübel yanında fal okları çekmişti.¹³²

Arapların en eski putlarından biri de, Menattı. Ağaçtan yapılmıştı. Araplar çocuklarına Abdülmenat ismini de koyarlardı.¹³³ Mekke ile Medine arasında Nahle mevkiindeydi.¹³⁴ Bilhassa Hüzeyl kabilesinde tapılıyordu;¹³⁵ ancak Arapların hepsi onu sayarlardı. Evs ve Hazreç kabileleri, Mekke ve Medine'ye komşu olanlar da ona saygı gösterirler, kurbanlar ve hediyeler sunarlardı. Evs

127 İbn Kelbi, a.g.e., s. 16.

128 Bkz. Müminun 23/84-89, Zuhuf 43/9, Ankebut 29/65.

129 Bkz. Zümer 39/3 ve 43-44, Yunus 10/18, Zuhuf 43/86.

130 Derveze, M. İzzet, et-Tefsiru'l-Hadis, Çev. Ahmet Çelen ve arkadaşları, Ekin Y., 2. Baskı, İstanbul, 1998. c. I. s. 110-111.

131 Hasan, a.g.e., c. I, s. 69.

132 Ezrakî, a.g.e., s. 107.

133 İbn Kelbi, a.g.e., s. 29.

134 Hamidullah, a.g.e., c. II, s. 856.

135 Brockelmann, a.g.e., s. 8.

ve Hazreç hac ibadetinin tamamlanması için burada tıraş olurlar ve vakfe yaparlardı. Bunu yapmadan hac ibadetleri tamamlanmazdı.¹³⁶

Lat putu ise Taif'te bulunuyordu. Dört köşe bir kaya parçasından ibaretti. Lat, hacılara (yağ ile) sevik (kurutulmuş hububat türü bir yiyecek) karıştırıp hazırlayan bir adamdı.¹³⁷ Bekçileri Sakif kabilesindendi. Kureyş ve bütün Araplar ona tazimde bulunurlardı.¹³⁸ Uzza putu ise bir rivayete göre bir hurma ağacıydı; diğer rivayette ise üç ağaç ile yanındaki kutlu bir taştan ibaretti. Yahudilerin de ilahlarını kutlu ağaçların içinde veya yanında aradıkları söylenir.¹³⁹ Bu üç ağaç içinde dişi bir şeytanın olduğuna inanılırdı.¹⁴⁰

Arapları putlara ve bir takım taşlara tapmaya sevk eden amillerden biri de şudur:¹⁴¹ Mekke'den uzaklaşan bir kimse, Mekke'ye olan derin bağlılığından ötürü yanına kutlu bölgeden bir taş alır, konakladıkları yere koyar ve tıpkı Kâbe'yi tavaf ettiği gibi kendisine uğur getirsin diye saygı ve sevgilerini ifade amacıyla onu tavaf ederdi.¹⁴²

Mekkeli her ev sahibinin bir putu vardı. Evlerinde ona taparlardı. Yolculuğa çıkacaklarında ona dokunur, gelince de önce ona el sürerlerdi.¹⁴³ Bu davranışlarıyla putlarda bulunan güce ulaşmak ve işlerinin iyi gitmesini umuyorlardı. Araplar putlara tapmayı çok basitleştirmişlerdi. Bazıları bir tapınak, bazıları da sadece bir put edinirken buna gücü yetmeyenler Kâbe'nin veya diğer tapınaklardan birinin önünde hoşuna giden bir taş diker, sonra onu tavaf ederdi. Bu taşlara Ensab derlerdi. Eğer taptıkları şeyler, heykel ve suret şeklinde olursa bunlara da Esmam derlerdi.

Kuran putlara yönelik sebepleri hakkında bilgi verir:"Allah'ı bırakıp Ondan başka dost edinenler, 'biz onlara, ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz' derler."¹⁴⁴ Bir diğer ayette ise:"onların çoğu ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler."¹⁴⁵ denmektedir.

Mekke'de Kâbe ile her hangi bir ilişkisi bulunmayan bir çok put vardı. Hübel'den ayrı olarak Safa ve Merve tepelerinde İsaf ve Naile isimli putlar bulunuyordu. Araplar bu putları 360'a

136 İbn Kelbi, a.g.e., s. 30.

137 Buhari, Tefsir, Necm 2.

138 İbn Kelbi, a.g.e., s. 30-31.

139 İbn Kelbi, a.g.e., s. 74, ikinci dipnot.

140 İbn Kelbi, a.g.e., s. 35.

141 Çelebi, a.g.e., s. 177-178.

142 İbn Kelbi, a.g.e., s. 26.

143 İbn Kelbi, a.g.e., s. 39.

144 Bkz. Zümer 39/3.

145 Bkz. Yusuf 12/16.

kadar çoğaltmışlardı. Bununla şunu demek istiyorlardı: Ayda 30 gün var, on iki ayda bu 360 gün eder, yani biz yılın her günü Tanrımıza ibadet ediyoruz.¹⁴⁶

Araplar içinde güneşe tapan, onu tazim eden ve ona ilahe diyen bir takım insanlar vardı. Bu, A'sa'nın şu mısrasında geçmektedir:"ona yakın bir şekilde, ilahenin (güneşin) önünde eğildiğimde duyduğum korku gibi bir korku duymadım".¹⁴⁷ Bir kısım Araplar da şöyle diyorlardı:"Güneş bir melektir, onun nefsi ve aklı vardır. Bütün yıldızların ve ayın nurunun aslı güneştir. Dünyaya ait bütün varlıkların hepsi güneşten olmuştur. Güneş felek meleğinin yanındadır. Bu sebeple ibadet edilmeye, secde edilmeye ve dua edilmeye daha layıktır."¹⁴⁸ Araplar, Allah'ın yarattığı en büyük varlık olduğu düşüncesiyle aya ve yıldızlara da saygı gösteriyorlardı. Sonra yıldızlara saygı göstermeleri şekil değiştirip özel bir ibadet şeklini aldı. Diğer yandan yanardağdan meydana gelen bazı taşlar vardı. Araplar bu taşların gök menşeli olduğuna inanır ve yıldızlarla alakası olduğunu düşünürlerdi. Daha sonra diğer taşlara da tapmışlardır.¹⁴⁹

Gök cisimlerine karşı saygı gösterme ve tapınma, sadece Cahiliye Araplarına mahsus değildi. Eski toplumların pek çoğu güneşe ibadet edip secde etmişlerdi. Kuran, Seba melikesi ile ilgili kıssa da bundan bahsetmiştir.¹⁵⁰ Hicaz bölgesinde kabilelerin değişik yıldızları kutsal gördükleri, onlara karşı tazimde buldukları bilinmektedir. Kutsal saydıkları her bir yıldızın ayrı bir görevinin olduğu düşüncesine sahiptiler. Kimi yağmur yağdırır, kimi bereket getirirdi.¹⁵¹ Bu yıldızların en meşhurları Süreyya, Şira, Zuhal, Müşteri, Merih, Zühre ve Utarid yıldızlarıdır.¹⁵² Kuran'da güneşe, aya ve yıldızla yemin edilmesi onların kutsadıkları bu varlıkların, Allah tarafından yaratıldığını vurgulamak içindir.¹⁵³

İslam'ın zuhuru sırasında, Hicaz bölgesinde bir kısım Araplar melek, cin ve şeytan gibi ruhani varlıklara tapıyorlardı. Bunlardan meleklerin Allah katında saygın bir yeri olduğuna bu yüzden kendilerinden daha şanslı olduklarına inanıyorlardı. Bu varlıklara ibadet ve hürmette kusur etmezlerse onların Allah katında kendilerine şefaet edeceklerini düşünüyorlardı.¹⁵⁴ Cahiliye Arapları cinleri uluhiyet derecesine çıkarıyorlar, onları ilah ediniyorlardı. Kuran onların cinler hakkındaki inançlarını şöyle dile getirir:"Allah ile cinler arasında soy bağı icat ettiler."¹⁵⁵ Şeytana

146 Hamidullah, a.g.e., c. II, s. 856 vd.

147 İbn Kuteybe, Tevilü Muhtelifü'l-Hadis, s. 154.

148 Alusi, Muhammed Şükrü, Buluğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arab, Beyrut, 1314, c. II, s. 215-216.

149 Heykel, a.g.e., c. I, s. 134.

150 Bkz. Neml 27/22-24.

151 Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 27.

152 Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, tahk. Ahmed Seyyid Keylani, Beyrut, 1975, c. II, s. 57.

153 Bkz. Şems 91/1-2, Necm 53/1 ve 49.

154 Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, Eser Y., 1979, c. VIII, s. 5381.

155 Bkz. Saffat 27/158.

tapma, onu Allah'a ortak koşma konusundaki inançları da, cinler hakkındaki inançları gibiydi: Şeytanlar da, cinlerde olduğu gibi putların veya kutsal bildikleri şeylerin içinde ikamet ederlerdi.¹⁵⁶ İbn Mesud "onların taptıkları da Rablerine daha yakın olmak için vesile ararlar"¹⁵⁷ ayeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "İnsanlardan bir grup cinlerden bir gruba tapıyorlardı. Bu cinniler müslüman oldular ama insanlar hala bunlara tapmaya devam ettiler. Bunun üzerine ayet nazil oldu."¹⁵⁸

Arapların putlara ve tapınaklara tapmalarına rağmen, bunlara karşı duydukları saygı tam ve kesin değildi. İşlerine geldiği ve duaları tesadüfen isteklerine uygun sonuçlandığı zaman memnun olurlar; isteklerine uygun olmadıkları zaman onlara hakaret eder ve küfrederlerdi.¹⁵⁹ Onların bu putlara tam olarak saygı göstermemelerinin sebebi, Hz.İbrahim'in tanıttığı gerçek Tanrı'ya inanmalarıdır. Mesela Namad'ın oğlu şair Malik el-Hemdani, Yauk putu hakkında şu beyti söylemiştir: "Bu dünyada Tanrı kimine iyilik kimine kötülük eder, Yauk ise ne iyilik ne de kötülük yapabilir."¹⁶⁰

Kinane'nin iki oğlu olan Malik ve Milkan boylarının da, Cidde kıyısında Sa'd adlı bir putları vardı. Sa'd uzun bir kaya idi. Onlardan birisi, bir gün develeriyle birlikte Sa'd'a tazimde bulunmak için geldi. Tam puta yaklaştığı sırada develer ürktüler; çünkü yerlerde kurban edilen hayvanların kanları vardı. Develerin sahibi bu duruma sinirlenip eline bir taş alarak puta fırlattı. "Allah senin belanı versin, develerimi ürkütüp dağıttın" diye bağırdı ve şu beyti söyledi: "Biz Sa'd'a bizi birleştiresin diye geldik; fakat Sa'd bizi darmadağın etti. Öyleyse biz Sa'd'dan değiliz. Sa'd artık çöldeki kayadan başka bir şey değil! Ona ne eğri ne de doğru için dua edilir."¹⁶¹

Araplar putları, Tanrıdan daha güçsüz görürlerdi. Tanrı ve putlar adına ayırdıkları hisselerin dağıtımında bu göze çarpar. Kahinler toprak ürünleriyle hayvanların bir kısmını Tanrı ile putları arasında bölüştürürler ve çoğu zaman putların hak ve menfaatlerini üstün tutarlardı. Putun hissesinde azalma ve ziyan olursa, Allah'ın hissesinden alıp onu tamamlarlardı. Ve "Allah zengindir, ihtiyacı yoktur; putumuz ise fakir ve muhtaçtır" derlerdi.¹⁶²

156 İbn Kelbi, a.g.e., s. 35.

157 Bkz. İsrâ 17/57.

158 Buhari, Tefsir, Benu İsrail 7,8; Müslim, Tefsir, 28.

159 Hasan, a.g.e., s. 259.

160 Çağatay, a.g.e., s. 110.

161 İbn Hişam, a.g.e., I, 81; İbn Kelbi, a.g.e., s. 41; Çağatay, a.g.e., s. 110.

162 Esad, a.g.e., s. 547; bkz. Enam 6/136.

"Müşriklerin çoğuna tanrıları, çocuklarını öldürmeyi güzel gösterdi ki, kendilerini kayba uğratsınlar ve dinlerini kendi gözlerinde çarpıtsınlar. Allah dileseydi, bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak. Ve dediler: 'İşte bu ekinler ve hayvanlar yasaklanmıştır; onları bizim istediklerimizden başkası yiyemez'; ve bir kısım hayvanlar ki sırtları tabudur (yani, yük ve binek hayvanı olarak kullanılmaları yasaktır). Ve bir kısım hayvanlar ki, üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Ona karşı iftira ederek... Yapmış oldukları iftiralar yüzünden O, onları yakında cezalandıracaktır. Ve dediler: 'bu hayvanların karınlarındaki yavrular yalnız erkeklerimizdir, eşlerimize yasaktır'; ve eğer ölmüş bir hayvansa, o zaman hepsi onda ortaktır. Yakında Allah bu nitelemelerin cezasını verecektir. Evet O bilgedir, bilendir."¹⁶³

Kâbe'nin önünde bazı oklar vardı ve Mekkeliler oraya giderek bu oklarla fal çekerlerdi. Oklar yerleştirilir ve üzerine "evet", "hayır", "bekle" gibi bazı kelimeler yazılırdı. Evlenmek veya seyahate çıkmak istendiğinde bu oklara müracaat edilirdi. Bu iş için hususi bir memur vardı. Memur, okları bir çantada taşırdı. Bir kişi falına bakmak istediği zaman bu memura bir ücret verir ve memur da elini çantaya sokarak bir ok çekerdi. Bu oklara "Ezlam" deniyordu.¹⁶⁴

3. SABIİLİK

Sabiîler'den ilk kez, Hac Suresi 17. ayette bahsedilir. Daha sonra Bakara ve Maide surelerinde¹⁶⁵ Müminler, Yahudiler ve Hıristiyanlarla birlikte anılmışlardır. Müfessirler, Sabiîler hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimi Hıristiyanlardan bir grup olduğunu; kimi Mecusilerden olduklarını; kimi de yıldızlara taptıklarını söylemişlerdir. Bazıları da, "onların dinleri Yahudilik ve Hıristiyanlık karışımıydı ve Zebur'u okurlardı" demiştir.¹⁶⁶

Ayetlerde kitap ehli olanlarla birlikte zikredilmesi, onların da Tevhid'e bağlı ya da baştan ona yönelmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Kelimenin sözlük anlamı "meyletti, saptı" demektir. Peygamber (sav)'e ve ona inananlara da Arapların, "atalarının dininden ayrılıp saptı" manasında "Sabiî" dedikleri malumdur. Şu halde Sabiîlerin, Peygamber'den önceki dönemde tevhid ehli olup, içinde yaşadıkları toplumdan uzaklaşanlar olması da mümkündür. Bu da bize Hanifleri hatırlatmaktadır.¹⁶⁷

163 Bkz. Enam 6/137-139.

164 Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, Çev. İhsan S. Sırma. Bir Y., İstanbul, 1984, s. 42.

165 Bkz. Bakara 2/62, Maide 5/69.

166 Razi, a.g.e., c. III, s. 56; Derveze, a.g.e., c. IV, s. 416.

167 Derveze, a.g.e., c. IV, s. 416-419.

Yine de "sudur" ve "hulul" gibi, Sabîilerin bilinen bazı özellikleri, ayet ve hadislerde reddedilmiştir. Bu fikir ve amellerden bazıları, Kureyşlilerce de benimsenmiş ve aralarında o derece yayılmıştır ki, bunları hakim olan müşriklikten ayırmak güçleşmiştir. Mesela; "meleklerin ve yıldızların ilahlaştırılması ve tabiat olayları üzerindeki tesirlere inanılması"¹⁶⁸, "kurbanlardan büyük payın, Allah'a değil, küçük ilahlara sunulmak üzere ayrılması", "hac esnasında yaptıkları dualarda Allah'a şirk koşmaları" müşriklerce benimsenen Sabîî inanç ve amellerdendir.¹⁶⁹

4. DİĞER DİNLER

Yahudiler kuzey batıdaki vahalara, Teyma, Hayber, Yesrib ve Fedek'e, daha Milad'ın birinci asrında yerleşmişler ve zengin olmuşlardı. Bunlar buralarda, kapalı cemaatler halinde yaşamakla beraber, bazı Arapları dinlerine döndürmüşler, içlerine almışlar ve dilde tamamıyla yerli ahaliye uymuşlardır. Çiftçi, tüccar ve kuyumcu olarak kendilerinden müstağni kalmadıysa da bunlar, bedeviler tarafından hakir görüldüler ve onlar üzerinde hemen hemen daha derine giden dini bir tesir icra edemediler.¹⁷⁰ Müşrikler, Yahudilerin Mesih'in yeryüzüne geleceği hakkındaki inanışlarından etkilenmişlerdir.¹⁷¹

Harici tesirler karşısında çabucak müteessir olan Araplar için Hıristiyanlık bambaşka bir şekilde göründü. Bütün kuzey bedevi kültürleri uzun zamandan beri Hıristiyanlığa geçmiş olan yerli Arami halkla sıkı münasebette idiler. Bu din, Roma İmparatorluğunda devlet dini olarak zaten büyük bir cazibe kudretine sahipti. Hire Lahmilerinin hükümdar sülalesi bile şehirli tebalarının Hıristiyan dinine girdiler. İç Arabistan'a da, bilhassa Hicaz'ın ticaretle uğraşan şehirlerine, akrabaları olan kuzey kabileleriyle daimi temasları neticesinde, yüzeysel de olsa Hıristiyan mezhep ve adetlerine ait bilgilerin girmiş olması zaruridir.¹⁷²

Mecusilik Kuran'da sadece Hac Suresi 17. ayette geçer. Bazı rivayetlerde Yemen, Bahreyn ve yarımadanın kuzey doğusunda yaşayan bazı Arap kabilelerinin Mecusilik inancına bağlı olduklarından söz edilir.¹⁷³

B. İSLAM'IN GETİRDİĞİ İNANÇ DEĞERLERİ

168 Buhari, Megazi, 37.

169 Draz, Abdullah, Kuran'a Giriş, çev. Salih Akdemir, Ankara, 2000, s. 95.

170 Brockelmann, a.g.e., s. 9-10.

171 Hamidullah, İ. Peygamberi., c. II, s. 764.

172 Brockelmann, a.g.e., s. 10.

173 İbn Sa'd,a.g.e., c. II, s. 28; Ali, Cevad, a.g.e., c. V, s. 362.

1. ALLAH İNANCI

İslam Dini şirkten uzak tevhid akidesini sunarken tüm ilahi dinlerin bu temele dayandığını belirtir. Kuran'da geçmiş milletlerin kıssalarının anlatımında tek Allah inancı ve bu inanca karşı olanların mücadelesi geniş bir yer tutar.

Kuran tek Allah inancını tahriflerden soyutlarken Hz. İbrahim (as)'ın örneğini verir. Hanif kelimesi Kuran'da İbrahim milletinin¹⁷⁴ özelliği olarak geçmektedir. Bu anlamıyla hanif, bir şeyi eksiksiz ve dosdoğru yapmak demektir. Din söz konusu olduğunda ise dinin eksiksiz ve dosdoğru kabul edilmesi demek olur. İşte bu Tevhid'in özüdür. Bu çerçevede İbrahim (as)'ın hanif olduğunu, ondan sonra gelen Yahudi ve Hıristiyanların ise değişik şirk çeşitleriyle dinlerini bulandırdıklarını, saflığını ve doğruluğunu bozduklarını söyleyebiliriz.¹⁷⁵ Yahudi ve Hıristiyanlardan bahsetmeksizin yine bazı ayetler, inananların şirk koşmadan dosdoğru dine uymalarını emreder.¹⁷⁶

İhlas Suresiyle, Hz. Peygamber (sav) Allah'ın sıfatlarını ilan etmesi hususunda bir emir almıştır. Bu sıfatlar Allah'ın bir tek olması, her şeyde kendisine muhtaç olunması, O'nun başkalarından müstağni olması, ne doğuran ne de doğrulan olmadığı gibi, bir benzeri ve denginin de olmamasıdır. Sure kesin ve kısa bir üslupla, Allah'ın birliği akidesini yerleştirmeyi ve Peygamber (sav) zamanındaki bu akideyi bozan bütün inançları ve bu inançların bünyesinde var olan teşbih, temsil, birden çok tanrıya tapma, şirk, Allah'ın baba veya oğul olması gibi hususları reddetmeyi hedeflemiştir.¹⁷⁷

Hz. İbrahim'in Tevhid dinini saptırıp aslını değiştiren İslam öncesi Arapları putlarının yanında Allah mefhumunu unutmamışlardı. Nitekim Kuran bunu çeşitli ayetleriyle ortaya koymaktadır: "Andolsun! Onlara gökleri ve yeri kim yarattı diye sorsan mutlaka Allah derler."¹⁷⁸ Allah inancının izleri cahiliye şiirinde de görülmektedir: "Biz ilk andı Allah evinde içtik yoksa Gabgab'daki dikili taşlara içerdik."¹⁷⁹

174 Burada geçen millet kelimesi, Türkçe'deki ulus kelimesinin karşılığı olarak değil; yol, gidiş ve din anlamındadır.

175 Medine döneminde incek ayetlerde de kendini belli edecek bu husus. Hz. Peygamber'in getirdiği dinin hakikatini ortaya koymaktadır: "Yahudi ve Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler. De ki. hayır! Biz dosdoğru İbrahim dinine (uyarız). O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildi." Bakara 2/135; ve ayrıca " İbrahim, ne Yahudi ne Hıristiyandı. o dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi." Ali İmran 3/67. Bunların yanında. Ali İmran 3/93-95. Nisa 4/123-125 ve Nahl 16/118-120 ayetlerinde de bu gerçeği görmek mümkündür.

176 Bkz. Enam 6/79 ve 161, Yunus 10/105, Nahl 16/123, Hac 22/31, Rum 30/30 ve Beyyine 98/5.

177 Derveze, a.g.e., c. I, s. 226.

178 Lokman 31/25; bkz. Zümer 39/38 ve Ankebut 29/61.

179 İbn Kelbi, a.g.e., s. 33.

Allah inancının geçen zamana ve tahriflere rağmen ortadan silinmeyişinin sebeplerinden birisi Kâbe'nin varlığı ve ataları Hz. İbrahim'den kalan etkilerdir. Müşrik Arapların inancına göre Allah çok sayıdaki başka ilahların yanı sıra onların üzerinde en büyük ilahdır. Allah kainatı ve insanları yaratandır. Ancak Allah ile beraber putlar da vardır. Bunlar Allah ile insanlar arasında aracıdırlar. Kendilerine saygı gösterenleri Allah'a yaklaştırırlar. Müşriklerin tapındıkları ilahlardan bekledikleri şeyler bu dünya hayatının zorluklarının giderilmesi, korkularından korunması, mal ve canlarının muhafazası gibi hususlardır.

Çok tanrılı ve hurafelerle dolu olan cahiliye kültürü müşrik insana bir ibadet kültürü vermekte, bir takım dini ve hukuki kurallar koymakta kısacası onun hayat tarzını şekillendirmekteydi. Başka hurafeler ve sapıklıklar bir yana, Kuran'ın bu yapıda karşı olduğu temel konu, tek ve mutlak güç sahibi Allah mefhumunun yok edilmesidir. Kuran'a göre bu en ufak bir zedelenmeye tahammül edemeyecek kadar hassas ve en küçük bir yıpranmaya izin vermeyecek kadar yeni ve canlı tutulması gereken bir mefhumdur. Müşrik dinine karakterini veren ise tek ve mutlak ilahi gücün parçalanmış olmasıdır. Kuran Tevhid akidesini yerleştirirken bu parçalanmışlığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

2. AHİRET İNANCI

Kuran-ı Kerim müşrik Arapların ölüm, ölüm sonrası ve dirilme ile ilgili inançları hakkında bilgi vermektedir. "Hayat ancak bu dünyada ki hayatımızdır, ölürüz ve yaşarız bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler derler. Oysa onların bu hususta bir bilgisi yoktur sadece öyle zannederler."¹⁸⁰

"Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur ve biz diriltilmeyeceğiz."¹⁸¹ "İlk ölümümüzden sonra artık bir şey yoktur. Biz ayağa kaldırılıp yayılacak değiliz."¹⁸² Ahiretin varlığı ve insanların öldükten sonra dirilişi müşriklerin en sert şekilde itiraz ettikleri konulardandır. Kuran ilk ayetleriyle anlatmaya başladığı dirilme, haşr, hesap, Allah ile karşılaşma gibi öğeler müşrik Arapları oldukça rahatsız etmiştir.¹⁸³

Ölüm, İslam öncesi Araplar arasında bir yok oluş gibi kabul edilmiştir. Onlara göre ölüm bir sondur ve sonrası onları neredeyse hiç ilgilendirmemiştir. Onların çoğuna göre bu dünya

180 Casiye 45/24.

181 Enam 6/29.

182 Duhan 44/34-35.

183 Bkz. Alak 96/7-8; Tekasür 102/8.

hayatından sonra hiçbir şey olmaz. Vücut toprağa gömülünce çürür ve toprağa karışır; ruh da bir rüzgar gibi uçup gider.¹⁸⁴ "Biz toprağın altına götürdüğümüz bir vücutla rüzgarlar gibi uçup giden ruhlardan ibaret değil miyiz?"¹⁸⁵

Müşrik Arapların ruh anlayışı hakkında "hame" inançları bir ipucu vermektedir. İnançlarına göre katili bulunup da intikamı alınmayan bir kişinin ruhu hame kuşu şekline girer, geceleri maktulün mezarı üzerinde uçar ve intikamı alınıncaya kadar durmadan "bana içecek verin, bana içecek verin" diye öter ve ancak intikamı alınınca gider.¹⁸⁶ Bu Arapların intikam alma hususundaki tutkularından meydana gelen bir inançtır. Müşrik Araplardaki bu ruh anlayışı hiçbir zaman ba's, haşr ve hesap gibi safhaları ihtiva etmemiştir.

Müşriklerin ölünün arkasından yaptıkları bir takım uygulamalar mevcuttu. Nihaye, ölen kimsenin arkasından ağlamak ve yas tutmak inancıdır.¹⁸⁷ İslam öncesi dönemde yas tutma ve ağıtlar yakma işini ölenin yakınları yapabildiği gibi bu işi meslek edinmiş insanlar da vardı. Ayrıca ölen kimsenin soyu ve şerefi ile toplum içindeki itibarı ağlamanın derecesine tesir ederdi. Hatta ölen ya da öldürülen kimse arasında neseb ve toplumdaki itibarı açısından mukayese yapılır, hangisinin itibarı daha yüksek ise onun için daha çok ağlanırdı.¹⁸⁸ Hz. Peygamber (sav) ölünün arkasından ağıt yakarak, bağırp çağırarak ağlamayı yasaklamıştır.

Ümmü Atiyye'den gelen bir rivayette Resulullah'ın kadınlardan ölünün arkasından bu şekilde ağlamamaları üzere biat aldığı geçmektedir.¹⁸⁹ Başka bir rivayette de Peygamber (sav) "ölünün arkasından bağırp çağırarak ağlamak cahiliye adetlerindedir; ağlayan kimse eğer bundan tevbe etmeden ölürse Allah ona ahirette katrandan bir elbise ve cehennem ateşinin alevinden bir zırh giydirir" buyurmuştur.¹⁹⁰

Cahiliye Arapları ölünün kabri başında koyun ve keçi keserlerdi. Ölen kimse soylu ve şerefli bir kişiye kabrinin başında deve keserler ve "biz onun dünyada yaptıklarına karşılık kendisini mükafatlandırıyoruz; o yaşarken deve keser ve misafirlerine yedirirdi; şimdi hayatında yedirdiği gibi ölümünde de yedirmiş oldu" derlerdi. Öldükten sonra dirilmeye inananlar ise ölenin

184 İzutst, Toshihiko, Kuran'da Allah ve İnsan. Çev. Süleyman Ateş, Arısan Y.. Ankara, tarihsiz. s. 117.

185 Abidu'l-Abraş, Divan, Beyrut, 1958, c. IX, s. 21; aktaran İzutst, a.g.e., s. 117.

186 Ali, Cevad, Mufassal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam, Bağdat, 1956, c. V, s. 279-280; Draz, a.g.e., s. 85-86.

187 Firuzabadi, Mecdüddin, Kamus Tercemesi, Çev. Asım Efendi, İstanbul, 1305.

188 Alusi, a.g.e., c. III, s. 11-15.

189 Nesai, Ahmed b. Şuayb, es-Sünen, Kahire, 1964, Beyat. 18.

190 İbn Mace, Cenaiz, 52.

sağlığında bindiği hayvanın kesilmesiyle onun binekli olarak haşrolunacağını söylerlerdi. Aksi takdirde yaya kalacağına inanılırdı.¹⁹¹ İslam bu inancı reddetmiştir.¹⁹²

Arapların ölünün kabri başında sağlığında kullandığı devesini bağlayıp ölüme terk ettikleri bir inançları daha vardı ki buna "beliyye" derlerdi.¹⁹³ İslam bu uygulamayı da reddetmiştir.¹⁹⁴ Bas'e inanmayanlar beliyye adetini uygulamazlardı. Müşrik Arapların ölünün arkasından matem tutma, onlara kurbanlar sunma adetleri, ölüler için olmaktan ziyade daha çok hayattakilere yönelik gözükme'dir.

Ahiretin varlığına ve ba'se inanan Haniflerin uygulamaları ise İslam'a uygunluk arz etmektedir. Züheyr b. Ebi Selman'ın şiirinde:"içinizdeki olanı Allah'tan gizlemeye çalışmayın; ne kadar gizleseniz de Allah onu bilir; (yaptığımız şeyin cezası) ertelenir, bir kitaba konulur ya hesap gününe saklanır veya hesabı çabuk görülür, hemen intikam alınır" ifadeleri geçer.¹⁹⁵ Kuran müşrik Arapların ahiretle ilgili inkarcı tutumlarına vahyin ilk döneminden itibaren itirazda bulunmuştur.

İslam dini kurtuluşa eren zümreleri ve özelliklerini şöyle açıklamaktadır:"Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir."¹⁹⁶

Kuran-ı Kerim'in tesis etmek istediği tevhid dininin esasını Kadir-i Mutlak Allah'a iman, ahirete iman ve ahireti kazanma yolu olan salih ameller içermektedir. Kuran'da ahiret safhalarını belirten kıyamet saati, mevt, haşr, ba's, azab, ceza gibi ifadeler ve bunların her birini anlatan sahnelerin tasviri vardır. Kuran ölümden sonra dirilme ile soyut bir şekilde değil, fakat hüküm günü ve sonra verilecek mükafat ve cezalar sebebiyle ilgilenmektedir. Şöyle söylüyorlardı: "Biz öldüğümüzde, toprak ve kemik yığını olduğumuzda, bizler mi bir daha diriltileceğiz? Önceki atalarımız da mı? De ki, 'şüphesiz öncekiler de sonrakiler de belli bir günün belirli bir vaktinde toplanacaklardır."¹⁹⁷

Ahiret inancı insan hayatında gerektiği gibi kurulması ve sürdürülmesi için gerekli bir yaptırım olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan Rabbine dönecektir.¹⁹⁸ Yola gelmeyenler zebanilere

191 Ateş. A. Osman, Cahiliye ve Ehli Kitap Örf-Adetleri, Beyan Y., İstanbul. 1993. s. 178.

192 Ahmed b. Hanbel, III/197.

193 Çelik. Ali, Asr-ı Saadet'te Halk İnançları, Akyüz. a.g.e., c.V. s. 369.

194 Ebu Davud, Cenaiz, 75.

195 Muallakatü's-Seb'a, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul. 1943. s. 24. beyit 27-28.

196 Bakara 2/62.

197 Vakıa 56/47-50.

198 Bkz. Alak 96/8.

teslim edileceklerdir.¹⁹⁹ Ahiret azabı dünyadakinden daha büyüktür.²⁰⁰ Onlar için ağır boyunduruklar, cehennem ve can yakıcı bir azap vardır,²⁰¹ sonra ateşle kaplanacaklardır.²⁰² Burada insan artık istediğini yapamaz.

İnsanın dünya hayatında yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin karşılığında ahirette cennet ve cehennem bulunması, insanın dünya hayatında sorumluluklarını yerine getirmesi, asıl hayatı kazanma uğrunda çabalar sarf etmesini gerektirmektedir. "Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir; asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanan (kimsenin iyiliği) dir."²⁰³

3. MELEKLER HAKKINDAKİ İNANÇ

Cahiliye Arapları arasında melek, cin ve şeytan gibi ruhani varlıkların mevcudiyeti biliniyor ve onlar hakkında belli bir takım inançlar besleniyordu. Bu inançların İslam'ın ifade ettiği inançlarla benzer yanları olduğu gibi uygun olmayan, bir hakikate dayanmayan yönleri de vardı. Mesela günah ve sevapları yazan meleklerin²⁰⁴ olduğuna Cahiliye Arapları da inanıyordu. A'sa'nın bir şiirinde bu görülmektedir: "Senin nimetini inkar ettiğimi sanma, şahidim üzere ey Allah'ın şahidi şahit ol." Yani dilim üzere ey Allah'ın meleği dediklerime şahit ol demektir.²⁰⁵

Meleklerin Allah'ın kızları²⁰⁶ olduğu Cahiliye inancını ise Kuran net bir şekilde reddeder: "Böyleyken Rahman çocuk edindi dediler. O bundan münezzehtir. Hayır, onların Allah'ın kızları dedikleri melekler ikrama mazhar olmuş kullarıdır."²⁰⁷ Hadislerde de, meleklerin Allah'ın kızları olmadığını, Allah'ın anne ve baba gibi beşeri sıfatlardan uzak olduğunun, yarattığı her şeyin O'nun kulları olduğunun²⁰⁸ ifadelerini açıkça görmekteyiz.

İnanan insanın hayatında meleklerle imanın olumlu neticeleri vardır. İnsanı şer kuvvetler karşısında ruhen güçlendirir ve yalnızlık düşüncesinden kurtarırlar. "Hafaza" melekleri insanı

199 Bkz. Alak 96/18.

200 Bkz. Kalem 68/33.

201 Bkz. Müzzemmil 73/12-13.

202 Bkz. Hümeze 104/8-9.

203 Bakara 2/177.

204 Bkz. İnfitar 82/11-12.

205 İbn Kuteybe, el-Maarif, tahk. Servet Ukkâşe, Mısır, 1969, s. 134.

206 Bkz. Zümer 39/3; Necm 53/27.

207 Enbiya 21/26.

208 Müslim, Cennet, 29; Ahmed b. Hanbel, I/414.

korumakla görevlendirilmişlerdir. "Her insanın önünde ve arkasında onu Allah'ın emriyle koruyan takipçi melekler vardır."²⁰⁹

Melekler ferdi ahlâkın düzenli ve sağlıklı, içtimai nizamın sürekli ve makul bir tarzda işlemlerini sağlarlar. Kabirde karşılaşacağımız sorgu melekleri de insanın sorumluluk duygusunu pekiştiren ve somutlaştıran birer unsur olmaktadır.²¹⁰

II. İBADETLER

A. NAMAZ

Namaz ibadeti Hz. Muhammed (sav)'den önceki peygamberlere ve onların ümmetlerine de farz kılınmıştı. Kuran Hz. İbrahim ve İsmail'in namaz kıldıklarından ve inananlara da bunu emrettiklerinden bahsetmektedir.²¹¹

Hz. İbrahim'in kıldığı namazın kıyam, rüku ve secde rükunlarına sahip olduğuna Kuran işaret etmektedir:"Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, kıyama duranlar, rüku ve secde edenler için evimi temiz tut diye İbrahim'i Kâbe'nin yanına yerleştirmiştik."²¹² Hz. İshak ve Yakub da namaz kılmakla emrolunmuşlardı.²¹³ Aynı şekilde Hz. Musa ve İsa da namaz kılarlardı.²¹⁴ Bunlarla birlikte daha bir çok peygamberin namaz kıldığından bahsedilmektedir.²¹⁵

Cahiliye döneminde Ebu Zerr'in Hz. Muhammed (sav)'e peygamberlik gelmeden önce üç yıl namaz kıldığı zikredilmektedir. Yine Cahiliye devrinde Kuss b. Saide'nin de namaz kıldığı nakledilmektedir.²¹⁶ Bu da namazla ilgili bazı izlerin İbrahim (as) devrinden Cahiliye devrine intikal ettiğini göstermektedir.

Namaz ibadetinin vahyin inmeye başladığı ilk günlerden beri ifa edildiği görülmektedir.²¹⁷ Hz. Aişe'den nakledilen bir hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:"Allah namazı farz kıldığı zaman iki rekat olarak farz kılınmıştı sonra onu hazer için dörde tamamladı; yolcu

209 Ra'd 13/11.

210 Uludağ, Süleyman, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 67.

211 Bkz. Bakara 2/125, İbrahim 14/37, Meryem 19/54-55.

212 Hac 22/26.

213 Bkz. Enbiya 21/72-73.

214 Bkz. Taha 20/11-14, Meryem 16/31.

215 Bkz. Hud 11/87, Ali İmran 3/38-39.

216 İbn Sa'd, a.g.e., c. IV, s. 220.

217 Bkz. Alak 96/9.

namazı ilk farz edildiği şekilde sabit kaldı."²¹⁸ Bu rivayet namazın hicretten önce azdan çoğa doğru arttırılarak farz kılındığına delalet etmektedir.

Beş vakit namaz Mırac gecesinde farz kılınmıştır. Namaz ibadeti müminin hayatına ruhi, ahlaki ve sosyal açıdan olumlu etkiler bırakır. Kuran-ı Kerim'de "Ey inananlar! Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin, muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir "²¹⁹ denilmektedir. "O Kitap'ta sana vahyedileni oku ve namazı da kıl. Çünkü namaz kötü ve iğrenç şeylerden men eder. Elbette Allah'ı anmak en büyük ibadettir."²²⁰ "Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğunda sızlanır, kendisine iyilik verildiğinde (ise) yardım etmez. Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır. Onlar ki namazlarını sürekli kırlar. Mallarında isteyene ve mahruma belli bir hisse vardır. Ceza gününü de tasdik ederler".²²¹

Şüphesiz iman, zikir ve huşu ile kılınan namaz, kişinin Allah'ı ve onun azametini düşünmesini sağlar. Sonuçta onun nefsi her türlü korku ve endişeden kurtulur, gönül huzuru ve manevi kuvvet hisseder. Böylece onun gözünde Allah'tan başka büyük, güçlü, kendisine zarar ve fayda veren bir şey olmaz. Sonra içi ve dışı, sözü ve uygulamaları çeliştiğinde nifak ve yalana bulaşmaktan haya eder. Çirkin iş (fahşa) ve yasaklardan uzak durur. Hırs ve cimrilik huylarından temizlenir ve güzel ahlâk ile vasıflanır.

B. HAC

Hız. İbrahim devrinden kalan hac ibadeti Cahiliye devrinde de devam etmiştir. Hac Araplar arasında en yaygın ve en güçlü bir şekilde yapılmaktaydı. Fakat dini inançlarındaki ilah anlayışları sebebiyle putlar da devreye sokulmuştu.

Kuran-ı Kerim'de Hız. İbrahim'e "insanları hacca çağır, yürüyerek veya binekler üzerinde sana gelsinler"²²² buyurulmaktadır. Kâbe'yi haccetmenin sadece Kâbe ve civarındaki yakın bölgede yaşayanlara değil, İbrahim (as)'a iman eden, onun hanif dinini benimseyen bütün insanlara yönelik bir vecibe olduğu açıktır.

Hız. İbrahim ve oğlu İsmail (as)'ın Kâbe'yi eski temelleri üzerinde yeniden inşa etmelerinden sonra Cebrail (as) Hız. İbrahim'e Kâbe'yi tavaf etmesini söylemiştir. Hız. İbrahim oğlu

218 Buhari, Salat. 1; Müslim, Salatü'l-Müsafirin, 2.

219 Bakara 2/153.

220 Ankebut 29/45.

221 Mearic 70/19-34.

222 Hac 22/27.

ile beraber Haceru'l-Esved'den başlamak üzere yedi şavtta tavafını tamamlamıştır. Daha sonra Cebrail onlara Safa, Merve, Mina, Müzdelife ve Arafat'ı göstermiş, buralarda yapılacak olan ibadetleri öğretmiştir. Bütün bunlardan sonra da Hz. İbrahim Cürhümîlerle birlikte haccetmiştir.²²³

İslam öncesi Araparda hac ibadeti, ihram, telbiye, vakfe, tavaf, say, cemrelerin taşlanması ve kurban kesilmesi gibi uygulamaları içermektedir. Cahiliye devrinde müşrik Araplar putlar için ihrama girmektedirler. Medineliler Menat putu için telbiye ederek ihrama girerlerdi. Müşriklerin haccederken telbiyeleri "buyur Allahım buyur, Senin ortağın yoktur ancak bir ortağın vardır ve Sen ona da, onun malik olduğu şeylere de maliksin" şeklindeydi.²²⁴

İslam Allah'tan başkası için ihrama girmeyi ve telbiyede bulunmayı yasaklamış; Allah'ın birliğini en güzel şekilde ifade eden, bugün de aynı şekilde seslendirilen telbiyeyi yerleştirmiştir.²²⁵ Medineliler ihramlı iken evlerine arka kısımdan girip çıkarlardı. Kuran evlerine arkadan girmelerini de yasaklamıştır.²²⁶

Cahiliye devrinde Kâbe özel bir kıyafetle tavaf edilirdi. Bunun için Mekkeliler hususi bir kıyafet satarlardı. Ancak bu kıyafeti alamayanlar çıplak tavaf ederlerdi.²²⁷ Hz. Peygamber veda haccından önceki yıl müşriklerin ve çıplak olanların Kâbe'yi artık tavaf edemeyeceğini bildirmiştir.²²⁸

Cahiliye devrinde "Hums" denilen Kinane, Huzaa ve Kureyş kabileleri Harem bölgesinden dışarı çıkmaz, Müzdelife'de vakfe yaparlardı.²²⁹ Hums'dan olmayan diğer Araplar ise Arafat'ta vakfeye dururlardı.²³⁰ İslam Hums uygulamasını kaldırmış,²³¹ Hz. Peygamber (sav) Arafat'a çıkıp orada vakfe yapmakla emrolunmuştur.²³²

İslam öncesi Araplar Kâbe'ye mahsus olan tavafı tahrif ederek putlarını da tavaf etmeye layık görmüşlerdir. Müşrik Araplar tavaf esnasında şiirler okur, kurbanlar keserlerdi. Kureyş kabilesi tavaf ederken "Lat hakkı için, Uzza hakkı için onlar yüksek turnalardır, onların şefaatine

223 Ezraki, a.g.e., s. 54-55.

224 Müslim, Hac, 22; İbn Kelbi, a.g.e., s. 27.

225 El-Muvatta, Malik b. Enes, tahk. M. Fuad Abdülbaki, Kahire, tarihsiz, Hac, 28; Buhari, Hac, 26.

226 Bkz. Bakara 2/189.

227 Bkz. Araf 7/31; İbn Hişam, a.g.e., c. I, s. 216; Müslim, Tefsir, 25.

228 Buhari, Hac, 67.

229 İbn İshak, Muhammed, Kitabu's-Sire, tahk. M. Hamidullah, Rabat, 1976, s. 106.

230 İbn İshak, a.g.e., s. 76.

231 Buhari, Hac, 91; Müslim, Hac, 158.

232 Bkz. Bakara 2/199.

ümit bağlanır" derlerdi. Üçüncüleri "Menat hakkı için" derdi.²³³ Kuran-ı Kerim, Cahiliye Araplarının Kâbe'deki ibadetlerinin sadece ıslık çalmak ve el çırpılmaktan ibaret olduğunu bildirmektedir.²³⁴

Hız. Peygamber (sav) Haceru'l-Esved taşını selamlayarak tavafa başlamıştır.²³⁵ Safa ile Merve arasındaki say Hız. İbrahim'den kalan bir uygulamadır. Cahiliye halkı Allah'ın şearinden olan Safa ve Merve arasındaki sayı şirke ait hususlarla karıştırmışlar; bu iki tepede bulunan İsaf ve Naile putlarını tazim için say yapmışlardır. Mekke'nin fethinden sonra putların imha edilmesiyle şirk unsurları temizlenmiştir. Safa ve Merve arasındaki say ıslah edilen ibadet şekillerindedir.

Müşrik Araplar İslam'dan önce putları için kurbanlarını Kâbe'de keserlerdi. İslam kurbanların Allah adına olmak üzere Mina'da kesilmesini emretmiştir. Ayrıca Araplar hac ibadetinde "Nesi" uygularlardı. Kameri yıla göre hac yapıldığı için, hac zamanı her yıl bir önceki yıldan 11 gün evvel gelmektedir. Böylece hac aynı mevsime denk gelmeyip sıra sıra mevsimleri dolaşmaktaydı. Fakat Mekkeliler haccın her zaman ilkbahara tesadüf etmesini istemişlerdi. Haram ayları olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarında savaş yapmadıklarından yarımada bir güven ortamı buluyor; bu da onların ticaretlerini daha rahat yapmalarını sağlıyordu. Ayrıca bu ayların ilk üçü hac, diğeri de daha çok umre yaptıkları bir aydı. Aynı zamana gelmesi için Araplar Muharrem ayını Sefer ayı ile değiştirirlerdi. Böylece Muharrem ayı haram ay olmaktan çıkar, Sefer ayı onun yerine haram ay olurdu.²³⁶ İslam Nesi uygulamasını kaldırmış, haccın daima Zilhicce ayında ve kameri takvime göre hangi mevsime geliyorsa o zaman yapılmasını emretmiştir.²³⁷

Görüldüğü üzere İslam Cahiliye dönemindeki hac ibadetinin taşıdığı şirk unsurlarını gidermiş ve İbrahim (as)'dan kalan unsurları ise olduğu gibi bırakmıştır.

İslam dini Hız. İbrahim'den kalan hac ibadetini mali durumu yeterli olup Mekke'ye gidebilme imkanı bulan her müslümana farz kılmıştır.²³⁸ Kâbe'yi ziyaret ve hac eski dinlerden ve peygamberlerden günümüze kadar gelmiş olan bir ibadettir. Tevhid dininde bugünü geçmişe bağlaması bakımından son derece önemlidir. Her türlü menfaatten ve ihtirastan arınarak kayıtsız şartsız Allah'a teslim olan ve samimi bir fedakarlığın en güzel numunesi bulunan, Hız. İbrahim ile Hız. İsmail'in aziz hatıralarını barındıran bölgenin, bununla beraber İslam'ın doğduğu ve yayıldığı

233 İbn Kelbi, a.g.e., s. 32.

234 Bkz. Enfal 8/35.

235 Buhari, Hac, 59; Ebu Davud, Menasik, 48.

236 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 51-52.

237 Bkz. Tevbe 9/36-37.

238 Bkz. Ali İmran 3/97.

yerlerin son peygamber Hz. Muhammed (sav) ile ashabının yaşadıkları mekanların inananlar tarafından ziyaret edilmesi müminin mana alemine çok şeyler kazandırmaktadır.

Hac eşitliği en güzel şekilde sembolize eder. Aynı giysiler ve ihram içinde aynı hareketleri yapan, aynı yeri tavaf eden, aynı yerde vakfeye duran müslümanlar hem görüş ve davranış hem de inanış itibarıyla birlik ve beraberlik gösterirler. Rengi, dili, ırkı, makamı, tahsili ve maddi durumu ne olursa olsun hacda herkes birdir. Zira burada tüm imtiyazlar kaldırılmıştır. Mahşer yerini andıran haliyle hac ahirette de bir imtiyazın olmayacağını insanlara hatırlatır.

C. ORUÇ

Oruç ibadeti önceki milletlere de farz kılınmış bir ibadettir. Kuran-ı Kerim'de "ey iman edenler, oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi (günahlardan) sakınmanız için size de farz kılındı"²³⁹ buyurulmuştur.

Oruç nefsin arınması uğruna bedenın çeşitli ihtiyaçlardan uzak bırakılması esasına dayalı ruhsal egzersizlerden oluşan bir ibadet şeklidir. Bu ibadet eski çağlardan beri çeşitli şekillerde uygulanmış ve geliştirilmiştir. Yahudilere ve Hıristiyanlara farz kılındığı gibi kitap ehli dışındaki bir çok toplulukta da oruç bilinmektedir. Hiç şüphesiz psikolojik yönü ağır basan bu ibadet biçimi, özünde bir takım mesajlar, meziyetler ve faziletler barındırmaktadır. Oruç bir ruhsal arınma yöntemidir. Ruhu ve iradeyi güçlendirir; tutkuları, ihtirasları ve şehve arzuları sınırlar. Kişi oruç tutarak fakir insanları hatırlar. Dolayısıyla kişiyi duygusallaştırır; iyiliğe, ihsana ve yardımseverliğe sevk eder. Oruç, insanın Allah'a ve insanlara yönelik tüm yükümlülüklerini kapsayan bir ibadet şeklidir.

İslam öncesi dönemde de Kureyşliler Receb ayında oruç tutarlardı.²⁴⁰ İslam da Receb ayında oruç tutulması uygun görmüştür.²⁴¹ İslam'dan önce Kureyşlilerin, işledikleri bir günaha keffaret olmak üzere veya kıtlık tehlikesine karşı oruç tuttıkları nakledilmektedir.²⁴² Ayrıca hiç konuşmadan "Sükut orucu" denilen bir oruç da tutarlardı. İslam bunu Cahiliye adeti saymış ve kabul etmemiştir.²⁴³

Cahiliye Arapları Muharrem ayının onuncu günü Aşure orucu tutmaktaydılar. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Yahudileri Aşure günü oruç tutarken görünce onlara niçin

239 Bakara 2/183.

240 Olgun, Tahir, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, 2. Baskı. İstanbul. 1963. s. 102.

241 Müslim, Sıyam, 179.

242 Cilacı, Osman, İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban, İzmir, 1980. s. 27.

243 Ahmed b. Hanbel, VI/29.

oruç tuttıklarını sordu. Onlar da "bu salih bir gündür; Allah o günde Beni İsrail'i düşmanlarından kurtarmış, Hz. Musa da şükür olarak o gün oruç tutmuştur" dediler. Resulullah (sav) ise "ben Musa'ya sizden daha yakınım" buyurup o gün oruç tuttu ve müslümanlara da tutmalarını emretti.²⁴⁴ Ramazan orucu farz kılındıktan sonra da Aşure orucu kişinin isteğine bırakıldı.²⁴⁵

D. KURBAN

Kurban ibadeti Hz. Adem'e kadar uzanan çok eski bir ibadettir. Kurban Allah'a yaklaşmak için yapılan bir ibadettir. Kuran Hz. Adem'in oğulları Habil ve Kabil'in kurbanlarından haber vermektedir.²⁴⁶ İkinci olarak Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i²⁴⁷ kurban etmek istemesi Kuran'da anlatılır. Bu, Allah'ın İbrahim'e bir kurbanlık göndermesiyle sonuçlanır.²⁴⁸ Cahiliye döneminde de insan kurban etme adeti biliniyordu. Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib on erkek evlada sahip olunca birini kurban edeceğine söz vermiştir. Onuncu çocuğu olarak Abdullah doğunca onu kesmek istemiş ancak halk bunun adet olacağından çekinerek kahine başvurmuşlar, sonuçta Abdullah ile develer arasında kura çekilmiş, kurada Abdullah lehine bir sonuç elde edinceye kadar develer arttırılmış ve sonunda 100 deveye ulaşınca kura Abdullah'a çıkmıştı. Böylece Abdullah'ın yerine 100 deve kurban edilmiştir.²⁴⁹ İslam ise kurban veya haksız bir yolla insan öldürülmesini haram kılmıştır.²⁵⁰

Müşrik Araplar Receb ayını tazim için putlarının yanında kurban keserlerdi.²⁵¹ Resulullah (sav) kurbanlarını keserken Cahiliye Araplarına muhafalet ederek, kurbanın sadece Allah için olacağını ifade etmiş ve "ben müşriklerden değilim" buyurmuştur.²⁵²

Cahiliye devrinde erkek ve kız çocuklarının doğumunda akika kurbanı kesilirdi.²⁵³ Hz. Peygamber (sav) de çocuğa doğumunun yedinci gününde isim konmasını, yıkanarak pisliklerin temizlenmesini ve akika kurbanı kesilmesini emretmiştir.²⁵⁴

244 Buhari, Savm, 69; Müslim, Sıyam, 127.

245 Müslim, Sıyam, 115.

246 Bkz. Maide 5/27.

247 Tevrat'ta İshak olarak geçmektedir.

248 Bkz. Saffat 37/102 ve 107.

249 İbn Hişam, a.g.e., I. s. 160-164.

250 Bkz. Enam 6/151.

251 İbn Kelbi, a.g.e., s. 43.

252 İbn Mace, Edahi, I.

253 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 1111.

254 Ebu Davud, Edahi, 21.

İslam'dan önce Araplar hac esnasında kurban keserlerdi. Kurbanın kanını Kâbe'nin üzerine sürerler, etini parçalayıp taşlar üzerine bırakırlar ve "Allah için kestiğimizden vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz" derlerdi.²⁵⁵ Kuran bunu reddederek "ondan yiyiniz ve yediriniz" buyurmuştur.²⁵⁶ İslam kurbanın Cahiliye'de şirk unsuru bulunan yönlerini kaldırmış, kurban kesme amelinde en değerli şeyin Allah'a olan saygı olduğunu belirtmiştir.

E. ZEKAT

Kuran'ın bildirdiğine göre zekat daha önceki peygamberlere de emredilmiştir. Kuran-ı Kerim, Hz. İbrahim ile İshak ve Yakub'a zekat ibadetinin emredildiğini haber vermektedir.²⁵⁷ Ayrıca Kuran zekatın, Hz. İsmail tarafından da devam ettirildiğini, Hz. İsmail'in çevresindekilere zekat vermelerini emrettiğini kaydetmektedir: "Ey Muhammed (sav)! Kitapta İsmail'e dair anlattıklarımızı da an; çünkü o sözünde doğru bir kimseydi. Tarafımızdan gönderilmiş bir peygamberdi. Çevresinde bulunanlara namaz kılmalarını, zekat vermelerini emrederdi."²⁵⁸

Mezkur ayetlerde Hz. İbrahim ve İsmail tarafından ifa edildiği bildirilen zekat ibadetinin, şekli, miktarı ve mahiyeti hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. İslam'dan evvel de müşrik ve putperest kabile toplulukları zirai mahsul ve hayvan sürülerinden belli bir hisse ayırarak dini gayelerle bunların bir kısmını Allah'a ve diğer bir kısmını ilahlara tahsis ediyorlardı. Kuran onların Allah'ın yanında varsaydıkları ilahlara bir hisse ayırmalarını tenkit etmektedir. "Tarlalarından ve sürü hayvanlarından elde ettiklerinden onlar Allah için bir nasip ayırırlar ve şu Allah'ın bu da bizim tanrılarımız içindir derlerdi. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!"²⁵⁹ Burada sadece Allah'a yani Onun yolunda harcanmak üzere bir hisse ayrılması fikri telkin edilmekte ve Ondan başkası adına yapıp ta heder edilen tahsislerin çok yalnız bir inanç ve düşünceden kaynaklandığı anlatılmaktadır. Cahiliye Araplarında cömertlik ve misafirperverlik gibi iyi huylar varsa da fakirleri daimi surette görüp gözetmek ve onların ihtiyaçlarını gidermek adeti yoktu. Cahiliye Arapları kendi çıkar ve menfaatlerine göre taksim ediyorlar, bağış ve yardımlarına hile sokuyorlardı. İlahlara ayrılan paylardan fakirlere yararlanamayışını Kuran şiddetle tenkit etmektedir. İslami dönemde Allah adına kesilen kurbanlardan müminlerin fakirlere ve yoksullara yedirmeleri istenmiştir.²⁶⁰

255 İbn İshak, a.g.e., s. 78.

256 Bkz. Hac 22/28.

257 Bkz. Enbiya 21/72-73.

258 Meryem 19/54-55.

259 Enam 6/136.

260 Bkz. Hac 22/28-36.

Mekke döneminde Hz. Peygamber (sav) etrafında inananlar bir cemaat teşkil etmişlerdi. Bu cemaatin içinde Ebu Bekir gibi zenginler ve Bilal gibi hiçbir şeyleri olamayan üstelik eziyetlere maruz kalan köleler vardı. Cemaatin korunması ve muhtaçlara yardım şiddetle kendisini hissettiriyordu. Bu sebeple varlıklı olanlar “Allah yolunda” muhtaç kimseler uğruna harcamaya teşvik edildiler.

Zekat Mekke döneminde farz kılınmamıştı. Fakat Mekki ayetlerde mali mükellefiyetler sahasına müslümanların dikkatleri çekilmiş, bu şuurlanma meydana geldikten sonra, mevzu merhale merhale işlenerek yer yer teşvik ve korkutma ile de takviye edilip mallarında sayılan hak sahibi zümrelere verilmesi gerektiği bir hakkın bulunduğu müslümanların gönüllerine yerleştirilmiştir. Bu arada zekat ıstılahı Mekki sekiz surede kullanılmıştır.²⁶¹

Zekat Medine döneminde ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere farz kılınmıştır.²⁶² İslam zengin müslümanlara yüklediği zekat mükellefiyetiyle insan arasında oluşan gelir farklılıklarını en aza indirmek başka bir ifadeyle yoksulların satın alma güçlerini arttırmak istemiştir. Şöyle ki zekat fakirlerin satın alma gücünü mal arz ve talepleri arasında denge kurar; ülke üretimini destekler, gelişme ve refahı sağlar, paranın işletilmeyip bir tarafta biriktirilmesi ve toplumun menfaatinden alıkonulması engellenir.²⁶³

III. AHLÂKÎ DEĞİŞİM

İslam öncesi Arapların ahlâk anlayışı hakkında bize Cahiliye şiiri, atasözleri, Kuran ve Peygamber'in sözleri bilgi vermektedir. Cahiliye devrinde ahlâk "murue" (mürüvvet) kelimesi ile ifade edilirdi.²⁶⁴ Mürüvvet Cahiliye Araplarının en yüksek ahlâk idealiydi.²⁶⁵ Bu tabir başta yiğitlik ve cömertlik olmak üzere hürriyet, namusa düşkünlük, misafirperverlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi faziletleri kapsamaktaydı.

Cahiliye Arabı yiğittir, silahını yanından bırakmaz. Şecaat ve cesaret Arabın seciyesidir.²⁶⁶ Ancak Arabın yiğitliği kendi kabilesi uğruna öldürdüğü insanların sayısıyla

261 Bkz. Araf 7/156; Meryem 19/31 ve 55; Enbiya 21/73; Müminun 23/4; Neml 27/3; Rum 30/39; Lokman 31/4; Fussilet 41/7.

262 Bkz. Tevbe 9/60 ve 103.

263 Er. a.g.e., s. 174.

264 Weir. T.H., İslam.Ans., "Cahiliye" maddesi.

265 Hitti. a.g.e., s. 143-144.

266 İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Y., 2. Baskı, İstanbul. 1988, c. I. s. 125.

ölçülürdü. Şu halde müşrik Arab'da şecaatin hedefi insanî ideallerin gerçekleşmesi gibi yüksek idealler değildir. Şecaat ve cesaret gösterisinin altında ferdî ve kabilevî üstünlüğü ispatlama tutkusu yatmaktadır

İslam dini Arabın şecaatini dini değerleri yaşama ve mücadele verme noktasında asabiyet anlayışından ayırmıştır. Kabileler halinde yaşayan Araplar, kabilelerinin menfaatlerini korumayı, bütün güçleri ile kabilenin güçlenmesi için çalışmayı görev saymışlardır. Organize devletlerinin olmayışı onları kendi kabileleri içinde güçlü bir birliğe itmiş, bunun neticesinde "kabilecilik asabiyeti" gelişmiştir.²⁶⁷ İslam ise sadece zulümde, kişinin kavmine yardım etmemesini ve desteklememesini ister.²⁶⁸

Arapların yardımlaşma ve dayanışmaları kabilecilik gayretinden öteye geçmezdi. Bazı durumlarda başı darda olduğu için kendisine veya kabilesine sığınan yabancıya "eman" verdiği yani onu mütevacizlere karşı himayesine aldığı da olurdu. Ancak eman verme geleneğinin temelinde Arabın üstünlüğünü ve yiğitliğini ispatlama arzusu vardır. Bunun dışında o başkalarına kan bakımından uzaklığı nisbetinde acımasızdır. Onun gözünde başka insan ve varlıklar kendisine fayda sağlaması nisbetinde değerlidir. Bu sebeple Cahiliye Arapları insanların mallarını gasp etmekte kendilerini durduracak bir sınır tanımazlardı.²⁶⁹

İslam ahlâkı, yardımlaşma ve dayanışma temayülünü, kabile gayret ve taassubundan kurtararak ahlâkî prensiplerle bağdaşan bir insan sevgisi ve acıma duygusu üzerine kurdu. İslam, oluşturduğu inanç etrafında toplanan bütün insanlara kardeş nazarıyla baktı ve onları bir bedenın uzuvlarına benzetmiştir.²⁷⁰

Resulullah (sav) "zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et" buyurmuştur. Bunu duyan müslümanlar, bir zamanlar kabile asabiyetinin kesin kaidesi olan bu sözü Peygamber'den işitince "mazluma yardım ederiz ancak zalime nasıl yardım ederiz?" diye şaşırarak sordular. Peygamber (sav) de "onun zulmüne engel olursun, ona yapılacak yardım da budur"²⁷¹ buyurarak her zaman haksızlığın karşısında durulması gerektiğini vurgulamıştır.

267 Bakkal, Ali. İslam'ın Eşiğinde Cahiliye Çağı Hukuku, Doktora Tezi, Ş.Urfa, 1995, s. 309.

268 Bkz. Maide 5/2.

269 İbn Haldun, a.g.e., c. I, s. 149-151.

270 Buhari, Edeb, 27.

271 Buhari, Mezalim, 4.

Cahiliye devri Arap şiirinde, o dönemdeki ahlâkın nasıl yozlaştığını, evlilik dışı ilişkileri, meysiri ve içki meclislerinde şarap içip eğlenmeyi görmekteyiz.²⁷²

Cahiliye dönemi ahlâkını Cafer b. Ebu Talib'in Habeşistan'a hicret eden müslümanların sözcüsü olarak Necaşi'nin huzurunda söylediği şu sözler özetlemektedir:"Ey Melik! Biz cahil bir toplumduk, putlara tapar ve ölmüş hayvan eti yedik, çirkin işler yapardık, sıla-i rahmi keser, komşuya kötülük ederdik, kuvvetlimiz zayıfımızı ezerdi. İşte biz bu durumda iken Allah, nesebini, doğruluğunu, emanet ve iffet ehli olduğunu bildiğimiz birini bize peygamber olarak gönderdi. O, bizi Allah'ı birlemeye ve O'na kulluk etmeye, bizim ve babalarımızın tapmakta olduğu taşları ve putları bırakmaya çağırdı. Bize doğru söylemeyi, emaneti koruyup eda etmeyi, sıla-i rahim yapmayı, komşuya iyi davranmayı, haram olan şeylerden ve kan dökmekten sakınmayı emretti. Fuhuştan, yalan söylemekten, yetim malı yemekten ve namuslu kadınlara iftira atmaktan da nehyetti. Tek olan Allah'a ibadet etmemizi, O'na ortaklar koşmamamızı, namazı kılmanızı, zekat vermemizi ve oruç tutmamızı emretti. Biz de onu tasdik ettik, ona iman ettik ve Allah'tan getirdiği emir ve yasaklarda ona tabi olduk. Tek Allah'a ibadet ettik, O'na ortaklar koşmadık, bize haram dediğini haram, helal dediğini de helal kabul ettik. Allah'a ibadetten çevirip putlara taptırmak ve daha önce helal saydığımız pis şeyleri yine helal saymamız için kavmimiz bize işkence etti ve bizi dinimizden engellemeye çalıştı."²⁷³

Cafer b. Ebu Talib'in sözlerinden Hz. Peygamber (sav)'in Mekke döneminden itibaren ashabına Cahiliye'nin kötü adetlerini terk etmeyi, İslam'ın getirdiği prensiplere uymayı, ahlâkî güzelliklerle donanmayı yerleştirmeye çalıştığını görmekteyiz.

İslam dini ilk ayetlerinden itibaren adaleti, iyilik yapmayı, tevazu ve itidali, gerçeği söylemeyi, sözünde durmayı, Allah'a, bütün yaratılmışlara ve kendisine karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeyi öğütliyordu. Ana babaya iyilik yapmayı, yetimlere bakmayı ve akrabayı aramayı en değerli işler arasında sayıyordu.

İslam dini ferdin kendine, topluma ve Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmesini isterken ferdin nasıl bir ahlâka sahip olması gerektiğini de açıklamıştır. Allah Teala Kuran'da "yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir; asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygambere inanan, Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere, köle ve esirlere veren, namazı kılıp zekatı veren kimsenin iyiliğidir; anlaşma

272 Muallakatu's-Seb'a, s. 40-46.

273 Ibn Hişam, a.g.e., c. I, s. 358-359.

yaptıkları zaman antlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır, (Allah'ın azabından) korunanlar da onlardır"²⁷⁴ buyurmuştur. Ayette görüldüğü üzere İslamiyet, dini hayatı bir bütün olarak ele almış ve imanla ibadeti, imanla ahlâkı birbirinden ayırmamıştır.

Hz. Peygamber'in bizzat kendisi güzel ahlâk timsaliydi. Kuran-ı Kerim onun üstün bir ahlâk üzere olduğunu belirtmektedir.²⁷⁵ Hz. Peygamber bunu şöyle ifade etmiştir: "ben mekarim-i ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim."²⁷⁶ Hz. Aişe de Peygamber (sav)'in ahlâkının Kuran ahlâkı olduğunu bir vesileyle bildirmiştir.²⁷⁷

Hz. Peygamber (sav) "iman yetmiş küsur şubedir; haya da imandan bir şubedir"²⁷⁸ buyurmuşlardır. Bir başka hadis-i şerifte de "her dinin kendine has bir ahlâkı vardır; İslam'ın ahlâkı da hayadır"²⁷⁹ buyurulmaktadır. Haya utanmak, çekinmek manasına gelmektedir. Allah'ın sevmediği, istemediği şeylerden insanın çekinmesi, uzaklaşması demektir. Haya ile yapılan her iş güzelleşir; fuhş (edepsizlik ve çirkin söz) ile yapılan işler çirkinleşir.²⁸⁰ Edeb ve haya denilen fazilete sahip olanlar, kınanmaya ve ayıplanmaya sebep olacak işleri yapmaktan kaçınırlar. Haya kötülüklerin önünde bir engeldir; insan hayaya sahip değilse her kötülüğü yapabilir.

Kuran-ı Kerim alemde sorumluluk üstlenmiş tek varlık olan insanın ahlâkî durumuna önem vermiştir. Buna göre Allah insanı en güzel bir tabiatta yaratmış,²⁸¹ ona kendi ruhundan üflemiştir.²⁸² Bu sebeple insanların atası olan Hz. Adem'in önünde melekler Allah'ın emriyle secde etmişlerdir. Ancak insanın bu üstün ruhi cephesi yanında bir de topraktan yaratılan beşeri cephesi vardır. İşte insandaki bu ikilik onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık haline getirmiştir. Allah insan nefesine fucurunu da takvasını da ilham etmiş, yani ona iyilik ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri vermiştir. Ayrıca Kuran, heva, kötü arzu ve nefsi eğilimlerle şuarsuz taklidi, ahlâk ve fazilet yolunun engelleri olarak göstermiştir.²⁸³

274 Bakara 2/177.

275 Bkz. Kalem 68/4.

276 Muvatta. Husnü'l-Hulk, 8.

277 Müslim. Müsafirin, 139.

278 Buhari, İman, 57-58; Tirmizi, İman, 6.

279 Muvatta, Husnü'l-Hulk, 9.

280 Tirmizi, Birr, 47.

281 Bkz. Tin 95/4.

282 Bkz. Hicr 15/29.

283 Bkz. Furkan 25/43, Casiye 45/23, Bakara 2/170-171.

Kuran ve Sünnet, faziletlerin fert ve toplum hayatına maddi ve manevi faydaları ile kötülüklerin zararları üzerinde sıkça durmuştur. Bir çok milletin yıkılışında ahlâkî bozulma ve çöküntünün rol oynadığını haber vermektedir.²⁸⁴

Hz. Peygamber (sav) İslam toplumunu oluştururken bu toplumun müslüman ferdini şöyle tanımlamaktadır:”Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir. Mümin de, halkın canlarını ve mallarını kendisine karşı emniyette bildikleri kimsedir.”²⁸⁵

Peygamber (sav) müslümanların birbirlerine karşı olan tutum ve davranışlarının sevgiyle olması gerektiğini vurgulamıştır:”Sizden biri kendisi için sevdiğini kardeşi için de istemedikçe gerçek imana eremez.”²⁸⁶ İnsan istediği güzel şeyleri herkesin yaşamasını, sakındığı kötülüklerin de bir başkasının başına gelmemesini arzu etmelidir. İyi olan her şeyi toplumun diğer fertleriyle paylaşabilmelidir.

Arap kabilelerinin koyu ve anlamsız putperestlikleri yüksek bir ahlâkın kurulmasına başlı başına bir engel teşkil ediyordu. Aslında bu tesbiti inançsızlık veya batıl inanç buhranı yaşayan her topluma genellemek mümkündür. Bu sebeptendir ki İslam dini evrensel, mutlak ve genel geçerliliği olan bir ahlâkî yapı kurarken bu ahlâkın en önemli teminatı olmak üzere her şeyi bilen, her şeye muktedir, rahmeti çok geniş fakat cezalandırması da çok şiddetli yüce Allah şuurunu kökleştirmeyi, insana her türlü bencil ve çıkarıcı istek ve eğilimlerini aşarak yüce Allah’ın koyduğu genel ve kesin kuralları hayatının her alanı için sarsılmaz kanunlar olarak olma bilincini kazandırmayı ve bu suretle nefsi tutkular karşısında özgürleşen bir birey ve kamu vicdanı geliştirmeyi hedeflemiştir.

İslam Dini insanı kendi dışındakilerle kör bir mücadeleye girişmek yerine kendi nefsiyle hesaplaşmaya yöneltti. Cahiliye dönemindeki aşiret ruhunun ve geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu nefsi ve kaba geleneklerin karşısına, insanın nefsini dizginlemesi, tabiatındaki öfke ve şiddetten korunması anlamına gelen hilm ve şefkati koydu. Bu suretle insana o güne kadar kendi dışındakilere çevirdiği mücadele enerjisini kendi nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltmesini öğretti. Hz. Peygamber (sav) adeta bütün kötülüklerin anası olan, bundan dolayı da Kuran-ı Kerim’in “büyük bir zulüm saydığı”²⁸⁷ putperestlikten toplumu temizleyerek, bir olan Allah’a itaat temeline dayalı bir ahlâkî ve dini birlik sağlama görevini üstlenmiş, böylece kabilelerinin soy sop anlayışı yerine Allah’a saygı (takva), ferdi ve sosyal planda yücelmenin ve değer kazanmanın

284 Bkz. Enam 6/86; Araf 7/80 ve 83; Hud 11/70,74,77,81 ve 89; Hicr 15/59 ve 61; Enbiya 21/71 ve 74; Hac 22/43.

285 Tirmizi, İman, 12.

286 Buhari, İman, 6; Müslim, İman, 71.

287 Bkz. Lokman 31/13.

ölçüsü haline gelmiş, bu ölçüye uygun olarak İslam'ın öğretileri Allah'ın bütün yarattıklarına karşı merhametli olmayı, insan ilişkilerinde dürüstlük ve güvenilirliği, sevgi ve fedakarlığı, samimiyet ve iyi niyeti fakat bütün bunların başarılabilmesi için de kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha bir çok erdemli işi ihtiva etmişti.

Görüldüğü gibi İslam Peygamberi içinde bulunduğu toplumun ahlâk telakkilerini tamamen reddetmek yerine bunlardan uygun bulduklarını, İslam'ın temel mesajıyla bağdaştıran bir uzlaşma yoluna gitmiştir. Onun "İslam'da Cahiliye devrinin faziletlerinin tatbikine devam edilecektir"²⁸⁸ manasındaki hadisi bu müsbet tavrının örnek bir ifadesidir. Aynı konuyu bir diğer hadisinde şöyle belirtmiştir: "İnsanların Cahiliye devrinde hayırlı olanları -ilim irfan sahibi oldukları sürece- İslam devrinde de hayırlıdır." ²⁸⁹ Ancak bu ifadelerden İslam ahlâkının Cahiliye ahlâkının bir devamı, olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira İslam'ın kendisinden önceki ahlâk telakkileri ile uyuma halinde bulunduğu noktalar, sadece fazilet sayılan bazı davranışların şekli ile ilgilidir. Buna karşılık İslam dini, özde ve ruhta yani ahlâkî davranışların arkasındaki niyette ve yöneldiği gayede Cahiliye ahlâkından tamamıyla ayrılmaktadır.

288 Ahmed b. Hanbel, 3/425.

289 Buhari, Menakıb, 1.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA DEĞİŞİM

I. İNSANA BAKIŞ

Arap toplumunda insan, ırk, renk, dil, din, cinsiyet, servet, güç ve hürriyet gibi özelliklere göre toplumsal yerini kazanırdı. İslam öncelikle, herkesin topraktan yaratılan bir varlıktan dünyaya gelmiş birer “insan”, “en-nas” tabirleriyle, hitap edilen toplumun kadın-erkek bütün üyelerini içine alacak muhatap sığa ve zamirlerini kullandı.²⁹⁰ Hz. Peygamber (sav) de konuyla ilgili hadislerine aynı kelimelere ve aynı sigalara yer vererek müslümanların Cahiliye dönemi toplumlarının asalet, servet, erkek evlat sayısının çok olması, sosyal statü ve mevkilerle öğünme gibi ayıp ve kusurlardan uzak durmalarını istedi.²⁹¹

A. KADIN VE ERKEĞİN TOPLUMSAL KONUMU

Cahiliye toplumunda kadının konumunu belirleyebilmek için önce onların kız çocuklarına bakışını anlamak gerekmektedir. Araplar kız çocuğunu, erkekle bir tutmazlardı. Bir adamın erkek çocuğu olursa sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanırdı.²⁹² Kabileler halinde yaşayan Araplar, çöl hayatının gereği olarak zamanlarını daima mücadele içinde geçiriyorlardı. Çölde bir kabilenin nüfuz ve egemenliği refah ve serveti eli silah tutabilen bireylerin sayısı ile doğru orantılıydı. Hangi kabile daha çok savaşçı çıkarabiliyorsa ganimet mallarını en çok o alır; çöl halkı üzerinde en güçlü hakimiyeti o kurardı. Bu durum, Arap toplumunun yapısında kadına oranla erkeğe daha çok önem verilmesine neden olmuştu.²⁹³ Aslında Araplar, kadınlarına aşırı derecede düşkünlüdürler; namus ve ırzları için ölümü göze alırlar. Bu nedenle, savaşlarda ordunun gerisine kadınları yerleştirirlerdi. Bunu, kendi kendilerine, yenilgiye uğradıkları takdirde kadınlarının

290 Bkz. Nisa 4/1. Müminun 23/12, Fatır 35/11, Hucurat 49/13. Mürselat 77/20.

291 Tirmizi, Tefsir, 49; Ebu Davud, Edeb, 111; Er, a.g.e., s. 185.

292 Bkz. Nahl 16/57-58.

293 Günaltay, Şemseddin, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri. Ankara. 1997. s. 118.

düşman eline geçeceği endişesini vermek için yaparlardı. Ancak bu savaş ve baskınlarda yenilince, kadınların esir edilme durumu da vardı. Bu Arapların hiç hoşlanmadıkları bir şeydi.²⁹⁴ Araplar kendi soy veya kabilelerinin, kötü olarak duyulmasından kaçınırlardı. Bu duruma en çok kendi kadın ve kızlarının neden olacaklarını düşünürlerdi. Kız çocuklarını diri diri gömme adetlerinin sebeplerinden biri de buydu.²⁹⁵

Kabile asabiyetinin sosyal ve hukuki yönden en olumsuz tesiri kadınlar ve çocuklar üzerinde görülmüştür. Çünkü hak sahibi olmanın gerektirdiği şey, yağmacılığa katılıp kılıç sallayabilmektir. Kadınlar ve çocuklar bu işi yapamadığına göre herhangi bir hakları söz konusu olamazdı. Erkek çocuklar, büyüdüklerinde hak sahibi olacakları için onlara kadınlara nazaran daha iyi bir gözle bakılırdı. Kadınlar ise, hem her zaman zayıf kaldıklarından hem de savaşlarda esir edildiklerinde utanç sebebi olduklarından, değersiz görülürdü.²⁹⁶

Arap toplum yapısında kadınlar iki sınıf oluşturuyorlardı: Hür kadınlar ve cariyeler. Bu iki kadın sınıfı arasında esaslı farklar vardı. Arab'ın nazarında cariyesi ile dişi devesi birdi. Onu da devesi gibi alıp satardı. Esir tüccarları, Habeşistan veya başka komşu ülkelerden getirdikleri köle ve cariyeleri belli zamanlarda ve yerlerde kurulan panayırlara götürerek satarlardı. Adnanilerden esir ticareti yapanların en önemlisi Kureyş kabilesiydi. Ficar savaşında, Kureyş'in başkanı olan, Teym kabilesinden Abdullah b. Cudan, Cahiliye döneminin en ünlü esir tüccarı ve cariye satıcısıydı.²⁹⁷ Cariyelere her türlü kötü muamele yapılırdı. Bunu İslam'ın zuhurunda, müslüman olan cariyelere yapılan muameleler göstermektedir.²⁹⁸

Hür kadınların durumu cariyeler gibi değildi. Kadının namusuna saygı göstermek ve korumak düşüncesi, göçebe hayatında, şehirlerde olandan daha güçlüydü.²⁹⁹ Asil ve zengin kimselerin kızları iyi mevkilere sahiptiler. Özellikle de Mekke, Medine ve Taif gibi bölgelerdeki eşraf kızları iyi konumda idiler. Benu Adiyy b. Necar kadınlarından Selma binti Amr, Kureyş kadınlarından Hadice binti Hüveylid, Hind binti Utbe, Amre binti Alkame; Medine kadınlarından Ümmü Umare binti Ka'b ve meşhur şair Hansa bunlardandır.³⁰⁰ Ancak, buna rağmen kadınlar mirasta bir hak iddia edemezlerdi.

294 Yıldız, a.g.e., c. I, s. 181.

295 Çağrıçı, Mustafa, Asr-ı Saadette Oluşan İslam Ahlakı; Akyüz, a.g.e., c. V, s. 72-74.

296 Bakkal, a.g.e., s. 310.

297 Zeydan, Corci, Medeniyet-i İslamiye Tarihi, Çev. Zeki Megamiz, Üçdal Y., İstanbul, 1974, c.IV, s. 30.

298 Köksal, M. Asım, Hz. Muhammed (sav) ve İslamiyet (Mekke Devri), İstanbul, 1973, s. 175.

299 Çağatay, a.g.e., s. 134.

300 Günaltay, a.g.e., s. 119.

Kadının toplum içindeki görevi, çadırda çocuklarını bakmak, develeri ve koyunları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden giyecek ve çadır örmektir. Savaşlarda ise savaşçılara su taşımak, şiirler söyleyerek onlara cesaret vermek, yaralıları tedavi etmek görevleri arasındaydı.³⁰¹ Hayızlı iken putların yanına ve mabetlere girmeleri yasaktı.³⁰²

Kadınlara Cahiliye döneminde değer verilmediğini Hz. Ömer'in şu sözü göstermektedir: "Allah'a yemin ederim ki, biz Cahiliye'de doğrusu Allah indirdiklerini indirinceye, onlara haklarını verinceye kadar kadınları adam yerine koymazdık. Ben kendi kendime bir iş için düşünürken karım 'şöyle şöyle yapsam' dedi. Ben de ona 'benim işime sen ne karışyorsun' dedim. Bana 'Ey Hattab oğlu! Sana hayret, doğrusu sen kendine karşı cevap verilmesini istemiyorsun. Oysa senin kızın Hz. Peygamber'e karşı bir şeyler söyleyip duruyor; hatta o gün onu öfkeli edebiliyor' dedi."³⁰³

Kuran-ı Kerim Arap toplumunda pek de iyi bir konumda olmayan kadını olması gereken yere getirmek için pek çok emirler ve yasaklar getirmiştir. Kız çocuklarını diri diri gömme adetleri yasaklanmış,³⁰⁴ kız çocuğu dünyaya geldiği için utanç duyan babalar kınanmıştır. Esasen Kuran toplumunda ezilen ve horlanan her insanın yanında olmuş ve onların haklarını savunmuştur.

Kadın da erkek gibi inanılması gereken esaslara inanmakla mükellef tutulmuş, bu konu da kadınla erkek arasında ayırım yapılmıştır. Kuran'ın kadına verdiği hakların başında ona tam bir kişilik kazandırması ve yapacağı iyi ve kötü işlerin sorumluluğunu kendisine ait olduğunu bildirmesidir. Cahiliye toplumunda kadına karşı işlenen suça çoğu kez misilleme yapılmazdı. Kuran bu eşitsizliği kaldırdı. Kadına karşı işlenen suçlar ister şahsına ister malına isterse şerefine karşı olsun erkeğe karşı işlenen suçlar gibi kabul edilmiştir.³⁰⁵

Kuran, yaşının hiçbir döneminde kadına zulmedilmesine müsaade etmiştir. Kadına ekonomik hakları konusunda ve bilhassa yetim kızların malları konusunda müslümanların çok titiz davranmasını emretmiştir.³⁰⁶

B. KÖLELİK

301 Çağatay, a.g.e., s. 134.

302 İbn Kelbi, a.g.e., s. 76, 201 nolu dipnot.

303 Buhari, Libas, 46.

304 Bkz. Enam 6/151; İsrâ 17/31.

305 Bkz. Nur 24/4.

306 Bkz. Nisa 4/2, 6, 10 ve 19.

Köle hukuki, iktisadi ve sosyal bakımlardan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde bulunan kimse demektir.³⁰⁷ Kölelik, İslam'ın doğduğu çağda, dünyanın her yerinde yaygındı. Eski Yunan'da, Roma'da, Mısır, İsrail ve Babil'de kölelerin sayısı hayli çoktu. Köle bir mal sayılırdı. Efendisi onu mal gibi satar ve elindeyken emeğinden yararlanırdı. Borcunu ödeyemeyen kimse, borcu için alacaklısının kölesi olurdu. Kölenin çocuğu da köle oluyordu. Ancak en çok savaşta esir düşme sonucu köleler çoğalmıştır.

İnsanlık tarihinin her döneminde var olduğu bilinen kölelik müessesesi, İslam öncesi dönemde Araplar arasında da mevcuttu. Cahiliye döneminde köle sadece bir mal olmayıp, ailenin sosyal ve dini faaliyetlerine katılıp, aile ve kabile fertleriyle bir arada yaşardı. Cahiliye döneminde kölelerin evlat edinildiği de bilinmektedir. Nitekim Zeyd b. Harise Peygamber (sav) tarafından evlat edinilmişti.

Doğuşu itibariyle kölelik Cahiliye'de şu şekillerde tezahür etmiştir: **a)** Doğumla meydana gelen kölelik. Kari-kocanın her ikisi de köle ise doğan çocukları da köle olurdu. Sadece kocanın köle olması durumunda çocuklar hür kimseler olarak anneye tabi olur. Cariyenin de efendisinden doğan çocukları hür olurlardı.

b) Hürriyetin kaybedilmesi ile kölelik. Köleliği doğuran asıl sebep savaş ve bunun doğurduğu sonuçlardır. Kuran ayetleriyle Resulullah'ın tatbikatına göre müslüman ordu komutanı, bir anlaşmanın yokluğu halinde savaş esirlerini karşılıksız bırakma, fidye olarak bırakma ve köle statüsüne sokma yetkilerine sahiptirler. Hz.Peygamber, Temim kabilesinden alınan savaş esirlerinin yarısını karşılıksız, diğer yarısını ise fidye olarak serbest bırakmıştır.³⁰⁸ Hz.Peygamber (sav), Benu Mustalık savaşından sonra çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan savaş esirlerinin ganimet olarak bölüşülmesini müteakip mağlup olan kabile başkanının kızı Cüveyriye'yi değerini ödeyip satın aldıktan sonra kendine nikahladı. Bunun üzerine müslüman savaşçılar, ellerinde bulunan esirleri Resulullah'ın akrabası olduklarından dolayı bağışladılar. İki yüze yakın aile köle haline düşmüşken tekrar hürriyetlerine kavuşmuş oldu. Daha sonra Benu Mustalık kabilesi bu olaydan etkilenerek tamamıyla müslüman oldu.³⁰⁹

c) Satın alma ile kölelik. Köleliğin bir başka sebebi sahibinden köle satın almaktır. Arabistan'da bitip tükenmeyen baskın ve savaşların birinde Zeyd b. Harise esir düşmüş ve köle olarak satılmıştı. Bir çok el değiştirerek sonunda Mekke'ye getirilmişti. Hz.Peygamber ailesi

307 Aydın, M.Akif, "Köle" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986.

308 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. 1, s. 391.

309 Buhari, İtk, 24-25; İbn Sa'd, a.g.e., c. II, s. 63-65.

tarafından satın alındı. Daha sonra babası onun kurtuluş fidyesini vererek satın almak istediğinde Zeyd Peygamber'i (sav) tercih etmişti. Hz.Peygamber (sav) de onu Kâbe'de herkesin önünde azat etmiştir.³¹⁰

d) Bağışla ortaya çıkan kölelik. Hediye olarak gönderilen kölelerdir. Mısır hükümdarının Hz.Peygamber'e bir gurup cariye hediye etmiştir. O da içlerinden sadece Mariye'yi almış, diğerlerini sahabilerine vermiştir.³¹¹

İslam'ın geldiği dönemde sosyal ve hukuki açıdan zor şartlar içerisinde olan kölelerin çoğunluğu İslam'ı kabul ettiler. İlk müslüman köleler çok acıklı işkencelerle karşılaştırdılar. Dövüldüler, kızgın kumlar üzerinde işkence edildiler. Bazı köle sahipleri müslüman olan kölelerinin vücut kızgın demirlerle dağladılar. Bir kısmı işkenceler sonunda hayatlarını kaybettiler. Bir kısmı da müslümanlarca satın alınıp hürriyetlerine kavuşturulmuştur.³¹²

İslam kölelerle ilgili olarak onları maddi manevi olarak güçlendirmiştir. Hz.Peygamber (sav) ashabına elleri altındaki köle ve cariyelere ya da hizmetçilere yediklerinden yedirmeyi, giydiklerinden giydirmeyi emretmiştir. Ebu Zerr'in Bilal Habeşi'yi annesinin siyahi yabancı bir kadın olması sebebiyle yermesi üzerine Hz.Peygamber (sav):"Ey Ebu Zerr! Gerçekten sen kendisinde cahiliye adeti bulunan bir kimsesin. Elinizin altındakiler sizin din kardeşlerinizdir. Bu yüzden onlara kendi yediğinizden yedin, kendi giydiğinizden giydirin. Onlara güç yetiremeyecekleri işleri yüklemeyin; şayet yüklerseniz siz de onlara yardım edin" demiştir.³¹³

Hz.Peygamber (sav) kölelerin dövülmemesini,³¹⁴ köle ve cariyelere "benim kölem", "benim cariyem" şeklinde söylenmemesini, "yavrum, kızım" diye hitap edilmesini tavsiye etmiş ve bütün insanların Allah'ın kulu olduğunu hatırlatmıştır.³¹⁵

İslam kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için çeşitli kapılar açmıştır. Kuran'da köle azat etmenin en iyi sadaka olduğu belirtilir.³¹⁶ İyiliğe ulaşmanın bir yolu olarak köle azadı sayılır.³¹⁷

310 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 298.

311 İbn Sa'd, a.g.e., c. VIII, s. 129-131.

312 Köksal, a.g.e., s. 149.

313 Buhari, Edeb, 44; Müslim, Eyman, 40.

314 Müslim, Eyman, 34; Ebu Davud, Edeb, 33.

315 Buhari, Itk. 17; Müslim, Elfaz, 13.

316 Bkz. Beled. 90/11-13.

317 Bkz. Bakara. 2/177.

Köleler, bir günah veya suçun keffareti olarak da hürriyetlerine kavuşturulurlar. Yeminlerin yerine getirilmemesinde,³¹⁸ zıharın boşanma sebebi olmasından öte tamamen önlenmesinde³¹⁹ ve bir mümini hata ile öldürenin diyet ile beraber keffaret vermesinde köle azat etmek gerekir.³²⁰ Ayrıca efendisinden çoğu olan cariye de hürriyetini kazanmış sayılır.³²¹

Kuran'da, Nur Suresi 33. ayetinde bir köle için kendi azat bedelini efendisine ödeyip kendi kendisini azat edebilmesi mümkün kılınmaktadır. Bu durumdaki köleye mükateb denilmiştir. Efendisinin istediği miktarı ödeyince hür duruma geçmiş olmaktadır. Bunun için çalışan kölelere Allah'ın verdiği maldan verilmesi önerilmiş, bu amaçla cariyelerin fuhuş yoluyla kazanç sağlama yoluna gitmeleri yasaklanmıştır.

Hz.Peygamber (sav) toplumda bir zamanlar hiç değeri olmayan, mal gibi alınıp satılan köle ve cariyelerin hür insanlardan farksız olarak Allah'ın kulları olduğunu, aralarında renk, dil ve ırk ayrımına dayalı bir üstünlüğün yapılamayacağını vurgulamış; Allah'ın kulları arasında böyle ayrımlar yapanın bir cahiliye adeti üzerine olduğunu belirterek onu kınamıştır. Her fırsatta köle azat etmenin en iyi şeylerden olduğunu ashabı arasına yerleştirmeye çalışmıştır.

Savaş esirlerine nasıl muamele edilmesi gerektiğini, Bedir savaşının sonucunda elde edilen esirlere gösterdiği muameleyle ortaya koymuştur. Hz.Peygamber (sav) on kişiye okuma yazma öğreten bir esiri hürriyetine kavuşturmuştur. Gerçi daha sonra, güçlü konumda iken bir Peygamberin esir alması ona yakışmaz uyarısını Allah Teala ona bildirmişti. Bu olayda vahyin olmadığı şartlarda Peygamber (sav)'in toplumun faydasına olan çözümleri seçtiğini görüyoruz.

İslam köleleri tedricen hürriyetlerine kavuşturan bir yol izlemekle onları içinde yaşadıkları sosyal ortama bir hür olarak ayak uydurmalarını kolaylaştırmış, kendi başına yeten güçlü bir fert olmalarını sağlamıştır. Dini yönleriyle de samimi, iyi birer müslüman olmuşlardır.

II. AİLE HAYATINDA DEĞİŞİM

A. EVLİLİK

318 Bkz. Maide, 5/89.

319 Bkz. Mücadele, 58/3.

320 Bkz. Nisa, 4/92.

321 Muvatta, Itk, 6.

Cahiliye devrinde çeşitli evlenme şekillerine rastlanmaktadır. Bu dönemde çok kadınla evlilik yaygındı ve bunun da belirli bir sınırı yoktu.³²² Nikahı önemserlerdi ancak kendi arzularını elde etmek için bir çok sözde nikah usulleri icat etmişlerdi.³²³ Bunları dört grupta toplayabiliriz. Birincisi bildiğimiz normal nikahtır. Evlenecek kişi örfü göre bir kızı ister, tarafların anlaşmasıyla mehrini verir ve böylece nikah ve düğünü yapılırdı. İkincisi kendilerini güzel ve soylu bulmayan Araplar, ideallerindeki çocuğa sahip olmak maksadıyla hanımlarına şöyle derlerdi: "Falan soylu adama git ve birleşme talebinde bulun." Bu yalnızca soylu bir evlat sahibi olma maksadıyla yapılır, adına da "istibda nikahı" denirdi. Üçüncüsü on kişiden az bir erkek topluluğu bir kadınla beraber olurlardı. Kadın hamile kalıp çocuğunu doğurduktan sonra beraber olduğu kişilere haber yolları. Bu davete icabet zorunluluğu vardı. Kadın herkes toplandıktan sonra doğurduğu çocuğu dilediğine nisbet ederdi. Son olarak "Biğa Nikahı"nda ise, bir çok kimse bir araya gelir ve bir kadınla beraber olurlardı. Kadın fahişe olduğu için kendisine gelenlerden imtina etmezdi. Böyle kadınlar kapılarına işaret olacak evsafa bir şey dikerlerdi. Eğer kadın hamile olup çocuk doğurursa beraber olduğu erkekler toplanarak bir kahine başvururlar ve çocuğun nesebini tayin etmesini isterlerdi. Kahin çocuğun eşkalini inceler ve birine nisbet ederdi.³²⁴

Bunlarla beraber iki erkeğin eşlerini değiştirdiği olurdu. Ya da mehir vermemek için kendi kızları veya elleri altındaki kadınlarla beraber olmak istedikleri kadını değiştirirlerdi. Bir de babası ölen kişinin üvey annesini alması söz konusuydu. Çünkü babasının malları gibi o da mirasın içinde sayılırdı. Belli bir süre üzerinde anlaşarak yapılan Muta nikahını da Araplar uygularlardı.³²⁵

Arapların kadını bir meta olarak görmeleri, ona insanlık şeref ve haysiyetine yakışan itibarı göstermeyişleri nikahta olduğu gibi boşanmada da görülür. En çok uygulanan boşanma biçimleri, talak, hul, ilâ ve zıhardır. Talak kocanın karısını reddederek boşamasıdır. Sınırı yoktur, defalarca boşayabilir. Kadının bir hak iddia etmesi söz konusu değildir. Hul, kadının muayyen bir mal karşılığında kocasından boşanmasıdır.³²⁶ İlâ bir erkeğin karısına yaklaşmamak üzere yemin etmesidir. Bu ayrılık bir iki yıl sürerse ve koca karısına yaklaşmamışsa kadın boşanmış olur. Zihar ise erkeğin karısını annesine benzetmesi ile olur ve kadın bu suretle boşanmış sayılır.³²⁷ Ancak bazı kadınlar boşama yetkisi kendine verildiği zaman evlenmeyi kabul eder ve bunu ön şart olarak ileri sürerlerdi.³²⁸

322 Cevad. Ali. a.g.e..c. V, s. 547.

323 Çağrıci. a.g.e., c. V, s. 72-74.

324 Buhari, Nikah, 36.

325 Günaltay, a.g.e., s. 122-123.

326 Buhari, Talak, 12.

327 El-Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi. Ahkamu'l-Kuran. İstanbul. 1355. c. III. s. 418; Buhari. Talak. 6.

328 Cevad. Ali. a.g.e., c. V, s. 554.

İslam geldikten sonra aile yapısında İslam ile uyuşan muameleler alınıp bunun aksi olanlar reddedilmiştir. Evlilik konusunda İslam, tarafların haklarını gözeten, toplumsal ortamı dikkate alan uygulamalar getirmiştir. Nesebi koruyan, insanın yaratılışından gelen özelliklerine uyan bir anlayışla çözümler sunmuştur. İslam'a aykırı fiiller reddedilirken de tedrici davranılmıştır. Bu değişimleri bizzat Hz.Peygamber (sav) önce kendisi uygulamış ve insanlara onu olumlu bir tarzda aktarabilmiştir.

Hz.Peygamber (sav), evlenilecek kadınlara mehir verilmesini, bir tek koyunla da olsa yakınlarla yemek yedirilmesini tavsiye etmiştir.³²⁹ Kadının dört şeyi için nikahlanabileceğini, bunların malı, soyu, güzelliği ve dini olduğunu ve bunlardan dini güzel olanın seçilmesini ashabına tavsiye buyurmuştur.³³⁰

Cahiliye adetlerinden olan azat edilmiş bir kölenin (mevali) hür doğmuş bir kadınla evlenememesini, Hz.Peygamber bir örneği ortaya koyup destekleyen olmakla kaldırmak istiyordu. Bunun için Zeyneb binti Cahş'ı azatlı kölesi ve evlatlığı olan Zeyd b. Harise ile evlendirdi. Ancak bu evlilik yürümedi. İkinci bir Cahiliye adeti olan evlatlığın boşadığı bir kadınla evlenememe adetini de ortadan kaldırma fırsatı böylece doğmuş oldu. Hz.Peygamber Zeyd'in Zeyneb'i boşamasından sonra Allah'ın emriyle onunla evlendi. Böylece bu adetin kaldırılmasına Peygamber (sav)'in şahsında herkes şahit oldu.³³¹

Cahiliye Arapları iki kız kardeşi birlikte nikah altında tutmakta bir beis görmezlerdi. Üvey anne ile de evlenirlerdi. İslam bu evlilikleri yasaklamıştır.³³² Zinayı İslam açıkça reddetmiş ve bu fiili yapana verilecek cezayı Nur Suresi 2. ayette belirtmiştir.³³³

Cahiliye döneminde görülen çok kadınla evlilik konusuna İslam bir sınırlama getirmiştir. Hz.Peygamber bu uygulamaya bir tahdit koyan ilk Resul olmuştur. Bu konuya temas eden Kuran ayetleri şöyledir:"Şayet siz yetimler üzerinde doğruluk ve adaletle davranmamaktan çekiniyorsanız o halde hoşunuza giden kadınlardan iki, üç, dört zevce ile nikahlanınız; fakat adil olamamaktan korkarsanız o zaman bir tek (kadın ile nikahlanın); yahut eliniz altında bulunan cariyeler (ile yetinin). Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."³³⁴ "Çok fazla dikkat ve özen

329 Buhari, Nikah, 7.

330 Buhari, Nikah, 15.

331 Bkz., Ahzab, 33/37.

332 Bkz., Nisa, 4/22.

333 Ebu Davud, Hudud, 23.

334 Nisa, 4/3.

gösterseniz de asla kadınlar arasında bir eşitlik ve adalet sağlayamazsınız. Öyle ise (birine) tamamen yönelip ötekini muallakta (kocasızmış gibi) bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve sakınırsanız Allah bağışlayıcı ve esirgeyicidir."³³⁵

Öyle anlaşılıyor ki, ilk ayetin başında şu anlatılmak istenmektedir: "Bakım ve sorumluluğunuz altında yetim bir takım çocuklar bulunup ta bekar veya dul olduğunuz için yahut bir tek kadınla evli olsanız bile eşinizin evin bakımı ve çocukların terbiyesine yetişememesinden dolayı birden fazla kadınla evlenmeniz Şeri hukukta mümkündür."³³⁶

İslam'ın aileye getirdiği yenilik öncelikle bir sistem ve düzendir. Bu da kadınları Allah'ın bir emaneti olarak almanın sorumluluğunu idrak etmekle sağlanmıştır. Nikah belli kaidelere bağlanmıştır.³³⁷ Kadının kocası üzerinde ve kocanın da karısı üzerindeki hakları ortaya konmuştur. Aile reisi, ailesinden sorumludur.³³⁸

Kadın, tıpkı erkek gibi bağımsız bir varlıktır. Sahip olduğu ya da sonradan elde ettiği her çeşit mal mülk onun mülkiyetindedir: ne babası, ne kocası, ne oğlu ne de başka herhangi bir yakını bu konuda hiç bir kontrol ve gözetim hakkına sahip değildir. Nikah iki taraflı bir sözleşme olduğundan, kadın bu sözleşme yapılırken tam bir özgürlük içerisinde rızasını açıklar. Onun rızası olmaksızın babası tarafından bile yapılmış olsa bu evlilik geçersiz sayılmıştır.

B. BOŞANMA

İslam'dan önce Araplar arasında kadının durumu çok iyi değildi. Kadın adeta erkeğin ihtiyaçlarını karşılamakla görevli biri olarak görülürdü. Çok evlilikte bir sınır yoktu. Kadınların temel hak ve hürriyetlerinden bahsetmek imkansızdı. Boşanma hususunda da hiçbir düzenleyici prensip yoktu.³³⁹ Kız çocukları aile içinde hor ve hakir görülürdü. Arapların çoğu "kadınlarla müşavere edin ancak onlara muhalefette bulunun" sözleriyle ifade edilebilecek bir güvensizlik kanaatini taşırlardı.³⁴⁰

Cahiliye Arapları arasında boşanma konusu ile ilgili en çarpıcı örnek Hz. Aişe'nin rivayet ettiği ve Bakara Suresi 229. ayetin de iniş sebebi olarak kabul edilen şu hadiste

335 Nisa 4/129.

336 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 673-674.

337 Uğur, a.g.e., s. 131-133.

338 Bkz. Tahrir 66/6; Taha 20/132.

339 Topaloğlu, Bekir, İslam'da Kadın, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1990, s. 18.

340 Savaş, Rıza, Hz. Muhammed Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul, 1992. s. 24.

anlatılmaktadır.” Hz. Aişe anlatıyor: Erkek karısını boşamak isteyince hemen boşuyordu. Erkek kaç defa boşamış olursa olsun iddeti içindeyken karısına dönerse evliliği devam ediyordu. Bu durum şu hadise ortaya çıkıncaya kadar devam etti: Bir adam karısına ‘vallahi seni ne tam boşayacağım ne de himayeme alacağım ebedi şekilde böyle tutacağım’ dedi. Karısı ‘bu nasıl olur?’ deyince adam ‘seni boşayacağım iddetin bitmek üzere iken geri döneceğim (ve böyle yapmaya devam edeceğim)’ cevabını verdi. Bunun üzerine kadın durumu Hz. Aişe’ye gelerek haber verdi. O Peygamber (sav) gelinceye kadar bir şey söylemedi. Hz. Peygamber gelince durumu ona anlattı. O da bir cevap vermedi. Derken şu ayet-i kerime nazil oldu: ‘Boşama iki defadır; (ondan sonra) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermek (vardır).’ Bunun üzerine halk boşama işini yeniden gözden geçirdi; bir kısmı boşadı, bir kısmı boşamadı.”³⁴¹

Cahiliye Arapları bilinen boşama şekli dışında “hul” adı verilen karşılıklı anlaşma yoluyla da boşanıyorlardı. Ancak üç şekil en yaygın boşanma biçimleriydi: Zihar, İlâ ve Talak. Allah talakı bıraktı; İlâ ve Zihar’ı Kuran’da belirtildiği şekilde belirledi.³⁴² İlâ, kocanın karısı ile ilişkide bulunmamaya yemin etmesidir. Bu yapıldığında hemen yürürlüğe giren bir ayırıcı boşama idi. Bununla beraber bu şekilde boşanan kadın ömür boyu kocasına haram olurdu. Ancak İbn Abbas’tan gelen bir haberde bunun bir veya iki yıl gibi bir süresi olduğu belirtilmektedir.³⁴³ Kadınlar bu uzun müddet içinde muallakta kalır; ne evlilikten istifade eder ne de hürriyetine kavuşarak başka birisiyle evlenebilirdi. İslam bunun önüne geçerek hem yeminlerin kıymet ve önemini hem de kadınların haklarını korumak için İlâ’yı dört ay ile sınırlamıştır.³⁴⁴ Zihar’ı ise boşama saymamış, ancak keffareti gerektiren bir yemin telakki etmiştir. Böyle bir durumda bir köle azat etmek veya altmış fakiri doyurmak bunlara gücü yetmezse iki ay oruç tutmaktan ibaret olan keffareti ödemedikçe karısına yaklaşmayı menetmiştir.³⁴⁵

Eşlerin ayrılmasında her zaman erkeğin söz sahibi olmadığı durumlarda vardır. Özellikle soylu ve zengin kadınlar boşama yetkisini evlilik şartı olarak da isteyebilmekteydiler. Medineli Selma binti Amr bunlardandır.³⁴⁶

Kaynaklar İslam’da olduğu gibi üç defa boşamanın Cahiliye döneminde de uygulandığını haber vermektedir. Buna göre erkek karısını iki defa boşuyor ancak beraberlikleri devam ediyordu.

341 Tirmizi, Talak, 16.

342 Alusi, a.g.e., c. II, s. 49.

343 Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed, el-Cami Li Ahkami’l-Kuran, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye. 1. Baskı, Beyrut. 1988. c. III, s. 68.

344 Sabuni, Muhammed Ali, Ravaiu’l-Beyan, Tefsiru Ayati’l-Ahkam, Mektebetü’l-Gazali. 5. Baskı, Dimeşk. 1987. c. I, s. 50.

345 Bkz. Mücadele 58/2-4; Ebu Davud, Talak. 17.

346 Savaş, a.g.e., s. 39.

Ne zaman üçüncü kez boşarsa o zaman evlilik bağları tamamen kopuyordu. Bunun da İsmail (as) zamanından gelen bir gelenek olduğu söylenmektedir.³⁴⁷

III. KURUMSAL YAPIDA DEĞİŞİM

A. SİYASİ YAPIDA DEĞİŞİM

1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE SİYASİ YAPI

a) GENEL SİYASİ YAPI

Çok-eski çağlardan beri Mekke ve etrafındaki toplulukların güney ve kuzey bölgeler de dahil olmak üzere bir emirin veya hükümdarın egemenliği altında yaşamadıkları bilinmektedir. Hicaz bölgesinde, burada yaşayan halkın tanıdığı bir başkan bulunuyordu; fakat bunun başkanlığı birlikte yaşadıkları topluluk üzerinde kesin ve geniş yetkiler taşıyan bir mahiyet arz etmiyordu. Kabileler, şahsi meziyetlerinden ve zenginliklerinden dolayı aralarından birini gönüllü olarak başkan atıyorlardı.³⁴⁸ Çoğunlukla babadan oğula geçen bu başkanlığın her defada ayrı bir sınama ile yeniden kazanılması gerekiyordu. Genel toplantılarda ve konuşmalarda bu başkana söz hakkı verilirse de kayıtsız bir yaptırım gücüne sahip değillerdi. Böyle olmasına rağmen sorumlulukları çok ağırdı. Başkanlardan savaşlarda hayatlarını, barışta zenginliklerini ortaya koymaları beklenirdi. Şeyh adı da verilen bu başkanın çadırı yanına dikilen harbe, kabilenin egemenlik alameti sayılırdı. Bazen kabile bu şeyhin adıyla veya lakabıyla da anılırdı.³⁴⁹ Bazen kabile, ikinci veya üçüncü derecede kollara ayrılırdı. Bu halde yine de aralarındaki bağlar manevi yönden muhafaza edilir ve hepsinin üstünde bir başkanlar başkanı (şeyh-ül meşayih) bulunurdu. Buna bazen emir unvanı da verilirdi. Emir taştan yapılmış bir hisarda oturur veya sürüleriyle çölde çadır hayatı yaşardı.³⁵⁰

b) MEKKE'NİN İDARİ YAPISI

Mekke şehrinin kendine özgü bir idare tarzı vardı. Bu küçük şehir devletini bir kral veya bir devlet reisi değil ancak bazı müstakil bakanlıklar yönetiyordu. Bu bakanlıkların en önemlileri Sikaye, Sefir-Münafir, Sidane, Rifade, Kiyade, Nedve ve Meakil'dir. İbn Kelbi de, Mekke'deki,

347 Alusi, a.g.e., c. II, s. 49.

348 Brockelmann, a.g.e., s. 4.

349 Çağatay, a.g.e., s. 99.

350 Çağatay, a.g.e., s. 100.

rütbe ve makam sahibi olmuş on aileyi ve onlara verilen görevleri şöyle sıralar: "Haşimiler, Emeviler, Nevfeller, Abduddarlar, Esedler, Teymler, Mahzumlar, Adîler, Cumahlar ve Sehmler."³⁵¹

Haşimiler arasında Abbas b. Abdülmuttalib sikaye, hacılar için su dağıtım işiyle uğraşırdu. İslam bu vazifeyi kendisinde devam ettirmiştir.³⁵² Emeviler arasında Ebu Süfyan b. Harb Kureyşlilerin sancağına sahipti. Bu vazifeyi elinde bulunduran kimse sancaktarlık (ukab) yapardı. Hacıların yoksul olanlarını doyurmak görevi olan Rifade vazifesini Nevfeller arasından Haris b. Amir yapardı. Esedler arasından Yezid b. Zemat b. Esved şura ile görevliydi. Kureyşli bakanlar ona danışmadan asla karar almazlardı. Teymler arasında Ebu Bekir kan diyeti ödeme ve zarar ziyan tediyesi işini yapardı. Bu vazifeye "Eşnak" denirdi. Mahzumlar arasından Halid b. Velid Kubbe ve Ainne'ye sahipti. Savaş techizatını muhafaza ederdi. Adîler içinde Ömer b. Hattab sifare, elçilik görevini yapardı. Cumahlar arasından Safvan b. Ümeyye, Eysar denilen talih oynuları aletlerini elinde bulundurma vazifesini yapardı. Sehmlerden Haris b. Kays da tanrılara sunulmuş malların muhafazasından, emvalden sorumluydu.³⁵³

Nedve veya şura³⁵⁴ denilen Dar'un-Nedve'de yapılacak toplantıları tanzim etme işini Esed kabilesinden Yezid b. Rebi' el-Esved yapıyordu. Dar'un-Nedve Mekke şehir yönetiminin merkeziydi. Önemli meseleler olunca burada toplanılıyor ve genel müşavereler yapılıyordu. Dışarıdan Mekke'ye bir kervan geldiğinde Dar'un-Nedve'de durur ve Mekkelilerle burada konuşur, burada alışveriş yaparlardı. Geceleri yabancılar da dahil olmak üzere burada toplanılır ve sohbet edilirdi. Bazen içlerinden birisi kalkar hikayeler anlatırdı. Bunların çoğunluğu masal niteliğinde sıradışı olayların hikayesiydi. Kuran anlatılan bu hikayelerden bahsetmektedir.³⁵⁵

Dar'un-Nedve'de nikah, düğün gibi sosyal etkinliklerin yanında, orduların tanzimi ve komutanların tayini de yapılırdı.³⁵⁶ Dar'un-Nedve'ye kırk yaşın üzerinde olanlar alınırdu. Ancak ehliyet ve liyakat sahibi olanlardan yaşı küçük olanlar da girmekteydi. Nitekim Ebu Cehil 30 yaşında, Hakim b. Hizam 20 yaşında Dar'un-Nedve'ye alınmıştır.³⁵⁷

351 Şehristanî, a.g.e., c. I, s. 232-250; Ezrakî, a.g.e., s. 78-90.

352 İbn Hişam, I, 140.

353 İbn Hişam, I, 140-150.

354 Şiblî, Mevlana, İslam Tarihi (Asr-ı Saadet), Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1927, c. I, s. 159.

355 Şuara, 26/67: "Geceleyin de (cemaat halinde ve Beyt'in yanında) hezeyanlarda bulunuyordunuz (yani edepsizce konuşuyordunuz)".

356 İbn Sa'd, a.g.e., c. I, s. 70.

357 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 124.

2. İSLAMİ DÖNEMDE SİYASİ YAPI

Hz. Peygamber (sav)'in siyaseti kabile ve ırk taassubu yerine dini ve içtimai birlik esasını yerleştirmeye yöneliktir. İlk İslam toplumunun oluşumu, teşkilatlanması, dini ve toplumsal birliğin sağlanması hususundaki uygulamalar bunu göstermektedir.

Hz. Peygamber ilahi ölçülerin ayakta durabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için önce inananları iman ve akide açısından güçlendirmeye çalışmıştır. Kuran da ümmet kavramından çokça söz eder. “Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulsun; kurtuluşa erenler işte bunlardır.”³⁵⁸

Ümmeti tanımlayan, onun görev ve sorumluluklarını çizen ayet-i kerimelerin³⁵⁹ aynı zamanda devletin görev ve sorumluluklarını da belirlediği düşünülebilir. Bu sebeple ulema iyiliğin emredilmesini, kötülüğün engellenmesini, zulme uğrayanlara yardım edilmesini, adalet ve cihadın ayakta tutulmasını devlete ait işler cümlesinden saymıştır.³⁶⁰

Hz. Peygamber (sav), I. Akabe Biati'nin hemen akabinde Musab b. Umeyr'i mübelliğ ve muallim olarak Medine'ye göndermiştir. Ve ondan Medinelî müslümanlara Kuran'ı okumasını, İslam'ı öğretmesini ve dinde derinleşmelerini tavsiye etmesini istemiştir. Musab Medinelilerin hocası olarak tanınmıştır.³⁶¹

Bi'set'in 12. yılında II. Akabe Biati için Medinelî müslümanlar ile Allah'ın Resulü tekrar bir araya geldiler. I. Akabe'de iman edenlerden daha çok imanî ve ahlâkî prensiplere riayet etmeleri istenmişti. II. Akabe'de ise siyasi yön daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Biatta hicret akitleşmenin ilk maddelerini oluşturuyordu. Bütün konuşmalar, yorumlar ve değerlendirmeler bu çerçevede toplanmaktaydı. II. Akabe, hicret söz konusu olduğunda Medinelilerin kendilerini, çocuklarını ve kadınlarını korudukları gibi Peygamber ve arkadaşlarını koruyacaklarına dair bir biati içermekteydi.³⁶² Bu yönüyle II. Akabe, I. Akabe'deki dini akitleşmeden daha çok içtimai akitleşmeye daha yakındır. II. Akabe'ye gelenlerin zaten müslüman olarak gelmiş olması nedeniyle imana ve akideye davet eden üsluptan daha çok siyasi bir üsluba sahip olması doğaldır.³⁶³

³⁵⁸ Ali İmran 3/104.

³⁵⁹ Bkz. Ali İmran 3/110, Enbiya 21/92, Müminun 23/52, Bakara 2/143.

³⁶⁰ Buhari, Menakibu'l-Ensar, 105.

³⁶¹ İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 26; Hamidullah, a.g.e. c. I, s. 157.

³⁶² İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 28.

³⁶³ En-Neccar, Hüseyin Fevzi, el-İslam ve's-Siyase. Daru'l-Maarif. Kahire. tarihsiz. s. 123.

Hz. Peygamber (sav) hicret etmeden önce Medine'yi teşkilatlandırmak belki de gelecekteki fonksiyonuna hazırlamak istiyordu. Medine'nin iki büyük kabilesi olan Evs ve Hazreç yüzyıllar süren Buas harpleri sebebiyle sürekli birbirlerinin kanlarını akıtmışlardı. Aynı soydan gelmelerine rağmen iki düşman kardeş olarak tutuştıkları savaşlar sonucunda Yahudilerin maddi manevi sömürülerine uğramışlardı. Hatta İslam'a girmeden bir yıl önce bile yine savaşmışlar ve pek çok liderlerini ve yakınlarını kaybetmişlerdi. Allah'ın Resulü henüz Medine'ye hicret etmeden önce iç karışıklarla dolu kaygı verici bu toplumu organize etme ihtiyacı duymuş olmalıdır. Hz. Peygamber (sav) Medinelilerden kendi aralarında başkanlık yapmak üzere kendi içlerinden başkanlar seçmelerini istemişti. Böylece Hazreçin dokuz kolunu temsilen dokuz başkan (nakib) ile Evslileri temsilen üç başkan seçilmiş; bunlar arasından da bir genel başkan (Nakibu'l-Nükeba) belirlenmişti. Bu da Hazreçli başkan Esad b. Zürare'ydı.³⁶⁴ Buhari'de nakib seçimi hakkında Ubade b. Samit'ten gelen bir rivayette de Esad b. Zürare'nin başkanlar arasında olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁵

Hz. Peygamber (sav) Medineli müslümanların seçimleri doğrultusunda her kabilenin ve boyun başkanlarını tayin ve tertip ederek, bunlar içinden de bir genel başkan atamakla kabileler arası çekişmeyi idari olarak en azından müslümanlar arasında çözümlenmiş oluyordu. Bu başkanlar, temsil ettikleri topluluk adına Hz. Peygamber'e karşı sorumluydular. Böylece Hz. Peygamber de bütün inananların sorumluluğunu üzerine almış oluyordu.³⁶⁶ Buna göre nakibler sorumlu oldukları toplulukları İslam'a çağırma, müslüman olanlarına liderlik yapma, onları eğitme ve bilgilendirme ve hepsinden önemlisi Allah Resulü'nün hicretinden sonrası muhtemel durumlara karşı hazırlıklı olma ile sorumlu tutmuşlardır.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden kısa bir süre sonra Esad b. Zürare henüz mescit inşa halindeyken vefat edince, onun başkanlığını yaptığı Hazreçli boy, onun yerine birini başkan atamasını Hz. Peygamber'den istedi. Peygamber (sav) de onlara "ben sizin akrabanızım, başkanınız da ben olacağım" demiştir.³⁶⁷ Bu sözlerle o genel başkanlık görevini kaldırmış oluyordu.³⁶⁸

a) MEDİNE VESİKASI VE İSLAM DEVLETİ'NİN OLUŞUMU

Hicret öncesi şartlara göre gerçekleştirilen teşkilatlanma, hicretten sonra Peygamber (sav)'in Medine'ye yerleşmesiyle fonksiyonunu tamamlamıştı. Hicretten sonra artık Medine'nin

364 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 158-159.

365 Buhari, Menakibu'l-Ensar, 105.

366 İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 29.

367 İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 67-68.

368 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 159.

yeni sorunları vardır. Yeni kurumların, idari teşkilatlanmaların geliştirilmesi gerekiyordu. Bu sorunların başında muhacirlerin Medine'nin iklimine, sosyal ve siyasal yapısına uyum problemi geliyordu.

Her toplum ve onun üzerinde yükselen devlet birbirine sıkı sıkıya bağlı bireylerden meydana gelir. Bu beraberlik sayesinde bireyler birbirlerine güven duyar ve aynı kaderi paylaşırlar. Kimi toplumlar ırk temelinde birleşerek kendi varlıklarını geliştirmeye çalışırlar. Kimi toplumlar aynı coğrafyayı paylaşmalarından kaynaklanan birliktelikleri oluştururlar. Allah'ın dinini, yaşamın her alanına yerleştirmek görevini üstlenen son Nebi (sav) ise akide temeli üzerinde yükselen bir toplum oluşturma gayretindeydi. Zira İslam inancını benimseyen insanlar arasında kurulacak bir beraberliğin ortak paydası İslam akidesi olmak durumundaydı.

Peygamber (sav), Medine'ye varışından yaklaşık beş ay kadar sonra (M. 622), Muhacirler ile Ensar ailelerin başkanlarının katıldığı büyük bir meclis topladı ve Muhacirlerin bu yeni yerleştikleri şehre uyum ve intibaklarını kolaylaştırmak amacıyla basit, etkili ve somut bir hal tarzı ortaya atarak onları samimi bir işbirliğine teşvik etti. Medineli her bir aile başkanı, en azından refah ve maddi genişlik içinde bulunanlar, Mekkeli bir muhacir ailesini kendi yanına alacaklar; böylece hasıl olan "ahdi kardeşlik münasebeti"ne³⁶⁹ göre her ikisi de müşterek çalışacaklar, elde ettikleri kazancı aralarında paylaşacaklar ve hatta birbirlerine mirasçı da olacaklardı. Herkes bu formüle razı olup kabul etti ve Resulullah, hiç vakit geçirmeksizin 186 Mekkeli aileyi, aynı sayıda Medineli ailenin yanına yerleştirdi.³⁷⁰ Hz.Peygamber (sav) ile Hz.Ali; Hz. Hamza ile Zeyd b. Harise; Cafer b. Ebu Talib ile Muaz b. Cebel ve Hz.Ebu Bekir ile Harice b. Züheyr kardeş oldular.³⁷¹

Hz.Peygamber'in, kabile ve mertebelerinin farklı oluşuna rağmen, müslümanlar arasında kardeşliği tesisi ve kavmiyetçiliğin yerine din birliğini ikame etmesi, kültürel değişimin önemli bir ayağıdır.³⁷² Çıkarıcı olmayan bir kardeşlik ilişkisini içeren bu anlaşma, müslümanların hepsini toplum içinde eşit bir seviyeye getirmişti. Efendi ile köle arasında bir fark kalmamış, müslümanlar bir binanın tuğlaları gibi olmuşlardı. Bu durumu bildiren ayetler de "Allah, yardımıyla seni ve müminleri destekledi ve onların kalplerinin arasını uzlaştırdı." ifadeleriyle gelmiştir.³⁷³

Muhacirler, ailelerini ve ekseri mallarını Mekke'de bırakarak hicret etmişlerdi. Mekke'de iken uğraşları ticaretti ve ziraattan anlamazlardı. Ticaret de sermaye gerektiren bir işti. Bu nedenle

369 Buhari, Menakibu'l-Ensar, 108.

370 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 181.

371 Diğer kardeş olan sahabilerin isimleri için de bkz. İbn Hişam. a.g.e., c. I, s. 176.

372 Hucurat 39/13.

373 Enfal 8/62-63; Hasan, a.g.e., s. 138-139.

sıkıntı içindeydiler.³⁷⁴ Ayrıca Medine'nin iklimine alışkın olmadıkları için de hastalanan muhacirler vardı. Hz.Ebu Bekir ve Bilal de bunlardandı.³⁷⁵ Ensar ise onlara yardım ediyordu. Muhacirler, onların bu cömert yardımlarından dolayı "hicret ederek aldığımız sevapların hepsini onlar alacak" diye Peygamber'e geldiler. O da "Hayır! Onlar sizin dua ve teşekkürlerinizin karşılığı olan sevabı alacaklar" buyurdu.³⁷⁶

Hz.Peygamber, Medine'de, içinde buldukları siyasi durumu değerlendirmekteydi. Aynı beldede yaşıyor olmanın gereği olarak, ortak savunma ve tutum ortaya koymaya yönelik istişareler de bulundu. Neticede, müslümanlar ve gayri müslim Medinelilerle Enes'in evinde toplandılar ve bir Şehir-Devlet yapısı ortaya çıkarma hususunda anlaştılar. Alınan kararlar yazılı olarak tespit edildi. İlk İslam Anayasası olarak tarihe geçen bu metnin birinci maddesi, bir İslam topluluğu, daha açık bir ifadeyle dini olduğu kadar aynı zamanda siyasi bir topluluk meydana getirme gayesine yöneliktir. Hz.Peygamber'i de bu Şehir-Devletin başkanı olarak kabul ettiler.³⁷⁷ Medine Vesikası³⁷⁸ olarak da anılan bu anlaşma, ortak savunma, adalet tesisi, merkezi karar ve infaz, her din mensubunun kendi hukuklarına göre mahkeme edilmesi, fide ve diyetlerin karşılanması için sigorta oluşturulması gibi bir çok konuyu karara bağlıyordu.³⁷⁹

Bu vesika inanan toplumda, kanun ve kurallara göre yaşamaya doğru atılan bir adımdı. Sözleşme ile Hz.Peygamber (sav), toplum ve kabilelerin farklı olmasına rağmen, müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamış; onların birbirlerine zıt kalplerini ısındırmış ve tek bir cemaat haline getirmeye muvaffak olmuştur. Yine Peygamber (sav), siyasi ve dini nitelikteki bir cemaatin, fertler üzerinde hakları olduğunu zikretmiş, fesatçının elini kırma ve emniyeti tesis etmede o hakların rolünü ortaya koymuştur. Umumi iş menfaatleri dağılımında, Yahudi cemaatinin müslümanlarla eşitliğini şart koşmuş; böylece İslam'a ilgi duyanlar için yolu açmış ve onlar için müslümanların haklarından yararlanma imkanı vermiştir.³⁸⁰

Maddeler, Evs ve Hazreçlilerin Yahudilerle olan alakalarını sınırlıyordu. Yahudilere din hürriyeti getirirken, suçların sorumluluğunun faile yükleneceğini bildiriyordu. Yahudileri, Kureyş ile birlik olmaktan yasaklıyordu. Medine'nin şehir içi emniyetini sağlamak amacıyla kurallar

374 Umeri. Ekrem Ziya, Medine Toplumunu, Çev. Nureddin Yıldız, Risale Y., İstanbul, 1988. s. 58. Bu sıkıntılara sabır gösterenlere, Hz.Peygamber, kıyamet günü şefaati ve (hayır ameline) şahit olacağını söylemişti; bkz. Müslim. Hac. 484; Tirmizi, Menakub.

375 Buhari, Fezailü'l-Medine, 11.

376 Tirmizi, Kıyamet, 45.

377 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 188-191.

378 Bu metin için bkz. İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 119-123.

379 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 918-920.

380 Hasan. a.g.e., s. 136-137.

getirildi. İslam'dan önce de olan "Eman" hakkı tanındı.³⁸¹ Bu vesikanın açıklanması ile İslam, dini bir inanç sistemi olduğu ölçüde siyasi bir sistem olduğunu da ilan etmiş oluyordu.

b) DEVLET BAŞKANLIĞI

Devlet Başkanı, şehirde ve şehir dışında ki vatandaşlarıyla temas kurmak mecburiyetindedir. Onlarla arasında bir müşavere olması lazımdır. Bu noktada birbirinden ayrı iki hususiyet vardır: Birincisi idareden veya her hangi bir memurdan şikayetçi olan şahıslar olabilir. İkincisi, bizzat Devlet Başkanı halkının görüşünü sorabilir. Peygamber (sav) ne zaman isterse ashabına hitap ediyordu. Ama cumaları hutbe okuması mecburiydi ve Cuma namazına sadece şehirde yaşayan müslümanlar değil, fakat civar köylerde yaşayanlar da geliyorlardı. Günde beş vakit namazla da İslam Devlet Başkanı halkıyla bir araya gelmektedir. Şu halde namaz ve cami sadece manevi yönden, kulun Allah ile temas kurmasını sağlamak için değil, aynı zamanda maddi yönden vatandaşın Devlet Başkanı ile temas etmesini sağlamaya da yöneliktir. Hz.Peygamber'in tatbikatına göre, bölgenin valisi, aynı zamanda caminin imamı olması gerekmektedir.³⁸²

Peygamber (sav), camide minberden, hem Kuran'ın açıkça hüküm vermediği dini konularda hem de siyasi ve maddi konularda ashabı ile istişare ederdi. Ezan konusunda istişarede bulunduğu gibi Uhud Savaşında düşmanı şehirde mi yoksa şehir dışında mı karşılamak gerektiği hususunda istişarede bulunmuştur³⁸³

Her ne kadar Hz.Peygamber dönemindeki değişimleri konu edinmiş olsak da devlet yönetimine dair devlet başkanlığı ve devlet başkanının seçimi gibi konular, Hz.Peygamber döneminde, onun sağlığında ortaya çıkmayacaktır. Ancak söz konusu değişimin kaynakları bu ve benzeri konuları da zımnen içinde barındırmaktadır. Şu halde Peygamber (sav)'in vefatıyla başlayan Raşid Halifeler dönemi uygulamaları esas itibarıyla Hz.Peygamber dönemini şekillendiren amiller çerçevesinde ve onların üzerinde bina edilerek tezahür etmiştir. Bu noktada, Raşid Halifeler döneminde, İslam Devleti'nin yönetim biçiminin kaynaklarına dair Prof. Muhammed Hamidullah'ın şu tespitlerine yer vermek gerekir:

"Ben şahsen zannediyorum ki Hulefa-i Raşidin'in idaresi, kendilerine mahsus bir idare şekliydi. Onların idaresi, ne monarşi ne cumhuriyet ve ne de bir grupla idare etme şekliydi. Çünkü onlar seçilmişti ve fakat bu seçim onlara hayatları boyunca idare yetkisi veriyordu. Şu halde bu bir

381 Umeri, a.g.e., s. 89-97.

382 Hamidullah, İ. Mües. Giriş, s. 88-90.

383 Hamidullah, İ. Mües. Giriş, s. 91-92.

çeşit monarşi ve cumhuriyet karışımıdır. Peki bu fikir nereden geldi? Sahabe neden böyle bir idare şekli seçti? Ben, bu idare şeklinin, bizzat Arap cemiyetinden geldiğini iddia ediyorum. Bildiğiniz gibi Araplar Hz.Peygamber zamanında kabilelerden müteşekkildi. Bilhassa Mekke ve Medine’de krallıklar ve cumhuriyet hükümetleri yoktu, sadece kabileler vardı. Bu kabile insanları iki çeşitti. Bazıları göçebe, bazıları da şehirlerde yaşayan yerleşik insanlardı. Mesela, Mekke nüfusunun ekseriyeti Kureyş kabilesindendi. Bazı yabancılar da vardı. Ve tarihçiler belirtiyorlar ki , Kureyş kabilesi iki kısımdı: Bir kısmı şehirli olup Mekke’de yaşıyordu; diğer bir kısmı da göçebe olup Mekke civarında ve sahrada yaşıyorlardı. Göçebe olan Kureyş’e, “ Kureyş üz-Zevahir” deniliyordu. Kureyş’in bu iki kolu arasında aile bağları mevcuttur; yani birbirlerinden kız alıp veriyorlardı, fakat yaşayış tarzları birbirinden farklıydı. Bazıları göçebe, diğerleri şehirli olarak yaşıyordu. Kabilde her zaman için bir başkan vardı ve bu başkan, kaydı hayat şartıyla seçiliyordu. Şu halde, sahabenin Peygamber (sav)’in yefatında bildikleri bir idare şekli vardı; o da birisini hayat boyu başkan seçmek. Ve sahabe, yabancıardan taklit etme yerine, bizzat kendi idare şekillerini seçtiler.”³⁸⁴

Bunun yanında kabilelerde başkanlık, babadan oğula geçmek zorunda değildi.³⁸⁵ Ve başkanda aranan en önemli özellik, iyi komutan ve iyi idareci oluşuydu.³⁸⁶

Cizye, kişi başına vergi olarak çevrilebilen bu kelime, İslam Devletinde yaşayan gayri müslim vatandaştan alınan bir vergidir. Söz konusu kimseler, ayrıca müslümanlardan alınan servet vergisinden ve askerlik hizmetinden muaftır. Hz.Peygamber döneminde, cizye, kişi başına on dirhem idi ki, bu da bir kişinin on günlük geçimini sağlayacak bir miktardı. İslam hukukçularına göre cizye, kişinin can , mal ve namusunu koruma karşılığıdır. Seçilen emirlere itaat gerekir.³⁸⁷ Kim itaatten çıkar, cemaatten ayrılır ve bu halde ölürse, Cahiliye ölümü ile ölür.³⁸⁸

B. HUKUKİ YAPIDA DEĞİŞİM

1.İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE HUKUKİ YAPI

Cahiliye devrinde gerek bedevi gerekse yerleşik Araplar arasında yazılı metne dayanan bir hukuk sistemi yoktur.³⁸⁹ Hicaz bölgesinde teşkilatlı siyasi bir otorite ve devletin yokluğu kazaî

384 Hamidullah. İ. Mües. Giriş, s. 107-108.

385 Çağatay, a.g.e., s. 99’da, başkanlığın babadan oğla geçtiğini ancak bunun bir zorunlu durum olmadığını belirtmektedir.

386 Hamidullah. İ. Mües. Giriş, s. 108.

387 Buhari. Ahkam, I, 4.

388 Müslim, İmaret, 53.

389 Ali. Cevad, a.g.e., c. V, s. 241.

işleri yürütecek yargı organının yokluğuna neden oluyordu. Bundan dolayı dayanağı daha çok örf ve adet olan hukukî müeyyideleri uygulama yetkisi şeyh denilen kabile reislerine kalmıştır.³⁹⁰ Şeyh bütün kabileyi ilgilendiren konularda kabilenin ileri gelenlerini toplar, onlarla görüşür ve birlikte karar alırdı. Fakat ferdi ilgilendiren konularda başvuru mercii kabile reisi olabildiği gibi yerine göre bir kahin, bir hakem ya da “arraf” denilen, kabile içinde görüşü muteber bir kişi de olabiliyordu.³⁹¹ Ancak hakemlerin şahsi görüşleri ve verdikleri hükümler icra ve infaz edilmekten mahrumdu.

Araplar arasında hukukî problemleri çözecek kurumsallaşmış bir kaza organının olmayışı, davaların bakılması ve cezaların infazı için özel bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda her fert kendi hakkını korumak ve almak mecburiyetiyle karşı karşıya kalmaktadır. Eğer fert maddi bakımından kuvvetli ise hakkını almakta güçlük çekmezdi. Fakat zayıfsa hakkını alamaz ve hakkı kaybolup giderdi. Fertler cinayet vakalarında haklarını bizzat elde ettikleri zaman bir takım kargaşalıklar ve huzursuzluklar meydana geliyordu. Şöyle ki ölünün mirasçıları öldürenden intikamlarını almak isterler ancak öldürenin kabilesi de buna izin vermez ve kendi adamlarını korurlar. Böylece yıllarca ve nesillerce düşmanlık ve kan davaları devam ederdi.³⁹² Öldürme diyet vermekle yatıştırılabildi. Mekke şehir devletinde diyeti tesbit üzere Eşnak fonksiyonu vardı.³⁹³ Medine’de ise kabileler arasında diyet verme hususunda eşitlik yoktu. Bazı kabileler diğer kabilelerin ödediği diyetin yarısını ödemekteydiler.³⁹⁴

Mekke’de haksızlıkları önlemek için ortaya çıkan Hilfu’l-Fudul teşkilatı ise, ilk olarak Curhumlular tarafından kuruldu. Bu teşkilatın mensupları, yabancı da olsa zulme uğrayan kimsenin yardımına koşacaklarına yemin etmişlerdi.³⁹⁵ Sonuncu Ficar Savaşı’nın çıkış sebebi pek basit olmakla beraber, çok kan dökülmüştü. Resulullah’ın amcalarından Zübeyr, sadece kendi ailesini savaşa sürüklemekle kalmamış; bu savaşta faal bir rol almıştı. Daha sonra Zübeyr pişmanlık duymuş ve bir çok defa dünyevi maksatlarla kurulmuş olan, Hilfu’l-Fudul teşkilatının yeniden kurulmasında ilk adımı o atmıştı. Genç ve yaşlı Mekkelilerden müteşekkil, Hz.Peygamberin de içinde bulunduğu kalabalık bir kitle, zengin ve saygı gösterilen Abdullah b. Cudan’ın evinde düzenlenen merasime katılmış ve şu yemini etmişti:“Allah’a yemin ederiz ki, zulme uğrayanın yanında ve zalim ona gasp ettiği hakkını iade edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız; bu birlik denizin bir tüyü öğütüp yok edebileceği zamana kadar ve Hira ve Sebir dağları yeryüzünde dikili

390 Hasan. a.g.e., c. I, s. 51.

391 Ali, Cevad, a.g.e., c. V, s. 636.

392 Çağatay, a.g.e., s. 100.

393 Hamidullah. İ.Peygamberi, c. II, s. 868.

394 İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 215

395 Hamidullah. İ.Peygamberi, c. II, s. 845.

durduğu müddetçe devam edip gidecek ve zulme uğrayanın mali durumunun tam bir eşitliği ile birlikte devam edip gidecektir.”³⁹⁶

Bu müessesenin uzun zamandan sonra yeniden kurulmasından dolayı Mekkeliler pek gurur duyuyorlardı. Eksik olan tarafı ise, bu teşkilat kendi içine yeni üye almıyordu ve yirmi-otuz yıl içinde son üyesinin ölümü ile de ortadan kalkacaktı. Muhammed (sav), peygamber olduktan sonra ki bir devrede, Hılfu'l-Fudul'a katıldığı için gurur duymakta devam ediyor,³⁹⁷ bu şerefi “kızıl tüylü bir deve sürüsü ile de olsa asla değişmeyeceğini” ifade ediyor ve “şayet şu anda çağrılrsa bile, derhal koşup gideceğini” söylüyordu.³⁹⁸

Panayırarda da ticari olsun farklı konularda olsun, hukukî meselelerin tartışıldığı, hüküm vericilere götürüldüğü vakidir. Mesela Ukaz panayırında iki hakem bulunurdu. Birine ticari ihtilaflar için, diğerine “istinaf makamı” olarak başvurulurdu.³⁹⁹ Ukaz'da hüküm vermek Temim kabilesinin haklarındandı. Başka bir kabile bu hususta onlarla münakaşa etmezdi. Hakim öldüğü zaman onun yerine oğlu veya kabilesinden başka biri geçerdi.⁴⁰⁰

İslam öncesi dönemde suçun ispatı için delil aranırdı. Hakim davacıdan iddiasını destekleyecek kanıtlar isterdi. Muhakeme esnasında şahitler ve ehl-i vukuf dinlenir, bunlara doğru söyleyeceklerine dair yemin de ettirilirdi.⁴⁰¹ Suçlunun bulunamadığı durumlarda da yemine başvurulurdu. Öldürülen kişinin bulunduğu yer halkından elli kişi bir araya toplanır ve kendilerinden kimsenin söz konusu kişiyi öldürmedikleri ve öldüreni de bilmediklerine dair yemin ederlerdi. Buna Kaseme denirdi.⁴⁰²

2. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HUKUKİ YAPI

a) HUKUKİ YAPIDA YENİLİKLER

Hiz. Peygamber (sav) döneminde hukukun kaynağını vahiy ve sünnet oluşturuyordu. Hiz. Peygamber (sav) Mekke döneminde maddi iktidara kavuşmaktan ziyade İslamî bir devletin her türlü siyasi ve idari işlerini yapabilecek elemanların yetişmesini sağlamıştır.⁴⁰³ Hicretten sonra

³⁹⁶ Hamidullah, İ.Peygamberi, c. I, s. 52.

³⁹⁷ İbn Hişam, a.g.e., I, 183-187.

³⁹⁸ İbn Sa'd, a.g.e., c. I, s. 129.

³⁹⁹ Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 915; Ali, Cevad, a.g.e., c. V, s. 652-654.

⁴⁰⁰ Ali, Cevad, a.g.e., c. V, s. 653.

⁴⁰¹ Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 866.

⁴⁰² Nesaî, Kaseme, 2.

⁴⁰³ Attar, Fahrettin, Asr-ı Saadet'te Adliye Teşkilatı; Akyüz, a.g.e., c. III, s. 117.

ittifakla benimsenen Medine Vesikası, gurupların adli, siyasi, askeri ve mali hususlarda takip edecekleri hareket tarzını ortaya koymaktaydı.⁴⁰⁴ Bu vesika tahlil edildiği zaman diğer sahalarda olduğu gibi adli sahada da köklü bir inkılap olduğu anlaşılır. Vesika'nın 23. maddesinde belirtildiği gibi anlaşmazlıkların çözüme bağlanmasında nihaî düzeyde yetkili olan Hz. Peygamber (sav)'dir. Bu anayasa fertlerin ve hatta kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulünü kaldırdı ve bunu merkezi bir otoriteye bağladı. Aynı şekilde hükümlerin infazı yetkisi de bu otoriteye verildi. Allah ve O'nun Elçisi memleketin müdevven kanun koyucuları olarak kabul edildi. Bu hızlı gelişmeyi, gerek fert ve gerekse cemiyet için selamet ve saadet getiren diğer bir ıslahat takip etti. Eski devirlerde şayet kuvvetli taraf bir hakimin hükmünü kabul etmeyecek olsa bu davanın başka bir hakeme götürülmesi mümkün olurdu.⁴⁰⁵ Ancak müslüman toplum için Allah ve Resülü bir işte hüküm verdiği zaman onların seçme hakları olmaz. Bu, ayetle açıkça belirlenmiş bir kaide olmuştur.⁴⁰⁶

“O halde Allah'ın indirdiği Kitap ile aralarında hükmet; Allah'ın sana indirdiği Kuran'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, onların heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse bil ki, Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğu fasıktırlar. Onlar Cahiliye devrini mi istiyorlar? İyi anlayan bir topluma göre Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır?”⁴⁰⁷ “Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çekiştikleri hususta seni hakem tayin edip sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe onlar inanmış olmazlar.”⁴⁰⁸ İşte bu ayetlerle Arap geleneğinin şekillendirdiği “hakim” anlayışı değişmektedir. Bu eski anlayışın yerine hem yargı hem infaz yetkisi bulunan ciddi bir yargı anlayışının geçtiği görülmektedir.⁴⁰⁹

Bazen Hz. Peygamber (sav)'e Yahudi ve Hıristiyanlardan da davalarını getirenler oluyordu. Yahudi bir kadınla yine Yahudi bir erkek zina etmişlerdi. Bunlar Hz. Peygamber'e getirildiklerinde o Tevrat'a göre hüküm vererek recm cezasının uygulanmasını istedi. Daha sonra bu hüküm infaz edildi.⁴¹⁰

Hz. Peygamber (sav)'in hukukî sahada ortaya koyduğu esaslar şunlardır:

404 Umerî. a.g.e., s. 86-87.

405 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 918.

406 Bkz. Ahzab 33/36.

407 Maide 5/49-50.

408 Nisa 4/65.

409 Derveze, M. İzzet, Siretü'r-Resul, Mısır, 1965, c. II, s. 148; bkz. Maide 5/42.

410 İbn Mace. Hudud, 10; Darimi, Hudud, 15; İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 213-214.

a) Suçun Şahsiliği Prensibi. İslam'da mesuliyetin şahsiliği prensip olarak kabul edilmiştir. Kişi suç işlediği zaman o suçtan ötürü bir başkası değil bizzat kendisi yargılanır. Cahiliye'de ise Arap kabilelerinden birisi dövülse veya öldürülse yahut ta eşyası çalınsa, zarara uğrayan kişi işi yapanı ele geçiremezse onun yakınlarından kimi ele geçirirse hakkını ondan alırdı.⁴¹¹ Kuran-ı Kerim'de "hiçbir şahıs diğerinin yükünü çekmez" kaidesiyle mesuliyetin şahsiliği prensibine işaret edilmiştir.⁴¹² Hz. Peygamber (sav) "bir kimsenin işlediği cinayetten kendisi mesul tutulacaktır" buyurarak bu prensibi açıklamıştır.⁴¹³

b) İslam'da suçta kasıt bulunup bulunmaması durumu. İslam öncesi Araplar suçta kasıt unsuru bulunup bulunmadığına bakmazlardı. Suçlunun durumuna göre bazen kısas bazen diyet uygularlardı. Hata ile meydana gelen öldürmelerde de katil kısasla öldürülebiliyordu.⁴¹⁴ İslam'da ise cezalar verilirken, "ameller niyetlere göre hüküm alır"⁴¹⁵ prensibine bağlı kalınarak kasten, kaza ile ve cebir altında işlenen fiil ve hareketler ayrı ayrı mütalaa olunur. Hz. Peygamber (sav) zorla zinaya mecbur edilen bir kadına recm cezası uygulamamıştır.⁴¹⁶ Bununla beraber çocuğun, uyuyan kimsenin ve mecnunun hareketlerinden -kasıt olmadığı için- mesul tutulamayacağını açıklamıştır.⁴¹⁷

c) Hukuk önünde eşitlik. İslam hukukunda nesil, soy, kavim ayrımı yapılmaksızın herkese kanun önünde eşit haklar tanınmıştır. İslam'dan önce fertler ve kabileler arasında cezaların tatbikinde farklı muameleler yapılıyordu. Bu alışkanlıkları sebebiyle, Hz. Peygamber zamanında Beni Mahzum'dan soylu ve zengin bir kadın hırsızlık yaptığında onun affedilmesi için Üsâme b. Zeyd'i -ki Peygamber (sav) onu çok severdi- Hz. Peygamber'e gönderdiler. Üsâme'nin af ricası üzerine Resulullah şöyle buyurdu: "Allah'ın koyduğu kanunlardan birini uygulamaktan imtina etmemi mi istiyorsun? Sizden evvelki kavimlerin helak olmalarının bir sebebi de şudur: Onlar aralarında makam ve mevki sahibi biri hırsızlık yapınca ona ceza vermezlerdi; ancak bundan yoksun olan halktan biri hırsızlık yaparsa hemen ona cezayı tatbik ederlerdi. Allah'a yemin ederim ki kızım Fatıma hırsızlık yapsa onun da elini keserdim."⁴¹⁸

b. HZ. PEYGAMBER'İN KADI TAYİN ETMESİ

411 Çağatay. a.g.e., s. 137-138.

412 Bkz. İsra 17/16; Zümer 39/9.

413 Darimi, Abdullah b. Abdırrahman, es-Sünen, Beyrut. tarihsiz. Diyat. 25.

414 Buhari, Menakıb, 27.

415 Buhari, İtk, 6.

416 Ebu Davud, Hudud, 8.

417 Ebu Davud, Hudud, 17; Tirmizi, Hudud, 1.

418 Buhari, Hudud, 11-12.

Hz. Peygamber (sav) İslam Devleti'nin başkentinde baş hakim olarak müslümanlar arasında çıkan sorunları hükme bağlıyordu. Ancak zamanla işleri çoğalınca, Medine'de sürekli olmasa da özel durumlarda bir çok kişiyi kadı olarak görevlendirmiştir.⁴¹⁹ Zamanla Medine'de kazaî ve adlî işlerin sayısı artınca Resulullah hakim sıfatı ile taşımakta olduğu yetkilerden bir kısmını başkalarına devretmek ve kazaî hususta sadece temyiz yetkisini kullanmıştır.⁴²⁰ Peygamber (sav) döneminde Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşari, İbn Mesud ve Übey b. Ka'b kadılık yapmışlardır.⁴²¹

Hz. Peygamber sahabilerinden ehil olanlarına kazaî sahada görev verirdi. Bir davada hüküm vermesi için Amr b. As'ı görevlendirdi. Amr ihtilafın çözümüne memur edilince "Ey Allah'ın Resulü! Senin yanında ve huzurunda mı hüküm vereceğim?" diye sordu. Peygamber (sav) de "evet benim huzurumda hüküm vereceksin" dedi. Amr tekrar "hangi esas üzerine hüküm vereceğim?" diye sordu. Hz. Peygamber de "şayet sen davacıları dinledikten sonra aralarında karar vermek için içtihat edersen ve içtihadın isabetli olursa bundan on sevap alırsın; ama içtihadında çalışmana ve gayretine rağmen hata edersen yine de bir sevap karşılığı alırsın" dedi.⁴²²

Hz. Peygamber (sav) taşra vilayetlerinde adli işlerin yürütülmesini valilere ek görev olarak tevdi ediyordu. Fakat bu bölgelere sırf adli işleri yürütecek memurlar da gönderirdi. Mesela Hz. Ali'yi Yemen'in Necran bölgesine bu amaçla göndermiştir.⁴²³ Hukuk sahasında nazari ve tatbiki bilgisiyle takdir gören Muaz b. Cebel de Hz. Peygamber tarafından Yemen'in Cened bölgesine kadı olarak tayin edilmiştir.⁴²⁴ Muaz b. Cebel Yemen'e gideceği zaman Peygamber (sav) ona nasıl hüküm vereceğini sorduğunda o, Allah'ın kitabıyla hükmedeceğini söylemiştir. Eğer aradığını orada bulamazsa Resulullah'ın sünnetiyle; bu da olmazsa kendi reyini ile hüküm vereceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Peygamber (sav) onun göğsüne eliyle vurup "Allah'ın elçisinin elçisini, Allah'ın elçisini memnun edecek usulde muvaffak kılan Allah'a hamdolsun" buyurdu.⁴²⁵

İnsanlar arasında adaletin sağlanması için hakim tayin edilmesi gereklidir. Hakim yeterli olduğu sürece doğru karara ulaşmak için tüm çabasını harcadığı müddetçe mükafat almaya hak

419 Kettani, Muhammed Abdülhay, et-Teratibü'l-İdariyye, neşreden Hasan Cana, Beyrut, tarihsiz, c. I, s. 259.

420 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 921.

421 Kettani, a.g.e., c. I, s. 258.

422 Ahmed b. Hanbel, II, 187.

423 Belazuri, Ahmed b. Yahya, Ensabü'l-Eşraf, tahk. M. Hamidullah, Darü'l-Maarif, 3. Baskı, Mısır, 1959, s. 384.

424 Kettani, a.g.e., c. I, s. 43.

425 Ebu Davud, Akdiye, 11.

kazanır. Zira hakim tüm çabasına rağmen yanıtılabilir. Allah'ın Resulü bu hususa şöyle dikkat çeker: "Ben bir beşerim. Siz bana muhakeme olmaya geliyorsunuz. Bir kısmınız diğerlerinden daha kuvvetli delil getirebilir. Ben de onun doğru söylediğine inanır ve onun lehinde hüküm veririm. Ben kime bir müslümanın hakkını yanılarak verirsem o ancak ateşten bir parçadır. Dilerse onu alır, dilerse terk eder."⁴²⁶

Hz. Peygamber (sav) yargıda ki sorumluluğa dikkat çekerek "kim kadılığı isterse yalnız başına bırakılır; kim de zoraki kabul ederse Allah ona kendisini doğrultacak bir melek indirir" demiştir.⁴²⁷ Başka bir hadis-i şerifte de "kadılar üç türdür, bunlardan ikisi cehennemde biri cennettedir. Cennette olan, hakkı bilir ve onunla hükmeder. Hakkı bildiği halde onunla hükmetmeyen ile bilgisizce hüküm veren ise cehennemdedir" buyurur.⁴²⁸

Yargının sorumluluk yönünü ortaya çıkaran bu hadisler Hz. Peygamber'in kamu görevi üstlenmek isteyen kişiler ile ilgili görüşünün bir uzantısıdır. Zira Nebi (sav) kamu görevi almayı, yalnızca bir sorumluluğu ifa etmek, bir ihtiyacı gidermek için kabul ediyordu. Makam, şan, şeref ve maddi çıkar için kamu görevi yapmayı hoş karşılamıyordu. Ebu Zerr'in kendisi için bir görev istemesi üzerine Peygamber (sav) ona "Ey Ebu Zerr, sen zayıfsın, o ise emanettir ve onu hakkı ile bilip gereğini yerine getiren hariç kıyamet günü bir pişmanlık ve aşağılanmadır" demiştir.⁴²⁹ Allah Resulü görevleri o işe ehliyeti olan kişilerin üstlenmesi gerektiğini belirtmiş, kendi atamalarında da buna göre hareket etmiştir.

C. İKTİSADİ YAPIDA DEĞİŞİM

1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE İKTİSADİ DURUM

Arabistan yüzyıllardır Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında bir ticaret yolu olmuştur. Bu yol üzerindeki diğer şehirler gibi Mekke de ticari olarak gelişmişti. Kaynakların verdiği bilgiye göre Kureyş'in ticareti bazı hükümdarlarla ticaret antlaşmaları yapmadan önce, Mekke ve civarında kurulan panayırların dışına taşmıyordu. Bu durumda şehre gelip giden acemler ve hac mevsiminde Mekke'ye ve haram aylarda kurulan Ukaz, Zülmecaz, Mina ve Mecenne panayırlarına gelenlerle

⁴²⁶ Buhari, Ahkam, 31; Müslim, Akdiye, 5.

⁴²⁷ Ebu Davud, Akdiye, 3.

⁴²⁸ Ebu Davud, Akdiye, 2.

⁴²⁹ Müslim, İmara, 4.

ticaret yapıyorlardı.⁴³⁰ Panayırlar haram aylarında kuruluyor; yol boylarında da muhafız kıtaları bulunduruluyordu. Böylece ticaret kervanlarını koruyorlardı.⁴³¹

Hişam b. Abdilmenaf, Mekke'de sıkıntılı bir dönemde, ticaretlerini geliştirmek amacıyla Şam'a bir yolculuk yaparak Bizans topraklarında ticaret yapabilmek müsaadesi almıştır. Haşim'in diğer kardeşlerinden Muttalib, Yemen'e; Abdüşşems, Habeşistan'a; Nevfel de İran'a giderek benzer antlaşmalar yapmışlardır.⁴³²

Kış ve yaz yolculuklarında Kureyş, kışın Yemen bölgesine, yazın Şam bölgesine giderlerdi. Arap kaynaklarının belirttiğine göre, güneye yolculuklarında Habeşistan ve Somali'ye uğrarlar; kuzey yolculuğunda ise Filistin, Mısır bazen de Irak ve İran topraklarına kadar ulaşırlardı.⁴³³ Mekke ticaret kervanları, Şam'dan kumaş ve yiyecek; İran'dan da şeker, mum vs. getirirlerdi. Yemen'den ise baharat ve değerli taşlar alırlardı. Kervanlar daha çok şarap, deri, kuru üzüm, zeytinyağı, elbise, altın, gümüş ve silah gibi maddeler taşırlardı.⁴³⁴

Bu ticari seferler, Kureyş servetinin genişlemesine, onların ticaret mahareti kazanmalarına ve yarımadayı çevreleyen medeni dünyanın birikimleri ile geçim kaynaklarından bir çoğunu iktibas etmelerine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Arap yarımadasında, Arapların yayıldığı çeşitli bölge ve kesimlerden ve diğer Arap memleketlerinden gelen misafir heyetlerin izlediği mahkeme oturumları ile şiir ve hitabet toplantıları düzenlenmesi bir yana, aynı şekilde hac mevsimleri ve bu zaman zarfında düzenlenen panayırlar, Kureyş'in ticari etkinlikleri için geniş bir hareket sahası oluşturmuştur.⁴³⁵ Bu hareket sahası içinde, Gassani Arapların ülkesi olan Şam beldeleri, Menazire veya Lahmilerin memleketi olan Irak bölgesi de vardı. Bütün bunlar Kureyş'in önemli bir konum ve saygınlığa sahip olmasını sağlamış, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden aydınlanma ve yükselişlerine yardım etmiştir.⁴³⁶

Bütün bu zenginliğin yanı sıra her ticaret toplumunda bulunabilecek ciddi sorunlar Mekke'de de mevcuttu. Zayıfları, herhangi bir kabileye mensup olamayanları, köleleri ve ücretlileri sömüren, ticari ve parasal hilelerin adeta kural haline geldiği bir toplumsal yapılanma vardı.⁴³⁷ "Mal

430 Yakubî. Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer, et-Tarih, M. Th. Houtsma, Leiden, 1883. c. I, s. 242.

431 Yakubî, c. I, s. 270-271.

432 Belazuri, a.g.e., c. I, s. 59.

433 İbn Sa'd, c. I, s. 75; Belazuri, a.g.e., c. I, s. 59.

434 İbn Hişam, I, 198-201.

435 Hasan, a.g.e., s. 83-85.

436 Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, c. I, s. 294-295.

437 Çiftçi, a.g.e., s. 148.

biriktirip durmadan sayan,⁴³⁸ malını kendisini ebedi yaşatacağını sanan”,⁴³⁹ tek yönlü servet peşinde koşmanın “bilgilerinin en yüksek derecesi” olup “bu dünya malının sadece görünen kısmını bilen, ahiretin verebileceği yüksek neticelerden habersiz”⁴⁴⁰ olan bu topluluk, servetlerini kendi gayretleriyle kendilerinin kazandığını iddia edip, istedikleri gibi harcayabileceklerini savunuyor ve “bizim şu kendi ellerimizle kazandıklarımızda başkalarının ne hakkı olabilir”, kimse bize “kendi malımızla ne yapacağımızı söyleyemez”⁴⁴¹ diyordu. “Ben malımı şöyle harcadım, şöyle yaptım” diyerek, “servetlerine dizgin vurulamayacağını sanan”⁴⁴² bu sosyal grubun, diğer taraftan, sadece geçim sıkıntılarını hafifletmek için kendilerinden ödünç para ya da mal alan yoksul insanları tam anlamıyla bir sömürme vasıtası haline getirdikleri ve ödenmediği zaman neticesi borçlunun köleleştirilmesine kadar varan bir faiz uygulaması da vardı. Kısacası “servet sadece zenginler arasında dolaşan bir güç”⁴⁴³ idi. Mekke’de her türlü siyasi haktan yoksun insanlar, ikinci sınıf bir topluluk oluşturan eşirler ve çok sayıda Habeşli köle işçinin oluşturduğu son derece büyük bir toplumsal eşitsizlik ve huzursuzluk mevcuttu. İslam bu eşitsizliklere, zekat kurumu, faizin yasaklanması ve toplumsal dayanışmayı vazederek cevap verecekti.⁴⁴⁴

2. İSLAMİ DÖNEMDE İKTİSADİ HAYAT

Hz. Peygamber (sav) ticaret maksadıyla Filistin, Yemen ve Bahreyn-Umman bölgelerini dolaşmış bir tacirdi.⁴⁴⁵

Mekke müşrikleri Beni Kinane yurdunda imzaladıkları antlaşma⁴⁴⁶ neticesinde peygamberliğin 7-10 yılları arasında müslümanlara ekonomik ambargo uygulamışlar, müslümanları büyük sıkıntılara sokmuşlardı.

Hz. Peygamber (sav)’in hicretinden sonra muhacirlerin Medine’de karşılaştığı iktisadî, içtimâî ve sıhî problemleri vardı. Muhacirlerin çoğu ailelerini ve maddi varlıklarını Mekke’de bırakarak gelmişlerdi. Uğraşları Mekke’de daha çok ticaretti. Medine iktisadının iki mühim unsuru olan ziraat ve sanatı bilmiyorlardı. Ticaretse sermayeyi gerektiren bir işti. Yeni toplumda yerleşebilmeleri çok kolay olmuyordu. Ensar, muhacirlere maddi ve manevi destek oluyorlardı.

438 Tekasür 102/1.

439 Hümeze 104/1-7.

440 Rum 30/7.

441 Hud 11/84-87; Meariç 70/24; Zariyat 51/19.

442 Beled 90/5-6.

443 Haşr 59/7.

444 Çiftçi, a.g.e., 148-149.

445 Hamidullah, İ.Peygamberi, c. II, s. 1014.

446 Buhari, Hac, 45; Müslim, Hac, 334.

Fakat şartlar muhacirlerin geçim sorununu halledebilecek bir uygulamayı gerekli kılıyordu. Hele muhacirlerin sıkıntıları ve konumları, onları “Ensar’a yük oluyoruz” düşüncesinden uzak tutacak bir uygulamayı, kardeşlik sisteminin konmasını zorunlu kılmıştı.⁴⁴⁷ Kardeşlik müessesesi beraberinde kardeşler arasında özel hukuki sonuçlar getirmiştir. İki kardeşin yardımlaşması, yakınlıkları olmadığı halde birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Ancak bu durum daha sonra, bir rivayette Uhud Savaşı’ndan sonra Enfal (75/21) ayetinin inmesiyle son bulmuştur.⁴⁴⁸

Hız. Peygamber (sav) ticareti bilen muhacirlerin kalkınması ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için Medine’de bir pazar yeri belirlemiştir. Pazar yerinin daraltılmayacağını ve vergi de alınmayacağını herkese duyurmuştur.⁴⁴⁹ Şehir ticaretini ellerinde bulunduran Yahudiler ise bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Çünkü müslümanlar bu çarşıda helal kazanç sağlamaya gayret ediyor, alışverişte hile yapmıyor ve faizden kaçınıyorlardı. Bu sebeple müşterilerin çoğu müslümanlara yönelmiş, Yahudilerin itibarı azalmıştır.⁴⁵⁰

İslam’ın gelişi ile Cahiliye dönemindeki haksız kazanç elde etme yolları kaldırılmış, bazı uygulamalar da ıslah edilerek alınmıştır.

a) FAİZİN YASAKLANMASI

Cahiliye döneminde Arap ileri gelenlerinin en önemli kazanç yolu faizdi. Hicaz’da Kureyş büyüklerinin her biri bu yolla para kazanmaktaydı. Fakir ve sıkıntı içindeki insanlar onlardan borç alır, istenen sürede ödemezlerse vereceklerinin üzerine faiz ilave ederek borcun ödenmesi bir süre daha ertelenirdi.

Faizle ilgili yasaklamanın tedrici bir özellik taşıdığı gözlenmektedir. Faizin aleyhinde nazil olan “insanlara malları artsın diye verdiğiniz riba Allah katında artmaz; fakat Allah’ın rızasını dileyerek verdiğiniz sadaka böyle değildir; işte onlar sevaplarını kat kat arttıranlardır” şeklindeki ayetin bi’setin 4. ve 5. senesinde inen Mekkî bir surede yer alması, İslam’ın iktisadi sömürüye daha işin başında karşı çıktığını göstermesi açısından çok önemlidir. Zira ellerindeki büyük sermayelerle idari, iktisadi ve içtimai sisteme hakim olan kapitalistler, toplumun dinî, ahlâkî ve kültürel dejenerasyonuna sebebiyet vererek kendi çıkarlarına dayalı bir sömürü sistemini sürdürmek için

⁴⁴⁷ İbn Hişam, I, 376; İbn Sa’d, a.g.e., c. I, s. 208.

⁴⁴⁸ İbn Sa’d, a.g.e., c. I, s. 29; Belazuri, a.g.e., c. I, s. 270.

⁴⁴⁹ İbn Mace, Ticaret, 40.

⁴⁵⁰ Yıldız, a.g.e., c. I, s. 262.

ellerinden geleni yapmaktaydılar. Bu ayette bir yandan riba yasağının ilk adımı atılırken bir yandan da Medine döneminde vazedilecek zekat farızası için hazırlık yapılması dikkate şayandır.

Medine’de ise faizin, özellikle Yahudilerin eliyle yine sıkça kullanıldığını ve halkı sömürüp yoksullaştırdığını görmekteyiz. Oysa Yahudiler de faiz almamakla emrolunmuşlardı.⁴⁵¹ Ali İmran Suresi’ndeki “ey iman edenler! katlanmış ribayı yemeyin, Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz” (3/130) ayetiyle faiz tamamen yasaklanmıştır. Bu hususta en son nazil olan Bakara 275-279 ayetleriyle bu yasak pekiştirilmiştir.

Hz. Peygamber (sav) “yedi helak edici şeyden kaçınınız; bunlar, Allah’a ortak koşmak, sihir yapmak, haksız yere adam öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak ve iffetli, imanlı bir kadına zina isnadında bulunmaktır” demiştir.⁴⁵² Cahiliye insanları faiz de alışveriş gibidir demek suretiyle haktan ayrılıyorlardı. Hz. Peygamber (sav) faiz yiyeni, yedireni, faiz sözleşmesi yapanları lanetlemiş,⁴⁵³ Cahiliye dönemine ait faizin kaldırıldığını, ilk olarak da amcası Abbas’ın faizini kaldırdığını belirtmiştir.⁴⁵⁴

Böylece İslam dini haksız kazanç elde edilmesini, emeksiz ve risksiz uygulamalar ile insanların sömürülmesini yasaklamış, insanların birbirlerine sadaka, zekat ve karz-ı hasen yoluyla yardımda bulunmalarını tavsiye etmiştir.

b) HZ. PEYGAMBER’İN İHTİKARI YASAKLAMASI

Hz. Peygamber (sav) döneminde iktisadi şartlar ve yaşam tarzı itibarıyla en fazla sıkıntısı çekilen şey ve tabiatıyla en temel ihtiyaç olan şey gıda maddeleriydi. O dönemde çeşitli sebeplerle sık sık kıtlığı ile karşı karşıya kalınması bakımından gıda maddeleri karaborsacılığı yapılan şeylerin başında geliyordu. Hz. Peygamber (sav) “kim yiyecek maddelerini kırk gün stoklarsa Allah’tan uzaklaştığı gibi Allah da ondan uzaklaşır; komşuları açken sabahlayanlar Allah Teala’nın zimmetinden uzak olurlar” buyurmuşlardır.⁴⁵⁵ Bunun aksine çok uzak yerlerden halkın ihtiyaç duyduğu malları tüketicinin ayağına getiren tüccar, aslında önemli bir sosyo-ekonomik hizmet görmekteyken, malını stoklayıp halkın yokluk içerisinde kıvranmasına hiç aldırmış etmeyen karaborsacı ise sosyo-ekonomik bir hezimet hazırlamaktadır. Buna işaretle “Culib (uzak yerden mal

451 Nisa 4/160-161.

452 Buhari, Vesaya, 23; Müslim, İman, 38.

453 Buhari, Buyu, 113; Ebu Davud, Buyu, 65.

454 Müslim, Hac, 147; Ebu Davud, Menasik, 56.

455 Ahmed b. Hanbel, II, 33.

getiren tacir) rızıklandırılmış, karaborsacı ise lanetlenmiştir” buyuran Hz. Peygamber (sav) bu sözleriyle iki çeşit tüccarın dünyevi ve uhrevi konumlarını ortaya koymuş olmaktadır.

c) ŞEHİRLİNİN KÖYLÜ ADINA SATIŞININ YASAKLAMASI

Hz. Peygamber döneminde haksız rekabete yol açan uygulamalardan birisi de üretici köylünün şehre girmeden karşılanıp malının satın alınmasıydı. İbn Ömer bu uygulamayı şöyle dile getirmektedir:”Biz (şehre mal getiren) ticaret kafflesini yolda (pazar dışında) karşılar, erzakı (ucuza) satın alırdık. Hz. Peygamber (sav) erzak pazara ininceye kadar aldıklarımızı satmamızı yasakladı.”⁴⁵⁶ Arap yarımadasında, özelde ise Mekke ve Medine’de yaygın olarak uygulanan bu Cahiliye adeti (ihtikâr) çerçevesinde şehirli sermayedarlar piyasa fiyatlarından habersiz yabancı ticaret kervanlarını yolda karşılayarak getirdikleri malları toptan ucuza kapatmak suretiyle stoklayıp yüksek fiyatlarla satarlardı.⁴⁵⁷

Menfi etkileri sebebiyle Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı yasaklamış ve gerekli tedbirleri almıştır. Ticaret kafflesini yolda karşılayıp erzakı satın alanları aldıklarını satmaktan men edip erzakı pazara nakletmelerini sağlayacak kişiler göndermiştir.⁴⁵⁸

d) SELEM AKDİNİN DÜZENLENMESİ

Selem kısaca, bedelinin peşin alındığı malın tesliminin ileride yapılacağı bir akittir. İbn Abbas bu konuyla ilgili şu bilgiyi aktarmaktadır:”Hz. Peygamber (sav) Medine’ye geldiği zaman Medineliler bir yıllık iki yıllık hurma mahsulünü peşinen satıyorlardı. Hz. Peygamber onlara ‘hurmayı kim önceden satarsa, ölçüsünü, tartısını belirterek, vadesini tayin ederek satsın’ buyurdu”⁴⁵⁹ Hz. Peygamber satılacak malın miktarının belirlenmesi ile karşı tarafın zarar görmesini önlemiş olmaktadır.

Kabzdan önce satış muamelesine benzer bir başka muamele daha vardır ki bu da mevcut olmayan bir malın satılmasıdır. Yani bir kimsenin sahip olmadığı halde sattığı bir malı, daha sonra satın alıp müşterisine teslim etmesidir. Hz. Peygamber (sav) “yanında (mülkiyetinde) bulunmayan bir malı satman helal değildir; teslim almadan önce satılan malın kârı da helal değildir” buyurmuştur.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Buhari, Buyu, 72.

⁴⁵⁷ Yeniçeri, Celal, İslam İktisadının Esasları, İstanbul, 1980, s. 388.

⁴⁵⁸ Buhari, Buyu, 49.

⁴⁵⁹ Buhari, Selem, 1, 2, 7; Müslim, Müsakat, 127-128.

⁴⁶⁰ Ebu Davud, Buyu, 68; İbn Mace, Ticaret, 20.

Kabzdan önce satışın piyasaya etkisi şöyle olmaktadır: Satın alınan bir malın henüz kabz ve teslim alınmazdan önce satış yolu açık bırakılırsa, bir ambarda depo edilmiş mal, yerinden oynamadan elden ele dilden dile dolaşarak sebepsiz yere fiyatı yükselir.⁴⁶¹

e) HZ. PEYGAMBER'İN NECES'İ YASAKLAMASI

Pazarlık esnasında satıcı ile anlaşmalı olan bir kişi (veya kişiler) sanki alıcıymış gibi devreye girerek gerçek müşterinin verdiğiinden daha yüksek bir fiyat teklif etmek suretiyle onu yanıltırlar. Buna Neces (müşteri kızdırtmak) denir. Böylece talip olduğu malı başkasına kaptırmak istemeyen ilk teklif sahibi, daha yüksek bir meblağ ödeyerek malı almak zorunda kalır.

Serbest rekabet ortamını zedeleyip haksız rekabete yol açan, müslümanlar arasındaki kardeşlik ilişkilerini zayıflatan ve bir rantıye sınıfı oluşturarak tüketicinin sömürülmesine zemin hazırlayan bu tür muameleler Hz. Peygamber (sav) tarafından yasaklanmıştır.⁴⁶²

Resulullah malı satmak için yemin edilmesini de yasaklamıştır. Bir hadis-i şerifte "Allah şu üç kişiye kıyamet gününde iltifat etmez, onları temize çıkarmaz ve onlar için pek acıklı bir azap vardır.(...) Üçüncüsü öyle kimsedir ki malını ikindiden sonra (pazara) çıkarır ve 'kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki kesinlikle şu mala şu kadar para ödedim' der; müşteri de onu tasdik eder ve istediği fiyatı verir" buyurmuştur.⁴⁶³

f) HARAM KILINAN MALLARIN SATIŞININ YASAKLANMASI

Hz. Peygamber (sav), içki yasağının akabinde çok sıkı tedbirler almıştır. O sahabelen Keysan'ın ticaret maksadıyla Şam'dan getirmiş olduğu şarabı görünce "ey Keysan, senin ardından içki haram kılındı"⁴⁶⁴ diye ikaz etmiştir. Böylece haram olan malın satışı da yasaklanmıştır.⁴⁶⁵ İçki yanında domuz ve domuz mamulleri ile ölmüş hayvanların kullanım ve ticareti de yasaklanmıştır.⁴⁶⁶

461 Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih Tercemesi, 4. baskı, Ankara, 1970, c. VI, s. 447. 450-451.

462 Buhari, Buyu, 58, 64, 70; Müslim, Nikah, 51-52; Ebu Davud, Buyu, 44.

463 Ebu Davud, Buyu, 60; İbn Mace, Ticaret, 30.

464 Ahmed b. Hanbel, IV, 335-336.

465 Döndüren, Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Y., İstanbul, 1993, s. 232.

466 Buhari, Buyu, 112; İbn Mace, Ticaret, 11; İbn Hanbel, IV, 310-311.

SONUÇ

Tarih, toplumsal ve siyasi nizamın kuruluşundan, ahlâk ve fazilet duygularının yükselişinde, ilim, edebiyat, hukuk, felsefe ve sanatların gelişmesinde, kültür ve medeniyetin teşekkülünde, vatan ve millet duygularının doğuşu ve ilerlemesinde, iktisadi ve ticari faaliyetlerde ve nihayet günlük hayatın her safhasında din kadar derin rol oynamış bir kuvvet ve müesseseye şahit olmamıştır. İnsanların hayatında bu derece etkili olan ve insana hedef tayin eden din, bazılarının ileri sürdüğü gibi, Allah ile kul arasındaki münasebetleri düzenleyen vicdanlara kapatılmış bir inanç şeklinde düşünülemeyeceği gibi, bütün olarak ele alınan kültürün sadece bir unsuru şeklinde de değerlendirilmemelidir.

İslam öncesi Arapları, geçmişten gelen tahrif edilmiş ilahi bilgilere kısmen ulaşmış da olsalar, hayatın her safhasını kuşatan böyle bir dinden yoksun olarak; Allah, toplum ve ruh disiplininden uzak başıboş bir halde yaşamaktaydılar. Muntazam teşkilatlı içtimai müesseseleri yoktu. Hayatlarını, medeni yaşayışın imkanlarından uzak; kabile inançlarının, örf ve adetlerin dar çerçevesi içinde devam ettiriyorlardı. Bu durumdayken kendi içlerinden biri, Allah'ın elçisi olarak onlara hayatın çok çeşitli yönleri arasındaki ortak uyumu ortaya koyan bir kitap getirdi. Bu kitap bir defada inmemiş, 23 yıllık bir süre içinde tenzil edilmiştir. Bu süre içerisinde Hz. Peygamber (sav) getirdiği ilahi mesajı, yakın çevresinden başlamak üzere, içinde yaşadığı toplumun her kesimine tebliğ etmiştir. Bu tebliğ öncelikle, Allah'a imanı ve Ona itaati emretmiştir. Bir hesap günü ve ahiret fikri ile olgunlaşan, hayatın bütün safhalarında bu bilinçle hareket eden müminler, aile içi münasebetlerinden, iktisadi ve hukuki işlerine kadar her düzeyde Hz. Peygamber (sav)'e uymuşlardır.

Tedrici olarak zaman içinde gerçekleşen bu kültürel değişimde Hz. Peygamber'in bizzat kendi yaşantısı, sözleri ve davranışları da önemli bir faktör olmuştur. O, kendisine indirilen vahye herkesten önce tabi olmuş, müminlere de kendisinin yapmadığı bir şeyi hiçbir zaman emretmemiştir. O, herkes için ideal bir örnek olmuştur. Hz. Peygamber (sav)'in söz ve fiilleri, hem Kuran'ın doğru anlaşılmasını sağlamakta hem de uygulanmasını kolaylaştırıcı bir yapı arz etmektedir.

Hz. Peygamber (sav) Cahiliye adetlerinden İslam'ın özü Tevhid'e aykırı olanları reddetmiş, aykırı olmayanları ya serbest bırakmış ya da ıslah ederek kabul etmiştir. Şirkin ve putçuluğun bütün unsurları kaldırılırken, bunların yerine insanı en iyi şekilde bilen ve ona göre emir ve yasaklar vazedenden Tek Yaratıcı'nın hükümleri getirilmiştir. Toplumsal değişim netice olarak,

Arap topluluklarını başıboş bedevi hayattan değer ve müesseselere sahip toplum hayatına, çevre şartlarına bağlı yaşayıştan aksiyoner yaşayışa geçmelerini sağlamıştır.

Arap toplumundaki değişiklikleri, dini ve içtimai birlik esasında özetlemek mümkündür. Nitekim bu, görüldüğü gibi, ilk İslam toplumunun en bariz özelliği olmuştur. İlk müslümanlar arasında tatbikatta akidevî, içtimai ve siyasi birliğin sağlanmasının hedef alındığı; Hz. Peygamber'in sağlığında bu hedefe ulaşıldığı açıkça görülür.

Toplumsal hayatın insan, aile ve kurumlar üzerinde tezahür eden yönüyle Hz. Peygamber özellikle ilgilenmiş; özellikle Medine döneminde, müminleri her yönüyle kuşatan siyasi, hukuki ve iktisadi hükümler vazedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel** El-Müsned, Beyrut, tarihsiz.
- Akyüz** Vecdi, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam I-V, Beyan Y., İstanbul, 1994.
- Attar, Fahrettin, Asr-ı Saadet'te Adliye Teşkilatı.
 - Çağrıcı, Mustafa, Asr-ı Saadette Oluşan İslam Ahlakı.
 - Çelik, Ali, Asr-ı Saadet'te Halk İnançları.
 - Sırma, İhsan Süreyya, Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu.
- Alusî** M. Şükrü, Buluğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arab, Beyrut, 1314.
- Ateş** A. Osman, Cahiliye ve Ehli Kitap Örf-Adetleri, Beyan Y., İstanbul, 1993.
- Bakkal** Ali, İslam'ın Eşiğinde Cahiliye Çağı Hukuku, Doktora Tezi, Ş.Urfa, 1995.
- Belazuri** Ahmed b. Yahya, Ensabü'l-Eşraf, tahk. M. Hamidullah, Darü'l-Maarif, 3.Baskı, Mısır, 1959.
- Brockelmann** C., İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankara Üni., 2.Baskı, Ankara, 1964.
- Buhari** Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, Mektebetü'l-İslami, İstanbul, 1979.
- Cevad** Ali, el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam, Saadetü Camia, 3.Baskı, Bağdat, 1993.
- Cilacı** Osman, İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban, İzmir, 1980.
- Çağatay** Neşet, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., 3. Baskı, Ankara, 1971.
- Çiftçi** Adil, Fazlur Rahman İle İslam'ı Yeniden Düşünmek, Kitabiyat Y., Ankara, 2000.
- Darimî** Abdullah b. Abdirrahman, es-Sünen, Beyrut, tarihsiz.
- Derveze** M.İzzet, et-Tefsiru'l-Hadis I-VII, Çev.Ahmet Çelen ve arkadaşları, Ekin Y., 2.Baskı, İstanbul, 1998.
- Siretü'r-Resul, Mısır, 1965.
- Dilipak** Abdurrahman, İnsanlığın Tarihi, İşaret Y., İstanbul, 1990.
- Döndüren** Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Y., İstanbul, 1993.
- Dönmezer** Şulhi, Sosyoloji, Beta Y., 10.Baskı, İstanbul, 1990.
- Draz** Abdullah, Kuran'a Giriş, Çev.Salih Akdemir, Kitabiyat Y., Ankara, 2000.
- Ebu Şehbe** Muhammed b. Muhammed, es-Siretü'n-Nebeviyye fi Dav'il-Kuran ves-Sünne I-II, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1988.
- El-Cessas** Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi, Ahkamu'l-Kuran, İstanbul, 1355.

- Emin** Ahmed, Fecrü'l-İslam, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi Y., Ankara, 1976.
- Ebu Davud** Süleyman b. Eşas es-Sicistani, es-Sünen, Mısır, 1952.
- Er** İzzet, Din Sosyolojisi, Akçağ Y., Ankara, 1998.
- Esad** Mahmud, Tarih-i Dini İslam, Çev. Ahmet Lütfi Kazancı, Marifet Y., İstanbul, 1982.
- Ezrakî** Ebu'l-Velid Muhammed, Kabe ve Mekke Tarihi, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Y., İstanbul, 1980.
- El-Fahurî** Hanna, el-Cami fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabî, Beyrut, 1986.
- Firuzabadi** Mecdüddin, Kamus Tercemesi, Çev. Asım Efendi, İstanbul, 1305.
- Günaltay** Şemseddin, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri, Ankara Okulu Y., Ankara, 1997.
- Güngör** Erol, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1977.
- Hamidullah** - Muhammed, İslam Peygamberi I-II, Çev. Salih Tuğ, İrfan Y., 5. Baskı, İstanbul, 1993.
- İslam Müesseselerine Giriş, Çev. İhsan S. Sırma, Bir Y., İstanbul, 1984.
- Hançerlioğlu** Orhan, Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Y., İstanbul, 1993.
- Hasan** İbrahim Hasan, Siyasi, Dini, Kültürel İslam Tarihi I-VI, Çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Y. İstanbul, tarihsiz.
- Heykel** Muhammed Hüseyin, Hz. Muhammed'in Hayatı I-II, Çev. Vahdettin İnce, Yöneliş Y., İstanbul, 2000.
- Hitti** Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I-VI, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Y., İstanbul, 1980.
- Hodgson** Marchall G.S., İslam'ın Serüveni, Çev. Alp Eker ve arkadaşları, İz Y., İstanbul, 1995.
- Hudari** Muhammed, İslam Hukuku Tarihi, Çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1974, s. 18.
- İzutst** Toshihiko, Kuran'da Allah ve İnsan, Çev. Süleyman Ateş, Arısan Y., Ankara, tarihsiz.
- İbn Hacer** El-Askalani Ahmed b. Ali, el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe I-VIII, İhyau Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1367.
- İbn Haldun** Mukaddime, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Y., 2. Baskı, İstanbul, 1988.
- İbn Hişam** Ebu Muhammed Abdülmelik, es-Siretü'n-Nebeviyye I-IV, tahk. Mustafa es-Sakka, Beyrut, 1936.

- İbn İshak** Muhammed, Kitabü's-Sire, tahk. M. Hamidullah, Rabat, 1976.
- İbn Kelbî** Hişam b. Muhammed, Putlar Kitabı, Çev.Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi Y., Ankara, 1969.
- İbn Kuteybe** Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, Tevilü Muhtelifü'l-Hadis, Beyrut, 1973. El-Maarif, tahk.Servet Ukkâşe, Mısır, 1969.
- İbn Mace** Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, es-Sünen, tahk. M. Fuad Abdülbaki, Mısır, 1952.
- İbn Manzur** Muhammed b.Mükerrem el-Mısri, Lisanü'l-Arab I-XV, Daru's-Sadîr, Beyrut, tarihsiz.
- İbn Sa'd** Ebu Abdillâh Muhammed, et-Tabakatü'l-Kübra I-VIII, Daru's-Sadîr, Beyrut, 1957.
- Kettani** Muhammed Abdülhay, et-Teratibü'l-İdariyye, Neşreden Hasan Cana, Beyrut, tarihsiz.
- Köksal** M.Asım, Hz.Muhammed (sav) ve İslamiyet (Mekke Dönemi), İrfan Y., İstanbul, 1973.
- Kurtubi** Ebu Abdullah Muhammed, el-Cami Li Ahkami'l-Kuran, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1988.
- Malik b. Enes** El-Muvatta, tahk. M. Fuad Abdülbaki, Kahire, tarihsiz.
- Malik b.Nebi** Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu, Çev. Salih Özer, Ankara Okulu Y., Ankara, 2000.
- Meriç** Cemil, Kültürden İrfana, İnsan Y., İstanbul, 1986.
- Mevdudî** Ebu'l-Ala, Hz.Peygamber I-II, Çev.N.Ahmed Asrar, Pınar Y., Ankara, 1983.
- Miras** Kamil, Tecrid-i Sarih Tercemesi, 4. baskı, Ankara, 1970.
- Müslim** İbn Haccac el-Kuşeyri, el-Cami'us-Sahih, tahk.M.Fuad Abdülbaki, Beyrut, 1955.
- Nedvî** Ebu'l-Hasan Ali el-Haseni, es-Siretü'n-Nebeviyye, Çev.Osman Keskioglu, İslami Neşriyat, İstanbul, 1981.
- Neccar** Hüseyin Fevzi, el-İslam ve's-Siyase, Daru'l-Maarif, Kahire, tarihsiz.
- Nesaî** Ahmed b. Şuayb, es-Sünen, Kahire, 1964.
- Olgun** Tahir, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, 2. Baskı, İstanbul, 1963.
- Özakpınar** Yılmaz, Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi, Ötüken Y., İstanbul, 1999.
- Razî** Fahrüddin, Tefsiru'l-Kebir I-XXIII, Çev.Suat Yıldırım, Akçağ Y., Ankara, 1995.

Şabuni	Muhammed Ali, Ravaiu'l-Beyan, Tefsiru Ayati'l-Ahkam, Mektebetü'l-Gazali, 5. Baskı, Dimeşk, 1987.
Şavaş	Rıza, Hz. Muhammed Devrinde Kadın, Ravza Yayınları, İstanbul, 1992.
Şehristanî	Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, tahk. Ahmed Seyyid Keylani, Beyrut, 1975.
Şeriati	Ali, Medeniyet Tarihi I-II, Çev.İbrahim Keskin, Fecr Y., Ankara, 1987.
Şiblî	Mevlana, İslam Tarihi (Asr-ı Saadet), Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1927.
Tirmizi	Ebu İsa Muhammed b. İsa, el-Camiu's-Sahih, tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, tarihsiz.
Topaloğlu	Bekir, İslam'da Kadın, Yağmur Y., İstanbul, 1990.
Turhan	Mümtaz, Kültür Değişmeleri, Milli Eğitim Basımevi, 2.Baskı, İstanbul, 1972.
Uğur	Mücteba, Hicri 1. Asırda İslam Toplumu, Çağrı Y., İstanbul, 1980.
Uludağ	Süleyman, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti, TDV Yayınları, Ankara, 1995.
Umerî	Ekrem Ziya, Medine Toplumu, Çev.Nureddin Yıldız, Risale Y., İstanbul, 1988.
Yakubî	Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer, et-Tarih, M. Th. Houtsma, Leiden, 1883.
Yazır	Muhammed Hamdi, Hak Dini Kuran Dili I-X, Eser Y., 1979.
Yeniçeri	Celal, İslam İktisadının Esasları, İstanbul, 1980.
Yıldız	Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XIV, Çağ Y., İstanbul, 1992.
Zeydan	Corci, Medeniyet-i İslamiye Tarihi I-V, Çev.Zeki Megamiz, Üçdal Y., İstanbul, 1974.

- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986.

- İslam Ansiklopedisi.

- Muallakatü's-Seb'a (Yedi Askı), Çev. Şerafeddin Yalçkaya, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.